

Σώμα Γενικών Επιτελών και Επιτελική Εκπαίδευση στον Ελληνικό Στρατό (1833–1920)

Κωνσταντίνος Δ. Βλάσσης

ΣΥΝΟΨΗ

Η ανάγκη ύπαρξης σε ένα Στρατό οργανωμένων στρατηγείων, επανδρωμένων από διοικητές και επιτελείς εκπαιδευμένους σε στρατιωτικές σχολές και ακαδημίες πολέμου, αποτελεί μία από τις κύριες προϋποθέσεις για την πολεμική προετοιμασία στην ειρήνη και τη νικηφόρα διεξαγωγή των επιχειρήσεων στον πόλεμο. Η ανάγκη αυτή επιβλήθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα, εξαιτίας κυρίως της γιγάντωσης των εθνικών Στρατών σε συνδυασμό με τις τεχνολογικές εξελίξεις που επηρέασαν την πολεμική τέχνη. Η μελέτη επικεντρώνεται στην παρουσίαση των διαδικασιών που ακολούθησε ο Ελληνικός Στρατός για την επιλογή, άνευ εκπαίδευσης, επιτελών αξιωματικών, καθώς και των αντιστοίχων για την εκπαίδευση σε ακαδημίες πολέμου του εξωτερικού μικρού αριθμού αξιωματικών ως επιτελών, προκειμένου δι' αυτών να επανδρωθούν κυρίως τα επιτελεία της Ανώτατης Διοικήσεως του Στρατού και της Επιτελικής Υπηρεσίας του Υπουργείου των Στρατιωτικών. Η μελέτη αφορά την περίοδο από την ίδρυση του νεότερου ελληνικού κράτους έως το θέρος του 1921, οπότε ο Ελληνικός Στρατός στα πλαίσια των εθνικών διεκδικήσεων και εμφορούμενος από το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, επιχείρησε την έως τότε, μεγαλύτερη σε κλίμακα εκστρατεία στην νεότερη ιστορία του Ελληνισμού.

Λέξεις κλειδιά: Επιτελείο, Επιτελείς, Επιτελική υπηρεσία, Επιτελική εκπαίδευση, Σχολή Πολέμου, Αξιωματικοί

Σκοπός

Θεωρώντας αναγνωρισμένη και συνεπώς ως δεδομένη την ανάγκη επιτελικής προπαρασκευής ενός Στρατεύματος, θα προβούμε στην συνοπτική εξέταση της πορείας σε οργανωτικό και θεσμικό επίπεδο στην ελληνική περίπτωση. Εν τέλει θα διαφανεί ο πρόχειρος τρόπος με τον οποίο η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία χειρίσθηκαν το εξαιρετικής σημασίας αυτό ζήτημα.

Εισαγωγή

Η εξέταση των πεπραγμένων των ελληνικών κυβερνήσεων και η ταπεινωτική ήττα κατά τον Ελληνο-οθωμανικό Πόλεμο του 1897, αποδεικνύει πως η δημιουργία μιας ισχυρής στρατιωτικής και ναυτικής δύναμης, ουδέποτε τέθηκε ως σταθερός στόχος της υψηλής στρατηγικής της Ελλάδας κατά την προηγούμενη του πολέμου μακρά περίοδο. Η

γενικότερη διαπίστωση του χαμηλότετου επιπέδου της στρατιωτικής οργάνωσης στο πέρασμα των πρώτων 70 χρόνων του βίου του Ελληνικού Βασιλείου, φαντάζει απίστευτη, προκαλώντας έναν ισχυρότατο κλονισμό στον σημερινό μελετητή και σε αυτό το πλαίσιο, η καθυστέρηση ανάπτυξης των επιτελικών δεξιοτήτων στον Ελληνικό Στρατό φαντάζει μάλλον φυσιολογική. Όπως θα διαπιστωθεί, τόσο οι κυβερνήσεις όσο και οι στρατιωτικές ηγεσίες της περιόδου μέχρι το 1897, δεν θεώρησαν αναγκαία για την πολεμική προπαρασκευή της χώρας την ύπαρξη ενός ευάριθμου Σώματος επιτελών αξιωματικών εκπαιδευμένων σε σχολή πολέμου, αντίστοιχη των ευρωπαϊκών στρατών. Τα αποτελέσματα της απουσίας μίας σημαντικής δύναμης ειδικά καταρτισμένων διοικητών και επιτελών αξιωματικών, που θα υπηρετούσαν το έργο της ορθολογικής σχεδίασης και διεύθυνσης των επιχειρήσεων που διεξήγαγε ο Ελληνικός Στρατός στην Μικρά Ασία κατά το κρίσιμο 1921, ήσαν οδυνηρά, όσο και αναμενόμενα.

Στην ελληνική ιστοριογραφία δεν έχει εκδηλωθεί ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον για το θέμα της επιτελικής κατάρτισης των αξιωματικών των Ενόπλων Δυνάμεων, παρά μόνο εντοπίζονται δύο εξειδικευμένες μελέτες ιδιώτη ερευνητή για τις προσπάθειες που καταβλήθηκαν,¹ όπως και ανάρτηση ειδικού ιστορικού περιεχομένου ιστοσελίδας που επιχειρεί και την συγκριτική μελέτη, σε σχέση με την οθωμανική πλευρά, που είχε προηγηθεί δεκαετίες ολόκληρες στην εκπαίδευση επιτελών σε εξειδικευμένες σχολές.²

Ο Ελληνικός Στρατός του 19^{ου} αιώνα

Κατά την έκθεση του ερευνητικού υλικού και προκειμένου να καταστεί πιο παραστατική η αποδιδόμενη εικόνα εκείνης της εποχής, στην παρούσα μελέτη θα χρησιμοποιηθούν σχετικά εκτενή παραθέματα από πρωταγωνιστές της ιστορικής περιόδου που εξετάζεται και στις αναμνήσεις τους περιέγραψαν γλαφυρά την εμπειρία τους. Ο Αντιστράτηγος Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν περιέγραψε στα απομνημονεύματά του, την παράλογη πραγματικότητα που επικρατούσε στα πρώτα βήματα του Ελληνικού Βασιλείου και της από πολύ νωρίς υιοθετηθείσας αλυτρωτικής ιδεολογίας της Μεγάλης Ιδέας:

«Από της ανεξαρτησίας της Ελλάδος δεν είχε γίνει καμμία συστηματική οργάνωσις Στρατού. Το περίεργον εν τούτοις είναι ότι καθ' όλην αυτήν την περίοδον ήτο ζωηροτάτη εις τας καρδίας και τα στόματα όλων των Ελλήνων η Μεγάλη Ιδέα, η επίτευξις δηλαδή της εθνικής ενότητος διά της απελευθέρωσως των υπό την Τουρκία υποδούλων ελληνικών πληθυσμών της Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Ηπείρου, Θράκης, Μικράς Ασίας και των Νήσων. Πως θα εγένετο αυτή η απελευθέρωσις, κανείς ούτε ήξευρε ούτε εσκοτίζετο να εύρη. Βεβαίως, μέχρι τινός εξηγείται η παραμέλησις της στρατιωτικής οργάνωσως εκ της μεγάλης πτωχείας και του κράτους και του λαού. [. . .]

Μέχρι λοιπόν του Ρωσοτουρκικού . . . Πολέμου [1877–1878] η αυτή εξηκολούθησε στρατιωτική κατάστασις· ολίγα τάγματα Πεζικού και ολίγα πυροβολαρχίαι, αλλάσσοντα

¹ Γεώργιος Δ. Δημακόπουλος, «Στρατιωτική Θεσμική Αναδιοργάνωσις 1909–1916 – Σύστασις Ανωτάτου Μικτού Επιτελείου και Σχολών Επιτελών», Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Ε' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 28–30 Μαΐου 1999, (Θεσσαλονίκη: 2005)· Γεωργίου Δ. Δημακοπούλου, *Η Στρατιωτική Επιτελική Εκπαίδευσις εις την Ελλάδα*, (Αθήνα: 2003).

² *Μικρασιατική Εκστρατεία: Βαθύτερα αίτια της στρατιωτικής μας ήττας, Μέρος 3^ο*, <https://belisarius21.wordpress.com/2012/11/08>, Ανάρτηση 8 Νοεμβρίου 2012. Πρόσβαση 15 Δεκεμβρίου 2017.

και αυτά διαρκώς Οργανισμούς (διότι η μανία του ανά παν έτος νέου Οργανισμού του Στρατού είναι ενδημική και βαρεία νόσος του Ελληνικού Στρατού), απετέλουν την στρατιωτική δύναμιν με την οποίαν η Ελλάς εφίλοδόξει να πραγματοποιήση την Μεγάλην Ιδέαν. Ανισορροπία δηλαδή παθολογική μεταξύ του επιδιωκομένου μεγάλου σκοπού και των διατιθεμένων προς επιτυχίαν αυτού πενιχρών μέσων. Εννοείται ότι ούτε Μεγάλοι Μονάδες με Επιτελεία υπήρχον, ούτε στοιχειώδης μελέτη ή προπαρασκευή Επιστρατεύσεως, ούτε μέσα συγκοινωνίας κατά ξηράν (μόνον δέκα χιλιόμετρα του Σιδηροδρόμου Αθηνών–Πειραιώς), ούτε καν γυμνασμένοι εφεδρείαι υπήρχον, διότι η στρατολογία δεν ήτο γενική αλλά με κλήρον και με αντικαταστάτας. Προ της αδυναμίας αυτής, όταν η ελληνική κυβέρνησις έκρινε ότι κάτι πρέπει να κάμη, κατέφευγεν εις τα αντάρτικα σώματα. Της παρείχον άλλως τε την δυνατότητα να αποσείση την ευθύνην, άμ ως η Τουρκία εγένετο απειλητική. Αυτό έγινε το 1854–1855 εις την Ήπειρον και Θεσσαλίαν, αυτό το 1866–1869 εις την κρητικήν επανάστασιν, αυτό το 1878 εις την Θεσσαλίαν».³

Η γενική αυτή απαξία σοβαρής ενασχόλησης των κυβερνήσεων με την αμυντική πολιτική του βασιλείου, είχε φυσικά αντίκτυπο και στην οργάνωση των επιτελικών ζητημάτων στον Ελληνικό Στρατό.

«Αλλά μήπως υπήρχον τουλάχιστον Επιτελεία κατάλληλα διά να συμπληρώσουν τας ατελείας της Διοικήσεως; Εις όλον τον ελληνικόν Στρατόν δεν υπήρχεν ουδέ εις σπουδάσας εις σχολείον πολέμου, αλλ' ουδέ καν ασχοληθείς κατ' ιδίαν εις έργα επιτελικά, καίτοι, προς ειρωνείαν, υπήρχεν ακόμη Σώμα Γενικών Επιτελών, του οποίου οι αξιωματικοί επολιτεύοντο, ήσαν υπασπισταί του Βασιλέως ή πρόεδροι στρατοδικείων (Κόρπας, Παπαδιαμαντόπουλος, Αντωνιάδης κ.λπ.). Όταν λοιπόν εσχηματίσθησαν αι μεραρχίαι και ταξιαρχίαι, [1897] αυτοσχεδιάσθησαν κουτσά–στραβά και τα Επιτελεία των. [. . .]

Αλλ' υπήρχε τουλάχιστον Σχέδιον Εκστρατείας, μελετημένον από του καιρού της ειρήνης, προβλέπον την Επιστράτευσιν, την μεταφοράν, την Συγκέντρωσιν, τας επιχειρήσεις του Στρατού; Ούτε σκέψις περί τοιούτων πραγμάτων, ούτε υπήρχεν εν ειρήνη Αρχή εντεταλμένη την μελέτην αυτών, ούτε ήξευρε κανείς, πρώτα–πρώτα, η κυβέρνησις, ότι εχρειάζετο τοιαύτη προπαρασκευή. Η περίφημος νεοελληνική φράσις "εκ των ενόντων" εις όλην την δόξαν της».⁴

Στο πλαίσιο αυτό της απόλυτης σχεδόν απουσίας πρόνοιας και οργανωτικής εργασίας, το 1897 η χώρα οδηγήθηκε απροετοίμαστη σε πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δίχως οποιαδήποτε συντεταγμένη σκέψη περί επιχειρήσεων. Ο Μαζαράκης–Αινιάν αναφερόμενος στα προβλήματα και τις ελλείψεις που ταλάνιζαν τον Ελληνικό Στρατό το 1897, σημειώνει:

«Αλλά ποίον ήτο το σχέδιον επιχειρήσεων του ασυντάκτου τούτου Στρατού; Επιθετικόν ή αμυντικόν; Κανείς δεν ήξευρε, ούτε αυτή η Ανωτάτη Διοίκησις, διότι απλούστατα δεν υπήρχε τίποτε παρεσκευασμένον από του καιρού της ειρήνης. Την τελευταίαν στιγμήν

³ Αλεξάνδρος Μαζαράκης–Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, (Αθήναι: Αετός, 1948), 24, 25.

⁴ Στο ίδιο, 30.

μία επιστολή του υπουργού των Στρατιωτικών Ν. Μεταξά προς τον Στρατηγόν Ν. Μακρήν εχρησίμευσεν ως σχέδιον επιχειρήσεων. Επίσης δε, ολίγας ημέρας προ της ενάρξεως του πολέμου, διετάχθησαν μετακινήσεις Στρατού, αντί της έως τότε κατά μήκος των συνόρων διασποράς. Αλλά δεν επρόφθασαν καν να εκτελεσθούν αυτά, διότι ήρχισαν αι εχθροπραξίαι τη πρωτοβουλία των επί των συνόρων μικρών μονάδων χωρίς να το διατάξη η Ανωτάτη Διοίκησης.

Εν πάση περιπτώσει περί επιθέσεως μεν δεν ηδύνατο να γίνη σοβαρός λόγος με τοιούτον Στρατόν· η άμυνα δε απήτει και αυτή κάποιαν προπαρασκευήν –αμυντικήν οργάνωσιν της γραμμής του Πηνειού π.χ.– και ισχυρότερον Βαρύ Πυροβολικόν. [. . .] Οφείλω τέλος να προσθέσω ότι αι τακτικά αντιλήψεις γενικώς ήσαν τόσον πρωτόγονοι, ανάλογοι μόνον με την τακτικήν ατάκτων σωμάτων, ώστε όλη η σκέψις ανωτάτων, ανωτέρων και κατωτέρων Διοικήσεων συνεκεντρούτο εις την κατάληψιν ενός λόφου ή ενός τουρκικού σταθμού των συνόρων, του Μενεξέ, του Γκριτζόβαλι ή της Αναλήψεως. Κατέληξαν ούτως εις την διασποράν όλου του Στρατού και των πυροβόλων ακόμη κατά μήκος των συνόρων. Καμμία ιδέα ελιγμού, κανείς αντικειμενικός σκοπός απώτερος. Καμμία άλλως τε έγγραφος διαταγή από την αρχή έως το τέλος του πολέμου δεν εφώτισε τας μονάδας και τους εκτελεστές των περί των προθέσεων της Ανωτάτης Διοικήσεως. Όλα εγίνοντο με προφορικές διαταγάς και . . . άνευ χάρτου».⁵

Οι παραπάνω γενικές περιγραφές, αποδίδουν γλαφυρά, την επιπολαιότητα, προχειρότητα και ανεύθνη πολιτική που ακολουθήθηκε στο νέο ελληνικό κράτος μεταξύ 1828–1897 από τις κυβερνήσεις αλλά και την στρατιωτική ηγεσία, σε σχέση με την θεμελιώδη απαίτηση, για ύπαρξη ενός ισχυρού ενόπλου βραχίονα, που κατ' αρχήν–και κατ' ελάχιστον–θα εξασφάλιζε την προστασία από την εξωτερική επιβουλή. Ο Ιωάννης Μεταξάς καταγράφει στο ημερολόγιό του ιδιαίτερα εύστοχα και συμπυκνωμένα την σκληρή ελληνική πραγματικότητα, της αδυναμίας παραγωγής πραγματικής σκέψης και έργου ειδικά από το Σώμα των επαγγελματιών αξιωματικών: «Με λόγους και παράτες δεν θα μεγαλοουργήσωμεν [. . .] Οι Έλληνες φωνάζουν πολύ και ενεργούν ολίγον».⁶

Πράγματι, μόνο μετά το 1882, οπότε εκσυγχρονίζεται η παρεχόμενη εκπαίδευση στο Στρατιωτικό Σχολείο Ευελπίδων, αλλά και ιδρύεται το Στρατιωτικό Σχολείο Υπαξιωματικών προς μαζική παραγωγή αξιωματικών προοριζομένων για το Πεζικό και Ιππικό, είναι δυνατόν να εξεταστεί η εξελικτική πορεία του Ελληνικού Στρατού. Με την θέση ως κρατικής προτεραιότητας, της μακροπρόθεσμης δημιουργίας ενός αξιόπιστου στρατιωτικού οργανισμού – εντός των πλαισίων της οποίας πρωτεύουσα θέση ελάμβανε το Σώμα των αξιωματικών – εγκαινιάζεται πλέον η αργή και συστηματική προσπάθεια αναγωγής του Στρατεύματος σε βασικό εργαλείο υποστήριξης της κρατικής, μα κυρίως εθνικής πολιτικής: της εκπλήρωσης της Μεγάλης Ιδέας.

Το Σώμα Γενικών Επιτελών

Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα⁷ και από τα πρώτα έτη ίδρυσης του ελληνικού κράτους, τυπικά υφίστατο Σώμα Γενικών Επιτελών, αλλά σε θεωρητικό και μόνο επίπεδο, αν

⁵ Στο ίδιο, 31.

⁶ Ιωάννης Μεταξάς – Το Προσωπικό του Ημερολόγιο, Τόμος Πρώτος – Ο Πόλεμος του 1897, Στη Γερμανία, (επιμ.) Χρ. Χρησιτίδης, (Αθήναι: Γκοβόστης, 1960), 140, 166, εγγραφές 1 Φεβρουαρίου, 7 Απριλίου 1897.

⁷ Οι ημερομηνίες στο κείμενο ακολουθούν το παλαιό Ιουλιανό Ημερολόγιο που ίσχυε στην Ελλάδα.

λάβουμε υπ' όψιν ότι και το όλο οικοδόμημα του Ελληνικού Στρατού, απεδείχθη μια εικονική πραγματικότητα. Μόλις το 1861 και 1866 υλοποιούνται ορισμένες μάλλον τυπικές αλλαγές ως προς τον αριθμό των επιτελικών αξιωματικών και των υπηρεσιών που αναλαμβάνουν, ενώ το 1880 αποφασίζεται η κατάργηση του Σώματος Γενικών Επιτελών, οπότε η επιτελική εργασία ανατίθεται στο σύνολο των αξιωματικών.

Κατά την νομοθετική πρωτοβουλία που ελήφθη το 1861, η οργανική δύναμη του Σώματος προσδιορίστηκε σε 19 αξιωματικούς (2 συνταγματάρχες, 2 αντισυνταγματάρχες, 3 ταγματάρχες, 8 λοχαγοί και 4 υπολοχαγοί). Ο μετατιθέμενος στο Σώμα έπρεπε να είχε εξέλθει από στρατιωτική σχολή «τελειοδίδακτος» και να έχει υπηρετήσει ως αξιωματικός τουλάχιστον 3 έτη, ενώ έπρεπε να είναι κάτοχος ξένων γλωσσών ή τουλάχιστον της Γαλλικής. Οι υπηρεσίες στις οποίες διορίζονταν εκτελούσαν τοπογραφικές εργασίες και στρατιωτικές κατοπεύσεις, ειδικές υπηρεσίες και αποστολές, με τους αξιωματικούς να μετατίθενται στο Υπουργείο Στρατιωτικών, στα Αρχηγεία, τη Διλοχία Σκαπανέων και Πυροβολιστών, τη Στρατιωτική Σχολή, τα Στρατοδικεία και Φρουραρχεία.⁸

Είναι προφανές ότι οι αξιωματικοί του Σώματος Γενικών Επιτελών ήσαν μάλλον εκείνοι που ανελάμβαναν τα πέραν των καθιερωμένων υπηρεσιών καθήκοντα, αποσπώμενοι ως αρωγοί μονάδων και γραφείων. Όπως διαπιστώνεται, εκτός των τοπογραφικών εργασιών και ειδικών αποστολών με αντικείμενο την συλλογή πληροφοριών, καμία άλλη απασχόληση δεν φαίνεται να αφορά την ευρέως γνωστή σήμερα συστηματική επιτελική εργασία προετοιμασίας, σχεδιασμού και προγραμματισμού μιας πολεμικής μηχανής. Οι τότε επιτελείς δίδουν την εντύπωση και εκλαμβάνονται ως αυτοί που αναλαμβάνουν οτιδήποτε έκτακτο προκύψει, δηλαδή φαντάζουν ως «οι άνθρωποι για όλες τις δουλειές».

Με την παρέλευση πενταετίας, το Σώμα Γενικών Επιτελών επιχειρείται να εκσυγχρονιστεί και πλέον η οργανική του δύναμη ορίζεται σε 28 αξιωματικούς (2 συνταγματάρχες, 2 αντισυνταγματάρχες, 6 ταγματάρχες, 10 λοχαγοί και 8 υπολοχαγοί), εμπλεκόμενοι σε «στρατιωτικές κατοπεύσεις και γεωγραφικό χάρτη» αλλά και «έκτακτον στρατιωτική υπηρεσία ή αποστολή». Οι επιτελείς μετατίθεντο στο Υπουργείο Στρατιωτικών ως υπασπιστές, τμηματάρχες και εισηγητές διαφόρων τμημάτων ή γραφείων του, στους Αρχηγούς των Αρχηγείων ως αρχηγοί των Επιτελείων ή επιτελείς αυτών, στους Επιθεωρητές Στρατού ως υπασπιστές, στα Στρατοδικεία ως βασιλικοί επίτροποι, αντεπίτροποι, εισηγητές ή αντιεισηγητές, στην Στρατιωτική Σχολή ως υπασπιστές, ή αξιωματικοί της Επιθεωρήσεως και καθηγητές. Μπορούσαν επίσης να αποσπαστούν στο Υπουργείο Εξωτερικών αναλαμβάνοντας καθήκοντα ακολούθων πρεσβειών, ή έκτακτες διπλωματικές αποστολές.

Όπως και πριν, ο μετατιθέμενος στο Σώμα Γενικών Επιτελών αξιωματικός, έπρεπε να είναι απόφοιτος στρατιωτικής σχολής «τελειοδίδακτος» και κάτοχος ξένων γλωσσών ή τουλάχιστον της Γαλλικής. Οι υπολοχαγοί προσκολλώντο ανά 1 έτος σε Όπλο από το οποίο δεν προέρχονταν (σε λόχο ή ίλη) και τέλος προσκολλώντο για 1 έτος σε τάγμα Πεζικού και συγκεκριμένα στην διοίκηση αυτού προς εκπαίδευση στα καθήκοντα υπασπιστή. Σημαντικό επίσης ήταν ότι οι χρεούμενες θέσεις του Σώματος Γενικών Επιτελών από τον βαθμό

⁸ ΦΕΚ, αρ. φ. 59, 30 Σεπτεμβρίου 1861, Διάταγμα 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1861, *περί Οργανισμού του Σώματος των Γενικών Επιτελών και περί ενασχολήσεως των αξιωματικών αυτού.*

λοχαγού και ανωτέρων, πληρώνονταν αποκλειστικά και μόνον με προβιβασμό αξιωματικών από τη δεξαμενή του Σώματος.⁹

Η εμβρυακή αυτή κατάσταση δεν επρόκειτο να μακροημερεύσει για να παράσχει αποτελέσματα. Σύμφωνα με νόμο του 1880, καταργείται το Σώμα των Γενικών Επιτελών και οι αξιωματικοί που το απάρτιζαν εξακολουθούσαν να υπηρετούν σε αυτό, πλην των 8 αξιωματικών που είχαν μετατεθεί σε αυτό μόλις τον Σεπτέμβριο του 1879, οι οποίοι επανέρχονταν στο Όπλο ή το Σώμα που ανήκαν πριν, κατά τη σειρά αρχαιότητας που είχαν. Στο μέλλον, επιτελικά καθήκοντα θα εκτελούσαν οι αξιωματικοί του τέως Σώματος των Γενικών Επιτελών, αξιωματικοί βαθμού υπολοχαγού και άνω, ή αξιωματικοί βαθμού λοχαγού και ανωτέρου «ευδοκιμησάντων εις δοκιμασίαν ή δοκιμαστικάς εξετάσεις». Σε κάθε περίπτωση, σε περίοδο ειρήνης ουδείς μπορούσε να εκτελεί επιτελική υπηρεσία για περίοδο μεγαλύτερη των 3 ετών, ή να αναλάβει τέτοια πριν παρέλθει χρονικό διάστημα 3 ετών.¹⁰

Όπως σημειωνόταν, μελλοντικό Βασιλικό Διάταγμα θα όριζε ποιες ήσαν οι επιτελικές υπηρεσίες, το οποίο τελικά δημοσιεύθηκε τον Σεπτέμβριο. Σε αυτό, προσδιορίστηκαν και οι «δοκιμασίες ή δοκιμαστικάς εξετάσεις» των λοχαγών ή ανωτέρων βαθμών αξιωματικών που θα επιλέγονταν εφεξής για την εκτέλεση επιτελικής υπηρεσίας.

Συγκεκριμένα, επιτελικές υπηρεσίες εκτελούσαν το Γραφείο Επιτελικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Στρατιωτικών, οι υπασπιστές των Επιθεωρητών Στρατού και οι επιτελάρχες και επιτελικοί αξιωματικοί των Αρχηγών Στρατού. Μετάθεση και ανάληψη επιτελικών καθηκόντων –μόνο ως προς τα επιτελεία των Αρχηγών Στρατού– μπορούσαν να αναλάβουν ανώτεροι αξιωματικοί και λοχαγοί, οι οποίοι είτε εάν είχαν αποσπασθεί σε αυτά επί τρίμηνο και κρίνονταν από τους προϊσταμένους «ως κεκτημένοι τας απαιτούμενας ιδιότητας», είτε περνούσαν επιτυχώς συγκεκριμένες εξετάσεις. Αυτές διεξήγοντο από τριμελή επιτροπή ανωτέρων ιεραρχικά αξιωματικών των εξετασθέντων, τα μέλη της οποίας λαμβάνονταν από αξιωματικούς των τεχνικών σωμάτων ή από αξιωματικούς που είχαν αποκτήσει το προσόν να διορίζονται σε επιτελικές θέσεις. Οι εξετάσεις ήσαν έγγραφες και αφορούσαν την σύνταξη τριών θεμάτων αναγομένων σε επιτελική υπηρεσία, αλλά και πρακτικές, που αφορούσαν «στρατιωτικές αναγνωρίσεις, σχεδιογραφίες, χαράξεις στρατοπέδων κ.λπ.».¹¹

Τη γενική εικόνα από την ανάπτυξη κατά τα πρώτα έτη του Σώματος Γενικών Επιτελών στην Ελλάδα και της διαμορφωθείσης κατάστασης, περιγράφει ο Συνταγματάρχης των Γενικών Επιτελών Ανδρέας Στράτος, σε βιβλίο του που εκδόθηκε το 1901:

«Ενώ δ' ούτω ανακηρύσσεται η χρησιμότης του επιτελικού Σώματος παρά παντός εξέχοντος στρατιωτικού προσώπου και καθ' άπαντας τους ευρωπαϊκούς Στρατούς, παρ'

⁹ ΦΕΚ, αρ. φ. 73, 29 Νοεμβρίου 1866, Διάταγμα 9^{ης} Νοεμβρίου 1866, *περί νέου Οργανισμού του Σώματος των Γενικών Επιτελών και της επασχολήσεως των αξιωματικών αυτού.*

¹⁰ ΦΕΚ, αρ. φ. 46, 2 Μαΐου 1880, Νόμος ΩΛΗ' 29^{ης} Απριλίου 1880, *Περί Οργανισμού του ενεργού Στρατού.* Σύμφωνα με το Διάταγμα της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1879, μετατίθεντο στο Σώμα Γενικών Επιτελών, οι Υπολοχαγοί Πεζικού Θεμιστοκλής Δούμας, Πυροβολικού Νικόλαος Πουρνάρας, Μηχανικού Νικόλαος Σχοινάς, Πέτρος Λυκούδης, Αγαμέμνων Πάλλης, Γεώργιος Παππαδιαμαντόπουλος, Ιωάννης Κωνσταντινίδης, Υπίλαρχος Ιωάννης Μίλιος. Ταυτόχρονα, ανακαλείτο εκ της κατάστασης της διαθεσιμότητας εις την της ενεργείας στο Σώμα Γενικών Επιτελών, ο Αντισυνταγματάρχης Σωτήριος Πετμεζάς, βλ. (=βλέπε) ΦΕΚ, αρ. φ. 65, 3 Οκτωβρίου 1879, Διάταγμα 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1879, *Περί Μεταβολών εις τον Στρατόν.*

¹¹ ΦΕΚ, αρ. φ. 104, 15 Οκτωβρίου 1880, Διάταγμα 26^{ης} Σεπτεμβρίου 1880, *περί επιτελικών θέσεων κ.λπ.*

ημίν έτυχε τούτο πάντοτε ελαχίστης προσοχής. Ούτω επί μεν της διοικήσεως του Στρατού υπό των Βαυαρών μόλις διά των ΒΔ του 1833 και 1834 συνεκροτήθη αμελετήτως εξ ενός ταγματάρχου, τριών λοχαγών και δύο υπολοχαγών υπό τον Συνταγματάρχην Θωμάν Γόρδωνα, εν οίς εις μόνον περιείχετο Έλλην αξιωματικός ο Σκαρλάτος Σούτσος φέρων βαθμόν λοχαγού. Μετά δε το 1843 αντί των Βαυαρών μετετέθησαν εις το Σώμα τούτο οι Πέτρος Γενατάς, Μουλάς, Φλέγκας, Στουρνάρας, αλλ' έκτοτε μέχρι του 1861 διετέλει το σώμα αφανές και πρώτος ο αείμνηστος Δ. Μπότσαρης ως υπουργός κατά το 1861 ωργάνωσε τούτο κατά το γαλλικόν σύστημα διά του ΒΔ της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1861, δι' ου συνεκροτήθη το Σώμα των Γενικών Επιτελών εκ δύο συνταγματαρχών, δύο αντισυνταγματαρχών, τριών ταγματαρχών και οκτώ λοχαγών, άμα δε καθωρίζετο η υπηρεσία των οργάνων του. Ατυχώς η αποχώρησις του Δημ. Μπότσαρη εκ του Υπουργείου των Στρατιωτικών μετά την Ναυπλιακήν Επανάστασιν αφήκε το Σώμα των Γενικών Επιτελών εις στάσιμον κατάστασιν, αυξηθέντος μόνον του προσωπικού του διά του Ταγματάρχου Ν. Μάνου και Λοχαγού Θεοδ. Ηπίτου εκ του Μηχανικού, των Λοχαγών Ι. Ζυμβρακάκη, Αντωνοπούλου και Βλ. Βαλτινού εκ του Πυροβολικού και του Υπολοχαγού Εμ. Καλλέργη, κατά δε το έτος 1863 διά του Λοχαγού Σωτ. Πετμεζά και Υπολοχαγού Αριστ. Κο[υ]ντουμά εκ του Πυροβολικού και Ανδρέου Στράτου εκ του Μηχανικού.

Κατά το 1866 ο αείμνηστος Χαρ. Ζυμβρακάκης, υπουργός τότε των Στρατιωτικών, ανακαίνισε το Σώμα τούτο σκοπιμώτερον διά του ΒΔ της 9^{ης} Νοεμβρίου 1866, μεταθείς εις τούτο αξιωματικούς λίαν ικανούς τους Ιωάν. Ρόδιον, Ι. Παπαδιαμαντόπουλον και Μ. Αντωνιάδην εκ του Πυροβολικού, Αναστ. Θεοφιλάν, Ιφ. Κοκκίδην, Αλ. Φουντουκλήν και Γ. Κόρπαν εκ του Μηχανικού. Ούτως οργανωθέν και συγκροτηθέν το Σώμα ηδύνατο έκτοτε να λειτουργήσῃ ωφελίμως διά τον Στρατόν και ειργάσθῃ πράγματι μετά θέρμης κατά τα έτη 1877, 1878 και 1880 διά την σύνταξιν των χαρτών Θεσσαλίας, Ηπείρου και Μακεδονίας, δι' αποστολάς επικινδύνους εις το εξωτερικόν, εν τοίς Επιτελείοις των τότε μεράρχων Σκαρλάτου, Σούτσου και Σαπουντζάκη, εν τω Υπουργείω των Στρατιωτικών και εν ετέραις σπουδαίαις υπηρεσίαις. Κατά δε το 1879 αναλαβών το Υπουργείον των Στρατιωτικών ο διαπρεπής τότε Συνταγματάρχης του Στρατού και του Σώματος των Γενικών Επιτελών Βλ. Βαλτινός εισήγαγεν ετέρους τέσσαρας υπολοχαγούς λίαν ευπαιδευτους τους Π. Λυκούδην, Αγαμ. Πάλλην, Νικόλ. Σχινάν και Ι. Σπυρομήλιον, ίδιον δ' Οργανισμόν, ον η Βουλή όμως απέκρουσε.

Έν τούτοις ούτε αι υπηρεσίαι του Σώματος τούτου κατά το 1876-1880 ούτε το άριστον προσωπικόν του ηδυνήθησαν να συγκρατήσωσι την κατ' αυτού καταφοράν, ήτις προήρχετο κυρίως εκ των μη δυναμένων ένεκα του ειδικού Οργανισμού του, να εισελάσωσιν εις αυτό. Εκ των υπουργών όσοι μεν κατενόουν την εκ του Σώματος των Γενικών Επιτελών παραγομένην εις τον Στρατόν ωφέλειαν, ημέλουν να δώσωσι την πρέπουσαν εργασίαν εις τα όργανά του, οι δε μη κατανοούντες ταύτα εθεώρουν αυτό ως σώμα πολυτελείας.

Κακή μοίρα κατά την υπό του αειμνήστου Χαρ. Τρικούπη ανάληψιν της κυβερνήσεως εν έτει 1880 ο υπουργός των Στρατιωτικών εν Γαλλία Στρατηγός Φωρ είχε προτείνη την κατάλυσιν του αυτού Σώματος των Γενικών Επιτελών και την ανοργάνωσιν της εν Γαλλίας επιτελικής υπηρεσίας. Τούτο συνέτεινεν όπως πεισθή ο Χαρ. Τρικούπης και υποκύψῃ εις τον κύκλον των κατά του Σώματος συνωμοτών, καταλύση δε τούτο διά του Νόμου ΩΛΗ' του 1880.

Αι ατέλειαι των Επιστρατεύσεων του 1886 και 1897 δύνανται να μαρτυρήσωσι πόσον έβλαψεν η κατάργησις του Σώματος τούτου, διότι όσω διακεκριμένοι αξιωματικοί και αν ήσαν οι αποτελούντες τα Επιτελεία, ουδέποτε έσχον την πείραν της ειδικής ταύτης υπηρεσίας».¹²

Στην παραπάνω περιγραφή, φαντάζει παράξενο το ότι οι επιτελείς ανάμεναν από τον υπουργό την ανάθεση συγκεκριμένου έργου, ωσάν το Στράτευμα αυτονοήτως δεν απαιτούσε συγκεκριμένες εργασίες κατ' αρχήν για την οργάνωσή του και σύνταξη συγκεκριμένων διαδικασιών και σχεδίων. Το επιτελικό έργο περιοριζετο σε μάλλον αποσπασματικές εργασίες όπως τη σύνταξη χαρτών της εχθρικής επικράτειας και σε άλλες απροσδιόριστες υπηρεσίες, οι οποίες προφανώς για να μην κατονομάζονται το πιθανότερο είναι ότι αφορούσαν αντικείμενα κατασκοπείας και συλλογής πληροφοριών εντός της οθωμανικής επικράτειας.¹³

Η ιδιαιτερότητα της απουσίας συγκεκριμένου και διαρκούς έργου στην περίπτωση της ελληνικής επιτελικής θεώρησης, επιβεβαιώνεται και σε άλλη στρατιωτική μελέτη των τελών του 19^{ου} αιώνα, συνταχθείσα από τον Λοχαγό Πυροβολικού Κωνσταντίνο Ισχύομαχο: «Το εν Ελλάδι επί της εκλογής των αξιωματικών των Γενικών Επιτελών ισχύον σύστημα ουδεμίαν ομοιότητα παρουσιάζει προς τα ανάλογα συστήματα των ευρωπαϊκών κρατών, τα δε έργα εις α καταγίνονται οι ημέτεροι επιτελείς εν ειρήνη δεν περιλαμβάνουσιν ή ελάχιστον μόνον μέρος των εργασιών, δι' ων επιφορτίζονται τα Επιτελεία εν τοις ευρωπαϊκοίς Στρατοίς».¹⁴ Επιπλέον δε, η μελέτη εστίαζε στην σημασία και τις προδιαγραφές που έπρεπε να πληρούνται προκειμένου να επιτευχθούν τα προσδοκώμενα από την σύσταση ενός τέτοιου εξειδικευμένου Σώματος, αποτελέσματα:

«[Ω]ς εκ του υψηλού αυτών προορισμού τα Επιτελεία καταρτίζονται κατόπιν απειροπληθών δοκιμασιών, ότι ο καταρτισμός Επιτελείου τινος είναι ζήτημα χρόνου μακρού, ότι πρώτη βάσις αυτού δέον να η ο συναγωνισμός, ότι ο αξιωματικός όστις πρόκειται να εισέλθη εις το Σώμα των Επιτελών πρέπει να εκτελέση την υπηρεσίαν του Επιτελείου πριν ή καταταχθή εις αυτό οριστικώς και ότι οι αξιωματικοί των επιτελών ουδέποτε πρέπει να παύωσι καταγινόμενοι αποκλειστικώς εν ειρήνη εις τους διάφορους κλάδους της εν πολέμω υπηρεσίας αυτών. Το ημέτερον Επιτελείον συγκροτείται εξ αξιωματικών διακριθέντων εις τα Όπλα εξ ων προήλθον δυνάμεθα να είπωμεν πλειότερόν τι, ότι η απομάκρυνσις των ήτο απώλεια διά τα Όπλα ταύτα αλλά τούτο βεβαίως δεν αρκεί. Εξ ενός αξιωματικού των επιτελών εξαρτάται πολλάκις εν πολέμω η ζωή και η τιμή πολλών χιλιάδων ανδρών, απαιτείται επομένως να παρέχωσιν οι

¹² Ανδρέας Ν. Στράτος, *Μελέτη Περί της Αναδιοργανώσεως του Ελληνικού Στρατού*, (Αθήναι: Δ. Γ. Ευστρατίου, 1901), 162–64. Ο συγγραφέας ήταν ο πατέρας του μετέπειτα πολιτικού, προέδρου της Βουλής, υπουργού και πρωθυπουργού Νικολάου Στράτου, που εκτελέστηκε τον Νοέμβριο του 1922, θεωρούμενου ως υπαίτιου της Μικρασιατικής Καταστροφής.

¹³ Ενδεικτικά ως προς τις αποστολές συλλογής πληροφοριών αναφέρεται για τον Υπολοχαγό Μηχανικού Νικόλαο Σχινά, που εισήλθε στο Σώμα Γενικών Επιτελών κατά το 1879: «Υπήρξεν ο πρώτος Έλληνα αξιωματικός, όστις επεδίωξε και επέτυχε, κατά μυστικήν εντολήν της κυβερνήσεως, απορρήτους ερεύνας εν Μακεδονία, Θεσσαλία και Ηπειρώ, ας διήλθε βήμα προς βήμα ως καταγωγεύς, αγωγεύς, ανθρακεύς ή πραγματευτής και έγγραψε λίαν ενδιαφέροντα τοπογραφικά των ανωτέρω διαμερισμάτων, εξ ων κυριώτερα τα "Όδοιπορικά Μακεδονίας", Αθ. 1887 και "Όδοιπορικά Ηπειρού" Αθ. 1897», βλ. *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια – Λεξικόν, τόμος έκτος*, λήμμα: *Σχινάδες*, (Αθήναι: Κόσμος, 1930), 212.

¹⁴ Κωνσταντίνος Ισχύομαχος, *Μελέτη Επί της Στρατιωτικής Οργανώσεως της Ελλάδος*, (Αθήναι: Παρνασσός, 1880), 131–32.

αξιωματικοί του Σώματος τούτου άπειρον εμπιστοσύνην εις τον Στρατόν. Θα ήτο όθεν ευχής έργον εάν οι παρ' ημίν υπάρχοντες αξιωματικοί των επιτελών ενησχολούντο αποκλειστικώς εν ώρα ειρήνης εις τα εν πολέμω ανατιθέμενα αυτοίς έργα, εκανονίζετο δε όπως το Σώμα τούτο καταρτίζεται παρ' αξιωματικών υφισταμένων δοκιμασίας τινας, αν ουχί τοσοούτον αυστηράς ως τας του πρωσσικού Επιτελείου, εχούσας τουλάχιστον αναλογίαν τινα προς εκείνας».¹⁵

Από τα παραπάνω, είναι προφανής η απόλυτη παρεξήγηση ως προς τα καθήκοντα ενός επιτελικού αξιωματικού στην ελληνική περίπτωση, συγχέοντάς τα με τον τυπικό χειρισμό υποθέσεων στα πλαίσια μιας γραφειοκρατικής και κυρίως υποβαθμισμένης υπηρεσίας. Πράγματι, έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η διαχειριστική διάσταση της διεκπεραίωσης της υπηρεσιακής αλληλογραφίας θεωρείτο το κύριο αντικείμενο ενός επιτελούς. Σε σχέση δε με την διάκριση των αρίστων και τα κριτήρια της επιλογής τους προς επάνδρωση των επιτελικών θέσεων στον τότε Ελληνικό Στρατό, ο μετέπειτα Αρχηγός του Ελληνικού Στρατού, την περίοδο 1918–1920, Αντιστράτηγος Λεωνίδας Παρασκευόπουλος αναφέρει τα εξής στα απομνημονεύματά του:

«[Η] ικανότης εμετράτο αναλόγως της γνώσεως των θεωρητικών μαθημάτων, ασχέτων όμως με τα καθήκοντα του αξιωματικού και μάλιστα του αξιωματικού του Επιτελείου. Υπήρξεν επίσης άλλη τάξις περιζήτητος αξιωματικών υπηρετησάντων εις το υπουργείον, τα Αρχηγεία ή και εις απλά γραφεία. Ούτοι ε γνώριζον την ρουτινοειδή υπηρεσίαν των γραφείων, δηλαδή την ενέργειαν των χαρτιών της τρεχούσης υπηρεσίας. Ως παράδειγμα φέρω ό,τι συνέβη εις εμέ αυτόν: Κατά τινα των πρώτων Επιστρατεύσεων [1897] το υπουργείον είχε διατάξη ίνα τα σώματα προσπαθούν να τρέφουν τα κτήνη των εις τα παρακείμενα λειβάδια ή και γαίας ακαλλιεργήτους. Σώμα τι ευρίσκετο εις ορεινόν βραχώδες μέρος, όπου δεν ηδύνατο να εφαρμοσθή η διαταγή του υπουργείου ελλείψει βλαστήσεως. Το σώμα απετάθη εις την προϊσταμένην Αρχήν διά να εφοδιασθή με νομήν. Ο αρμόδιος διά να συντάξη την διαταγήν –και περιζήτητος θεωρούμενος αξιωματικός– έφερεν εις εμέ να υπογράψω διαταγήν δι' ης έλυε το ζήτημα παραπέμπων το σώμα όπως συμμορφωθή με την διαταγήν του υπουργείου! Του υπέδειξα ότι το σώμα την έχει υπ' όψιν του αλλά δεν δύναται να ενεργήση διότι δεν υπάρχει λειβάδι. Η απάντησίς του ήτο: "πρέπει να βγη από εμάς το χαρτί!". Τοιούτοι ήσαν οι περιζήτητοι αξιωματικοί, οι οποίοι εθεωρούντο ότι γνωρίζουν τα πάντα και είναι οι καλλίτεροι επιτελείς! Ταξίαρχος τις του εν Θεσσαλία Στρατού επήρετο μάλιστα λέγων ότι δεν έχει ανάγκην υπασπιστού και επιτελούς, διότι έχει τον Λοχαγόν Χ. όστις γνωρίζει άριστα τα καθήκοντα του επιτελούς αξιωματικού τα οποία κατ' αυτόν ήσαν να στέλη τα χαρτιά εις το υπουργείον, επειδή δε εν πολέμω κατά πολύ μειούνται, ή δεν υπάρχουσι, ο λοχαγός ενόμιζεν ότι δεν έχει άλλην τινά υποχρέωσιν και κατεγίνετο να μεταφέρει δύο αλέκτορας ιδιαιτέρας ράτσας τους οποίους παρέλαβε από κάποιο χωριό των συνόρων! Εις τον αναγνώστην θα φαίνωνται άπίστευτα τ' ανωτέρω και εν τούτοις αυτή ήτο η τότε κατάστασις».¹⁶

¹⁵ Στο ίδιο, 141–42.

¹⁶ Λεωνίδας Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις 1896–1920, Τόμος Πρώτος*, (Αθήναι: Πυρσός, 1933), 52–4.

Εκπαιδευτική Ένδεια

Από τα παραπάνω, είναι φανερό ότι υπήρχε επιτακτική ανάγκη για την παροχή εξειδικευμένης εκπαίδευσης σε αξιωματικούς που επιλέγοντο για την ένταξη στο Σώμα Γενικών Επιτελών, ώστε να *ανακαλύψουν* το ευρύ φάσμα του επιχειρησιακού έργου που αναλαμβάνει ένας επιτελής και μάλιστα η πλέον ενδεδειγμένη επιλογή, ήταν η αποστολή προς φοίτηση σε συγκεκριμένες σχολές στη Γαλλία (*École Supérieure de Guerre* – Ανωτέρα Σχολή Πολέμου), ή τη Γερμανία (*Kriegsakademie* – Πολεμική Ακαδημία).

Αν και η υπηρεσία είχε προβλέψει γενικότερα, την αποστολή αξιωματικών προς εκπαίδευση στο εξωτερικό, η κατάσταση που επικρατούσε στην ελληνική πραγματικότητα, αναδείκνυε εκ νέου, το κυρίαρχο στοιχείο της προχειρότητας, που ήταν διάχυτο στο σύνολο του αμυντικού οργανισμού της χώρας κατά τον 19^ο αιώνα. Ο Ταγματάρχης Πυροβολικού Λεωνίδα Παρασκευόπουλος, που έλαβε εκπαιδευτική άδεια το 1900 για την Γαλλία, περιγράφει:

*«Κατά την εποχήν εκείνην όσοι ελάμβανον εκπαιδευτικήν άδειαν μετέβαινον εις Γαλλίαν ή εις οιονδήποτε κράτος, άνευ ουδεμίας επιβλέψεως, ο αξιωματικός δε διήρχετο τον χρόνον του κατά βούλησιν. Τινές διά των πρεσβειών επετύγγανον να προσκολληθούν εις σώμα τι και όσοι μεν ήσαν ευσυνείδητοι ωφελούντο οι πλείστοι όμως επεδείκνυον ασύγνωστον αδιαφορίαν και αμέλειαν ώστε να γεννούν εύλογον κατ' αυτών δυσφορίαν, τινές μάλιστα και δριμείας παρατηρήσεις των Γάλλων σωματαρχών. Τόσην ασυνειδησίαν είχαν πολλοί αξιωματικοί ώστε εις τινας αυτών επήλθεν η ιδέα να τροποποιήσωσι και την στολήν των επί τω ζωηρότερον! Ταύτα πάντα άφηναν το υπουργείον ψυχρόν και αδιάφορον».*¹⁷

Είναι προφανές, ότι σε έναν υπολειπόμενον στρατιωτικό οργανισμό, με την παραπάνω επιδεικνυόμενη εγκληματική αδιαφορία των προϊσταμένων ως προς τα αποτελέσματα μιας εκπαιδευτικής άδειας, η ανυπαρξία σοβαρού ενδιαφέροντος για επιτελική κατάρτιση αξιωματικών δεν αποτελούσε ιδιαίτερα έντονη παραφωνία.

Σε σχέση με τον Ελληνικό Στρατό και ειδικά το Σώμα Γενικών Επιτελών του 19^{ου} αιώνα (μετά το 1860), έχουν καταγραφεί τα ονόματα τουλάχιστον 33 αξιωματικών που εντάχθηκαν σε αυτό,¹⁸ ενώ όσον αφορά την πρόνοια για παροχή εξειδικευμένης εκπαίδευσης στα επιτελικά καθήκοντα, εντοπίζονται στοιχεία που συνηγορούν στην αποστολή του τότε Ταγματάρχη Γενικών Επιτελών Μάρκου Αντωνιάδη στην Γαλλία, για περίοδο 2 ετών. Ο αξιωματικός έλαβε εκπαιδευτική άδεια πριν το 1880, οπότε εξαιτίας της κατά την χρονιά εκείνη κατάρτησης του Σώματος Γενικών Επιτελών, ανακλήθηκε πρόωρα στις αρχές του 1881, δίχως, προφανώς, να ολοκληρώσει την εκπαίδευσή του.¹⁹

¹⁷ Στο ίδιο, 72–3.

¹⁸ Μάρκος Αντώνοβιτς (Αντωνιάδης), Δημήτριος Αντωνόπουλος, Βλάσιος Βαλτινός, Πέτρος Γεννατάς, Παναγιώτης Δαγκλής, Θεμιστοκλής Δούμας, Ιωάννης Ζυμβρακάκης, Θεόδωρος Ηπίτης, Αναστάσιος Θεόφιλος, Εμμανουήλ Καλλέργης, Γεώργιος Κόρπας, Ιφικράτης Κοκκίδης, Αριστ. Κουντουμά, Πέτρος Λυκούδης, Ιωάννης Κωνσταντινίδης, Νικόλαος Μάνος, Εμμανουήλ Μανουσσιαννάκης, Ιωάννης Μίλιος, Μουλάς, Γεώργιος Παππαδιαμαντόπουλος, Ιωάννης Παππαδιαμαντόπουλος, Αγαμέμνων Πάλλης, Σωτήριος Ν. Πετ(ι)μεζάς, Νικόλαος Πουρνάρας, Ιωάννης Ρόδιος, Χρήστος Σουλιώτης, Σκαρλάτος Σούτσος, Ι. Σπυρομήλιος, Ανδρέας Στράτος, Στουρνάρας, Νικόλαος Σχ(ο)νιάς, Νικόλαος Φλέγκας, Αλέξανδρος Φουντουκλής.

¹⁹ ΦΕΚ, αρ. φ. 6, 20 Ιανουαρίου 1881, όπου συγκεκριμένα αναφέρεται: «Ο επί διετείς αδείας εις Γαλλία μεταβάς προς εκπαίδευσίν του εις τα της επιτελικής υπηρεσίας Ταγματάρχης των Γενικών Επιτελών Μάρκος 62

Κατά τα φαινόμενα, το ενδιαφέρον του Σώματος των Ελλήνων αξιωματικών περί εκπαίδευσης στα επιτελικά καθήκοντα υπήρξε μόνο αποσπασματικό, αναγόμενο εν πολλοίς στο προσωπικό ενδιαφέρον και την φιλοδοξία για επαγγελματική ανέλιξη των αξιωματικών. Από τους πρώτους εκδηλώσαντες ενδιαφέρον προς λήψη πλήρους επιτελικής μόρφωσης, είναι γνωστή η περίπτωση του Ανθυπολοχαγού Πυροβολικού Γεωργίου Χατζανέστη. Λαμβάνοντας εκπαιδευτική άδεια για το εξωτερικό και μεταβαίνοντας στο Παρίσι, επιχείρησε το 1888 να εισέλθει στην περίφημη *École Supérieure de Guerre*, ενώ το 1889 ευρισκόμενος στην Γερμανία επεδίωξε να εισαχθεί στην *Kriegsakademie*. Και στις δύο περιπτώσεις το αίτημα δεν έγινε δεκτό, καθώς τόσο η γαλλική όσο και η γερμανική κυβέρνηση δεν επέτρεπαν την περίοδο εκείνη την εισαγωγή αλλοδαπών μαθητών.²⁰

Σύγχυση φαίνεται πως επικρατεί και ως προς το πρόσωπο του μετέπειτα Βασιλιά Κωνσταντίνου και την εκπαίδευσή του ως επιτελούς. Όπως γράφει στα απομνημονεύματά του ο Μαζαράκης-Αινιάν:

*«Ο Διάδοχος Κωνσταντίνος εις την γενεάν του 1897 και μετ' αυτήν ακόμη δεν έχαιρε μεγάλης υπολήψεως διά τας γνώσεις του. Μεταξύ των φημών, αι οποίαι επιστεύθησαν από πολλούς, ήτο ότι είχε σπουδάσει την στρατιωτικήν τέχνην εις την Πολεμικήν Ακαδημίαν του Βερολίνου. Τούτο είναι εντελώς ανακριβές. Δεν ηκολούθησεν τα μαθήματα του Σχολείου Ευελπίδων, έφερον όμως αυτός και οι λοιποί πρίγκιπες την στολήν του Ευέλπιδος και συμμετείχον δις της εβδομάδος εις τας ασκήσεις Πεζικού των Ευελπίδων. Κατ' οίκον εδιδάσκετο στρατιωτικά τινα μαθήματα από τον Ταγματάρχην Σαπουντζάκη, ένα εκ των θεωρητικώς καλύτερον κατηρτισμένον αξιωματικών της εποχής του. Ονομασθείς ανθυπολοχαγός το 1886, υπηρέτησεν επί εν έτος νομίζω εις το 1^{ον} Σύνταγμα Πεζικού. Έπειτα δε διέμεινεν άλλο εν έτος, το 1888, εις την Γερμανίαν, όπου και ηρραβωνίσθη και επανήλθεν εις την Ελλάδα. Εις ουδεμίαν Σχολήν Πολέμου, όπου η φοίτησις ήτο τριετής, εφοίτησεν. Η θεωρητική λοιπόν και ακόμη περισσότερον η πρακτική του μόρφωσις και η πείραν ήσαν ανύπαρκτοι όταν διωρίσθη Αρχιστράτηγος. Είχεν όμως επιμονήν και θέλησιν».*²¹

Αντωνιάδης ανακαλείται». Η έρευνα στα ΦΕΚ, της περιόδου 1878–1880, δεν κατέστησε δυνατό τον εντοπισμό της αρχικής αποστολής προς εκπαίδευση και δεν έχει διευκρινισθεί αν έως την ανάκλησή του φοιτούσε στην *École Supérieure de Guerre*. Σύμφωνα με μελετητή του θέματος «ικανός αριθμός Ελλήνων νεαρών αξιωματικών είχε φοιτήσει εις την εν Βερολίνω Ακαδημίαν Πολέμου προ του 1905 με άριστες επιδόσεις και έναντι αυτών των Γερμανών . . . δεν είναι γνωστόν μετά βεβαιότητος αν εσπούδασεν εις την Ακαδημίαν Πολέμου του Βερολίνου (εις το Παρίσι δεν εσπούδασεν), ή αν εσπούδασε κάπου αλλού ως επιτελής, ο πρώτος Αρχηγός της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού (1909) . . . Αντιστράτηγος Κωνσταντίνος Σαπουντζάκης. Παλαιότεροι πάντως αυτού επιτελείς είχαν σταλή εις το Βερολίνον», βλ. Δημακόπουλος, *Η Στρατιωτική Επιτελική Εκπαίδευσις*, ό.π., 34–5. Η έρευνα δεν αποκάλυψε άλλους αξιωματικούς πλην των 3 που εστάλησαν το 1889 στο Βερολίνο (βλ. παρακάτω), ούτε κάποιο στοιχείο για τυχόν επιτελική εκπαίδευση του Σαπουντζάκη στην Γερμανία.

²⁰ Μ. Π. Παπαστρατηγάκη, *Ο Αρχιστράτηγος Χατζανέστης 1863-1922*, (Αθήνα: Πελασγός, 2002 – ανατύπωση αρχικής 1927), 39–40, 87, μαρτυρίες ανωνύμου και Υποστρατήγου ε.α. Κωνσταντίνου Κωνσταντινοπούλου. Ο Ανθυπολοχαγός Χατζανέστης έλαβε άδεια για Γαλλία και Γερμανία, με σκοπό την τοποθέτησή του σε γαλλικό σύνταγμα, βλ. εφ. (=εφημερίδα) *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 14 Νοεμβρίου 1886, 2.

²¹ Μαζαράκης-Αινιάν, ό.π., 29. Ενδεικτικά, η εντύπωση πως ο Κωνσταντίνος σπούδασε στην «Βερολίνοιον Ακαδημίαν», συντηρείται και από έργα όπως του σε μεταγενέστερη εποχή γραμματέως του, ο οποίος μάλλον δεν γράφει μετά λόγου γνώσεως, βλ. Γεωργίου Μ. Μελά, *Ο Κωνσταντίνος – Αναμνήσεις του Πρώην Γραμματέως του*, (εισ.–επιμ.) Παύλος Πετρίδης, (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2000 – ανατύπωση αρχικής 1920), 46.

Αντίθετα, μετά από χρόνια ο Αντιστράτηγος Πάγκαλος διατείνεται πως ο Κωνσταντίνος «είχε αρκετή στρατιωτική μόρφωση, διότι και ενταύθα έλαβε μαθήματα επί πενταετίαν από άριστους καθηγητάς, αξιωματικούς της εποχής εκείνης, και εν Γερμανία παρηκολούθησεν ως ακροατής μαθήματα της Ανωτάτης Σχολής του Πολέμου, αλλά και πολλάκις μεγάλα γυμνάσια του Γερμανικού Στρατού».²²

Η ανυπαρξία ουσιαστικών πηγών ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα οδηγεί αναπόφευκτα στη συστηματική μελέτη του ημερησίου αθηναϊκού Τύπου της εποχής, οπότε διευκρινίζεται πως όντως μετά την αποφοίτηση του Διαδόχου ως ανθυπολοχαγού Πεζικού το καλοκαίρι του 1886, με την ενηλικίωσή του επρόκειτο να μετατεθεί στο 1^ο Σύνταγμα Πεζικού στην Αθήνα, εκτελώντας σποραδικά υπηρεσία.²³ Το φθινόπωρο του 1887 ο Κωνσταντίνος μετέβη στη Λειψία για παραμονή επί ένα έτους και παρακολούθησε μαθημάτων στην γνωστή νομική σχολή του εκεί πανεπιστημίου.²⁴ Κατά την παραμονή του συνοδεύονταν από τον Υπασπιστή του Ταγματάρχη Πυροβολικού Κωνσταντίνο Σαπουντζάκη²⁵ και από κάποιο σημείο άρχισε να εκτελεί υπηρεσία στο εκεί εδρεύον 107^ο Τάγμα Πεζικού.²⁶

Την άνοιξη του 1888 μετέβη στο Αννόβερο όπου ασκήθηκε με το εκεί σύνταγμα²⁷ και για λίγο χρόνο στην Χαϊδελβέργη προς ακρόαση μαθημάτων Νομικής στο εκεί πανεπιστήμιο.²⁸ Κατά καιρούς επισκεπτόταν την αυτοκρατορική αυλή στο Βερολίνο²⁹ όπου είχε την ευκαιρία να παρακολουθήσει στρατιωτικά γυμνάσια με το 2^ο Σύνταγμα Πεζικού της Αυτοκρατορικής Φρουράς την άνοιξη,³⁰ αλλά και το καλοκαίρι,³¹ ενώ το φθινόπωρο του 1888 αφού μετείχε της Επιθεώρησης του 3^{ου} Σώματος Στρατού στο Βερολίνο, απήλθε για την παρακολούθηση των μεγάλων γυμνασίων του Γερμανικού Στρατού.³²

Στα τέλη του 1888 επέστρεψε στην Αθήνα, όπου έχοντας προαχθεί εν τω μεταξύ σε λοχαγό, επρόκειτο να υπηρετήσει για 3 μήνες σε σύνταγμα Πεζικού. Εν συνεχεία στα μέσα Ιανουαρίου 1889 θα μετέβαινε και πάλι στο Βερολίνο.³³ Πλέον, όμως, δεν παρακολουθούσε μαθήματα, καθώς στο μεταξύ από την άνοιξη του 1888 είχε εκδηλώσει ενδιαφέρον για την πριγκίπισσα Σοφία,³⁴ αδελφή του Γερμανού Αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β', την οποία νυμφεύθηκε στην Αθήνα τον Οκτώβριο του 1889. Αμέσως μετά, τον Νοέμβριο του 1889 διορίστηκε τιμητικά ακόλουθος αξιωματικός του Πρωσικού Στρατού, με τον βαθμό του λοχαγού, στο 2^ο Σύνταγμα Πεζικού της Αυτοκρατορικής Φρουράς στο

²² Εφ. *ΕΘΝΟΣ*, 10 Φεβρουαρίου 1949, 1.

²³ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 12 Νοεμβρίου 1886, 2.

²⁴ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 22 Αυγούστου 1887, 2· εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 10 Σεπτεμβρίου 1887, 2· εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 1 Οκτωβρίου 1887, 2.

²⁵ ΦΕΚ, Μέρος Πρώτον – Τμήμα Τέταρτον, αρ. φ. 354, 22 Δεκεμβρίου 1886, Βασιλικό Διάταγμα 19^{ης} Δεκεμβρίου 1886, *περί διορισμού Υπασπιστού του Βασιλόπαιδος Διαδόχου*.

²⁶ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 5 Μαΐου 1888, 2· εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 26 Οκτωβρίου 1889, 2.

²⁷ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 5 Μαΐου 1888, 2.

²⁸ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 17 Μαΐου 1888, 2· εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 4 Αυγούστου 1888, 2.

²⁹ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 29 Νοεμβρίου 1887, 2· εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 6 Δεκεμβρίου 1887, 1.

³⁰ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 26 Μαΐου 1888, 2.

³¹ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 17 Αυγούστου 1888, 2.

³² Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 8 Σεπτεμβρίου 1888, 2.

³³ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 23 Οκτωβρίου 1888, 2.

³⁴ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 26 Μαΐου 1888, 2.

Βερολίνο.³⁵ Έκτοτε, παρέμεινε στην Ελλάδα εκτελώντας σποραδικά υπηρεσία στο 1^ο Σύνταγμα Πεζικού,³⁶ προαγόμενος έως το 1891 στον βαθμό του συνταγματάρχη.³⁷

Από τα παραπάνω, είναι αντιληπτό, πως τη διετία φθινόπωρο 1887–φθινόπωρο 1889, οπότε ο Διάδοχος Κωνσταντίνος μετέβη στην Γερμανία, δεν υπήρχε περίπτωση να φοίτησε, ούτε καν ως ακροατής στην *Kriegsakademie* του Βερολίνου, καθώς αυτοί παρακολουθούσαν τα μαθήματα σε τακτική βάση. Το περισσότερο πιθανό είναι στις κατά καιρούς περιόδους φιλοξενίας του στο Βερολίνο, στα αυτοκρατορικά ανάκτορα, να εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία και να παρέστη αποσπασματικά ως επισκέπτης σε περιορισμένο και μεμονωμένο αριθμό διαλέξεων ή μαθημάτων στην *Kriegsakademie*.³⁸

Ο πρώτος Έλληνας αξιωματικός που είχε την ευκαιρία να αποκτήσει πλήρη επιτελική μόρφωση, ήταν ο Ανθυπολοχαγός Πυροβολικού Νικόλαος Τρικούπης. Φοίτησε στην *École Supérieure de Guerre* στο Παρίσι μεταξύ 1893–1895, αφού προηγουμένως επί τετραετία είχε εκπαιδευθεί σε διάφορες μονάδες και σχολές στην Γαλλία.³⁹ Η περίπτωση του Τρικούπη με τη μακρά μετεκπαίδευση στην αλλοδαπή, ιδίως την αποφοίτησή του από σχολή επιτελών, ήταν προφανώς μεμονωμένη και ασυνήθιστη για τα ελληνικά δεδομένα και επετεύχθη, φυσικά μετά από άνωθεν παρέμβαση.⁴⁰

Ο Τρικούπης, στις αναμνήσεις του αναφέρει σε κάθε γαλλικό σχολείο που παρακολουθεί τον ανώτερο βαθμό που είχαν οι Γάλλοι συμμαθητές του σε σχέση με τον βαθμό του ανθυπολοχαγού που είχε ο ίδιος, αλλά και το γεγονός ότι εκείνοι μετά την αποφοίτησή τους από τα σχολεία αυτά ελάμβαναν προαγωγή, προκειμένου να καταδείξει τις ανώτερες και προχωρημένες γνώσεις που απέκτησε με τις σπουδές αυτές και ως εκ τούτου να σημειώσει την επαγγελματική του υπεροχή στο ελληνικό στράτευμα. Ωστόσο, δεν φαίνεται να αντιλαμβάνεται το πρόωρο –για τον ίδιο– των σπουδών αυτών, δεδομένου ότι μετά την αποφοίτησή του από το Στρατιωτικό Σχολείο Ευελπίδων, δεν διέθετε εμπειρία υπηρεσίας στον Ελληνικό Στρατό. Επειδή η φοίτηση των αξιωματικών σε ανώτερες και ανώτατες στρατιωτικές σχολές, που παρέχουν διοικητική, επιτελική και επιχειρησιακή κατάρτιση, αποβλέπει στην απόκτηση γνώσεων για την ανάληψη υψηλότερων καθηκόντων και ευθυνών, επιβάλλεται να έπεται της ωρίμανσης των αξιωματικών στις μάχιμες μονάδες των Όπλων και των Σωμάτων του Στρατού, προκειμένου να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους και να αποκτήσουν στρατιωτική εμπειρία. Η έλλειψη προηγούμενων παραστάσεων του νεαρού Ανθυπολοχαγού Τρικούπη στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι κραυγαλέα,

³⁵ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 4 Νοεμβρίου 1889, 2.

³⁶ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 24 Ιανουαρίου 1890, 2· εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 27 Ιανουαρίου 1890, 3· εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 7 Φεβρουαρίου 1890, 3· εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 7 Φεβρουαρίου 1890, 2.

³⁷ Εφ. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 10 Νοεμβρίου 1891, 2.

³⁸ Σημειώνεται ότι στο διάστημα Οκτώβριος 1887–Οκτώβριος 1889, οπότε ο Διάδοχος σπούδαζε στην Γερμανία, για μεγάλες χρονικές περιόδους όπως το καλοκαίρι ή τις εορτές των Χριστουγέννων, διέμενε στην Δανία ή την Ελλάδα.

³⁹ Νικολάου Τρικούπη, *Αναμνήσεις Επεισοδίων και Γεγονότων εκ των Πολέμων μας, (Μάρτιος 1897–Μικρά Ασία–Αύγουστος 1922)*, (Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις, 2002 – ανατύπωση αρχικής 1952), σ. Α'. Ο Ανθυπολοχαγός Τρικούπης εκπαιδεύτηκε πριν στο 26^ο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού, στην Σχολή Εφαρμογής Πυροβολικού και την Σχολή Εφαρμογής Ιππικού. Εσφαλμένα, ο Δημακόπουλος αναφέρει ως περίοδο εκπαίδευσης του Τρικούπη στην *École Supérieure de Guerre* την διετία 1894–1896, βλ. Δημακόπουλος, «*Στρατιωτική Θεσμική Αναδιοργάνωσις*», ό.π., σημ. (=σημείωση) 15, 167.

⁴⁰ Η σπάνια εύνοια που επέδειξε η υπηρεσία στον νεαρό ανθυπολοχαγό, για την τόσο μακρά και πλήρη εκπαίδευση που έλαβε στο εξωτερικό –μοναδική ίσως στα ελληνικά χρονικά– οφείλεται μάλλον στην καταγωγή του από την αρχοντική και ιστορική οικογένεια Τρικούπη (ο πατέρας του ήταν αδελφός του πρωθυπουργού και υπουργού Στρατιωτικών Χαριλάου Τρικούπη).

μετριαζόμενη ίσως από το όχι ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο του Ελληνικού Στρατού της εποχής. Η πρόωρη ωρίμανση του αξιωματικού, ασφαλώς είναι αξιοσημείωτη, αλλά ανεξαρτήτως των επιδόσεων που επέδειξε κατά την εξαιρετική περίπου παραμονή του στην Γαλλία, γεγονός είναι ότι αυτή επετεύχθη καθ' υπερβολήν.

Μετά την Ήττα του 1897

Κάτω από αυτό το πρίσμα, ήταν μάλλον φυσιολογικό ότι δεν υπήρξε (είτε από το κράτος, είτε από προσωπικό ενδιαφέρον) κάποια συνέχεια στην αποστολή στην Ευρώπη άλλων αξιωματικών για απόκτηση πτυχίου επιτελούς, παρά μόνο μετά την παρεμβολή του Ελληνο-οθωμανικού Πολέμου το 1897.⁴¹ Η καταστροφική διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων στον αναφερόμενο πόλεμο, έπεισε φαίνεται – τουλάχιστον τον Διάδοχο Κωνσταντίνο που είχε αναλάβει καθήκοντα Αρχηγού Στρατού Θεσσαλίας – για την ανάγκη εκπαίδευσης επιτελικών αξιωματικών σε σχολές του εξωτερικού. Ο ίδιος εκμεταλλεύτηκε τη συγγενική του σχέση με τον αδελφό της συζύγου του και Αυτοκράτορα της Γερμανίας Γουλιέλμο Β'. Ως εκ τούτου, την υπόθεση χειρίστηκε ερχόμενος σε απευθείας επαφή με τον κουνιάδο του, ο οποίος δέχθηκε κατ' αρχήν το αίτημα εισόδου Ελλήνων αξιωματικών στην *Kriegsakademie* του Βερολίνου και άρχισαν να κινούνται οι σχετικές διαδικασίες.⁴²

Την περίοδο που ακολούθησε, οι ελληνικές κυβερνήσεις επιχειρήσαν μια γενικότερη αναδιοργάνωση των Ενόπλων Δυνάμεων. Στο πλαίσιο αυτό και με την υπόθεση αποστολής αξιωματικών στην Γερμανία σε εκκρεμότητα, η επόμενη εξέλιξη, που σημειώθηκε στο θέμα της επιτελικής εκπαίδευσης και έδωσε περαιτέρω ώθηση στην υπόθεση, ήταν η κατά τον Ιανουάριο του 1899 σχεδιαζόμενη υποβολή από την κυβέρνηση, Βασιλικού Διατάγματος για την αποστολή αξιωματικών στην αλλοδαπή προς εκπαίδευση, σύμφωνα με το οποίο, όμως, προεβλέπετο διαγωνιστική διαδικασία. Αφού ενημερώθηκε ο Διάδοχος σχετικά, ήλθε σε επαφή με την κυβέρνηση, οπότε αποφασίστηκε ο ίδιος να κάνει πρόταση προς την κυβέρνηση για αποστολή αξιωματικών στην Ευρώπη και μετά να ετοιμασθεί το Βασιλικό Διάταγμα, στο οποίο θα προβλεπόταν η εξαίρεση από τον διαγωνισμό των ήδη προταθέντων, υπ' αυτού. Σοβαρό πρόβλημα, όμως, προέκυψε ως προς την εξεύρεση του

⁴¹ Παραδόξως, δεν εντοπίστηκε σε ΦΕΚ, οποιαδήποτε απόφαση για αποστολή του προς εκπαίδευση στην Γαλλία τον Φεβρουάριο του 1889 –όπως ο ίδιος αναφέρει. Στην πραγματικότητα η αρχειακή έρευνα δεν εντόπισε σε κανένα ΦΕΚ, της περιόδου 1888–1895, οποιαδήποτε απόφαση για την εκπαίδευση στο εξωτερικό του Ανθυπολοχαγού Τρικούπη. Αν ληφθεί υπ' όψιν το γεγονός ότι ο Ανθυπολοχαγός Τρικούπης, απεστάλη στην αλλοδαπή, μόλις 6 μήνες μετά την αποφοίτησή του από το Στρατιωτικό Σχολείο Ευελπίδων – κάτι μάλλον ασύνηθες και το οποίο ίσως θα προκαλούσε αντιδράσεις– πιθανόν η αποστολή στο εξωτερικό έγινε ανεπίσημα/σιωπηρά. Η υπηρεσιακή *εξαφάνιση* του Ανθυπολοχαγού Τρικούπη μέσα από τα ΦΕΚ, αίρεται με την επιστροφή του, οπότε το καλοκαίρι του 1896 εντοπίζεται η τοποθέτησή του μαζί με άλλους συναδέλφους του, στην διεύθυνση του Οπλοστασίου, βλ. ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 173, 30 Ιουλίου 1896.

⁴² «Μου είπεν ότι σκοπεύει να με στείλη εις Γερμανίαν, καθώς και τον Παπαβασιλείου και τον Στρατηγόν, και ότι τώρα, "που τα έχει καλά" με τον Αυτοκράτορα, θα γίνωμεν δεκτοί εις την Ακαδημίαν του Βερολίνου», βλ. *Μεταξάς – Ημερολόγιο, Τόμος Α'*, ό.π., 343, εγγραφή 2 Νοεμβρίου 1897. Δεν είναι ξεκάθαρο πότε ο Κωνσταντίνος έθεσε το αίτημα στον Γουλιέλμο Β'. Ο Διάδοχος ενημέρωσε εκ νέου τον Μεταξά για την συνάντησή του με τον Αυτοκράτορα κατά τον Νοέμβριο του 1898 (όπως εξάγεται από την καταγραφή στο ημερολόγιο του Μεταξά, ο οποίος την προσδιορίζει μερικές ημέρες μετά την ανάληψη καθηκόντων στο Υπουργείο Στρατιωτικών από τον Γεώργιο Κόρπα – στις 30 Οκτωβρίου 1898), βλ. *Μεταξάς – Ημερολόγιο, Τόμος Α'*, ό.π., 377, εγγραφή από τα μέσα Οκτωβρίου έως το τέλος του 1898.

απαραίτητου κονδυλίου στον Κρατικό Προϋπολογισμό, όπως αναφέρει ο τότε Ανθυπολοχαγός Μεταξάς στο ημερολόγιό του.⁴³

Είναι πράγματι αξιοπερίεργο το πως η κυβέρνηση επρόκειτο να νομοθετήσει, δίχως όμως να έχει προβλέψει και την εξασφάλιση των σχετικών οικονομικών πόρων προς τούτο. Συμπεραίνεται, ότι η συγκεκριμένη νομοθετική πρωτοβουλία επρόκειτο να είναι θεωρητική –τουλάχιστον όχι άμεσα υλοποιήσιμη όπως και άλλες στο παρελθόν– σε επίπεδο ευχολογίων και προσπάθειας δημιουργίας εντυπώσεων. Ως εκ τούτου, η πρωτοβουλία του Διαδόχου υπήρξε μάλλον ευτυχής σύμπτωση την περίοδο εκείνη.

Γεγονός είναι ότι η επιλογή για αποστολή προς φοίτηση *άπειρων* σχετικά ανθυπολοχαγών, κατά παρέκκλιση των ισχυόντων στους ξένους στρατούς δεν φαίνεται να απασχόλησε ιδιαίτερα τους Έλληνες ιθύνοντες. Ίσως συνέτεινε σε αυτό το γεγονός ότι, σε ελληνική υπηρεσία οι αξιωματικοί παρέμεναν επί μακρόν χρονικό διάστημα στον βαθμό του ανθυπολοχαγού. Θεωρητικά, τα κριτήρια της επιλογής πρέπει να ήσαν κυρίως η ιδιαίτερη σχέση και γνωριμία του Διαδόχου κατά τον πόλεμο του 1897 και την μετέπειτα περίοδο, με τους συγκεκριμένους νεαρούς αξιωματικούς. Κάτω από αυτό το πρίσμα, δεν φαίνεται να εξετάστηκε το ενδεχόμενο αποστολής του τότε Λοχαγού Μηχανικού Βίκτωρα Δούσμανη, ο οποίος είχε εμπλακεί και μάλλον διακριθεί στην επιτελική εργασία του Γενικού Στρατηγείου κατά το 1897.

Εν τέλει, στις 16 Φεβρουαρίου 1899, εκδόθηκε Βασιλικό Διάταγμα, το οποίο κανόνιζε τα σχετικά με την αποστολή κατωτέρων και ανωτέρων αξιωματικών στην αλλοδαπή για εκπαιδευτικούς σκοπούς και στην ουσία αποτελούσε εκσυγχρονιστικό βήμα, μετά τις αντίστοιχες νομοθετικές προβλέψεις του παρελθόντος για το ίδιο θέμα, που χρονολογούνται από το 1853! Σε αυτό, είχε προστεθεί στο τέλος ειδικό άρθρο, όπου υπήρχε και η πρόνοια για αποστολή άνευ διαγωνισμού των προταθέντων από τον Διάδοχο αξιωματικών.⁴⁴

⁴³ «Η πρότασις έγινε, κατόπιν δε, τη αιτήσει του υπουργού, ο Διάδοχος έκαμε τα αναγκαία διαβήματα παρά τω Βασιλεί, όστις απεδέχθη λίαν ευχαρίστως την αποστολήν μας. Το δυστύχημα όμως ήτο ότι δεν υπήρχε κονδύλιον προς τούτο. Και προσετέθη μεν εις τον νέον Προϋπολογισμόν, αλλ' έπρεπε να ψηφισθή από την Βουλήν. Ο Κόρπας επρότεινε εις τον Βασιλέα να μας στείλη η Μεγαλειότης του, δι' εξόδων του, αλλ' ο Βασιλεύς διεξέφυγεν άμα ήκουσε περί χρημάτων: "Εγώ δεν ανακατεύομαι· ο Διάδοχος ας πληρώση". Αυτά μου τα είπεν ο Παρασκευόπουλος και τα επεβεβαίωσε και ο Δούσμανης. Όστε αναμένομεν την Βουλήν. Εν τω μεταξύ είχομεν ως βέβαιον και επεριμέναμεν από ημέρας εις ημέραν την έκδοσιν των δύο διαταγμάτων και ο Δούσμανης εθεώρει ότι ούτω θα εγίνετο. Εν τούτοις δεν έγινε μέχρι τούδε τίποτε, διότι, ως εικάω, ο Κόρπας περιμένει να ίδη πρώτον τα αποτελέσματα των εκλογών, πριν ή εκτεθή διά τιοιούτων μέτρων», βλ. *Μεταξάς – Ημερολόγιο, τόμος Α',* ό.π., 382–83, εγγραφή 6 Φεβρουαρίου 1899. Σημειώνεται, ότι η κατ' έτος χορηγία από τον Κρατικό Προϋπολογισμό προς τον Βασιλιά ορίζετο σε 1.125.000 δραχμές και για τον Διάδοχο σε 200.000, βλ. Συνεδρία ΘΕ', της 12 Ιουλίου 1899, *Πρακτικά των Συνεδριών της Βουλής της Δ' Συνόδου της ΙΕ' βουλευτικής περιόδου,* (Αθήναι: Εθνικό Τυπογραφείο, 1899), 817. Διευκρινίζεται, ότι το ποσό αυτό προορίζετο μεταξύ άλλων και για την κάθε λογής επικουρία που έδιδε ο Βασιλιάς στους υπηκόους του Ελληνικού Βασιλείου, οι οποίοι είχαν την δυνατότητα προσωπικής ακρόασης από τον Γεώργιο Α' και της έκθεσης των υποθέσεων που τους απασχολούσαν, οι οποίες κατά κανόνα συνεπάγονταν την παροχή βασιλικής οικονομικής αρωγής.

⁴⁴ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 38, 26 Φεβρουαρίου 1899, Βασιλικό Διάταγμα 16^{ης} Φεβρουαρίου 1899, *περί αποστολής αξιωματικών εις την αλλοδαπήν.* Στο προηγούμενο νομοθέτημα που εντοπίστηκε τον Ιανουάριο του 1853, υπήρχε απλώς η πρόνοια για την 8ετή παραμονή των εκπαιδευόμενων στις τάξεις του Ελληνικού Στρατού ή Ναυτικού, μετά την επιστροφή τους, καθώς και ο σχετικός όρκος προς τούτο, βλ. ΦΕΚ, αρ. φ. 6, 12 Φεβρουαρίου 1853, Νόμος ΣΚΔ' 27^{ης} Ιανουαρίου 1853, *περί διαρκείας της εν τω Βασιλικώ Ναυτικώ ή Στρατώ της Ξηράς υπηρεσίας των αποστελλομένων εις την αλλοδαπήν προς εκπαίδευσιν.* Στο νέο Βασιλικό Διάταγμα, το ειδικά προστεθέν άρθρο, είχε ως εξής: «Δύνανται ν' αποσταλώσιν εις την αλλοδαπήν προς εκπαίδευσιν,

Σύμφωνα με τις προβλέψεις του νέου Βασιλικού Διατάγματος, οι κατώτεροι αξιωματικοί επιστρέφοντας στην Ελλάδα, ήσαν υποχρεωμένοι να υπηρετήσουν επί δετία στον ενεργό Στρατό, έχοντας προ της αναχωρήσεώς τους δώσει τον προβλεπόμενο όρκο. Επιπλέον, με την επιστροφή τους, δεν μπορούσαν να αρνηθούν να διδάξουν τα σχετικά μαθήματα στα οποία εκπαιδεύθηκαν, σε στρατιωτική σχολή του κράτους. Σε σχέση με τους κατώτερους αξιωματικούς που επιθυμούσαν να εκπαιδευτούν στο εξωτερικό, προκηρύσσετο διαγωνισμός ο οποίος ήταν γραπτός, αλλά τα αντικείμενα εξέτασης ορίζοντο από τον υπουργό Στρατιωτικών. Συγκεκριμένος αριθμός αξιωματικών προς εκπαίδευση δεν αναφερόταν, μα αυτός θα οριζετο από τις εκάστοτε αποφάσεις του υπουργού Στρατιωτικών.⁴⁵

Η αγωνία των τριών αξιωματικών που είχε προτείνει ο Διάδοχος παρατάθηκε, καθώς τον Μάιο και κατά την υποβολή στην Βουλή του Κρατικού Προϋπολογισμού του 1899, παραλείφθηκε η εγγραφή κονδυλίου, με αποτέλεσμα να απαιτηθεί εκ νέου η επέμβαση του Διαδόχου.⁴⁶ Παρ' όλα αυτά, ο Κρατικός Προϋπολογισμός τυπώθηκε δίχως και πάλι να περιλαμβάνει την σχετική πρόνοια, οπότε κατέστη αναγκαία άλλη μια παρέμβαση· αυτή τη φορά βουλευτή. Συγκεκριμένα, ο βουλευτής Μιχαήλ Στελλάκης, ανέλαβε να ενημερώσει προσωπικά τον υπουργό Στρατιωτικών Κωνσταντίνο Κουμουνδούρο, οπότε «του παρετήρησε . . . το ωφέλιμον της αποστολής . . . και υπό έποψιν διεθνών σχέσεων, αφού ο Αυτοκράτωρ, χάριν του Διαδόχου, ανοίγει εις ημάς και μόνους την Στρατιωτικήν Ακαδημίαν».⁴⁷ Η ελαφρότητα με την οποία αντιμετώπιζε – τουλάχιστον ο υπουργός Στρατιωτικών – το θέμα, αποδεικνύεται από την χαρακτηριστική απάντηση του Κουμουνδούρου στις προτροπές του Στελλάκη, ευχαριστώντας τον που του το υπενθύμισε γιατί . . . το είχε ξεχάσει!⁴⁸

Εν τέλει, στις 12 Ιουλίου 1899, ψηφίσθηκε ο οριστικός Κρατικός Προϋπολογισμός, στον οποίον είχε εγγραφεί και κονδύλι 20.000 δραχμών υπό τον τίτλο «Δαπάναι διδασκομένων εν τη αλλοδαπή».⁴⁹ Στις 31 Ιουλίου εκδόθηκε και το Βασιλικό Διάταγμα

δαπάνη του Δημοσίου, χωρίς να υποβληθώσιν εις τας περί συναγωνισμού διατάξεις των σχετικών άρθρων του παρόντος διατάγματος, απαιτούμενης όμως και δι' αυτούς της γνώσεως της γλώσσης του τόπου εις τον μεταβήσονται, οι αξιωματικοί περί των οποίων έχει υποβληθή ήδη εις το Υπουργείον των Στρατιωτικών σύστασις εκ μέρους του Γενικού Αρχηγού του Στρατού Θεσσαλίας, της Α.Β.Υ. του Διαδόχου, περί αποστολής εις την αλλοδαπήν προς εκπαίδευσιν». Ο Μεταξάς, σημειώνει μετά από την δημοσίευση του Βασιλικού Διατάγματος: «Μου έπαυσαν και μερικά ανησυχία, τας οποίας είχα, μήπως χρειάζεται δι' ημάς σύστασις του σωματάρχου. Διότι ο Αμπάτης, με όλον το μελιτώδες προς εμέ εξωτερικόν του, αισθάνομαι ότι δεν με χωνεύει», βλ. *Μεταξάς – Ημερολόγιο, τόμος Α'*, ό.π., 393, εγγραφή 27 Φεβρουαρίου 1899.

⁴⁵ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 38, 26 Φεβρουαρίου 1899, Βασιλικό Διάταγμα 16^{ης} Φεβρουαρίου 1899, *Περί Αποστολής Αξιωματικών εις την Αλλοδαπήν*.

⁴⁶ *Μεταξάς – Ημερολόγιο, τόμος Α'*, ό.π., 402, εγγραφή 5 Μαΐου 1899.

⁴⁷ «Ο βουλευτής λοιπόν Στελλάκης, τυχαίως πληροφορηθείς παρά του Παπαβασιλείου τα περί της υποθέσεώς μας, συνδεόμενος δε με αυτόν ιδίως, αλλά και με εμέ, δι' οικειότητος τινος, και δικηγόρος των του Διαδόχου, επιθυμών προς τούτοις να παράσχη υπηρεσίας εις αυτόν, ως εικάζω, ανέλαβε να ενεργήση παρά τω Κουμουνδούρω μεθ' ου συνδέεται διά φιλίας», βλ. *στο ίδιο*, 411, εγγραφή 30 Μαΐου 1899. Ο Κωνσταντίνος Κουμουνδούρος διετέλεσε υπουργός Στρατιωτικών μεταξύ 2 Απριλίου–30 Δεκεμβρίου 1899, στην κυβέρνηση Γεωργίου Θεοτόκη.

⁴⁸ *Στο ίδιο*, όπου: «Ο Κουμουνδούρος παρέστησε τον εαυτόν του ως μη έχοντα ανάγκην να πεισθή, αλλά πρόθυμον να εκτελέση την επιθυμίαν του Διαδόχου και ηυχάρησθη τον Στελλάκην ότι του την υπενθύμισε, διότι την είχε λησμονήσει. Υπεσχέθη δε να εισαγάγη την υπόθεσιν εις το προσεχές Υπουργικόν Συμβούλιον. Φαίνεται όμως ότι και πάλιν την ελησμόνησεν, ως είπεν, εις τον Στελλάκην· αφεύκτως όμως θα την εισαγάγη και θα προσθήσῃ εις τον Προϋπολογισμόν το αναγκαίον ποσόν».

⁴⁹ Συνεδρία ΘΕ', της 12 Ιουλίου 1899, *Πρακτικά των Συνεδριών της Βουλής της Δ' Συνόδου της ΙΕ' βουλευτικής περιόδου*, (Αθήναι: Εθνικό Τυπογραφείο, 1899), 859.

«Περί αποστολής αξιωματικών του Μηχανικού εις αλλοδαπήν», με το οποίο ο Υπολοχαγός Ιπποκράτης Παπαβασιλείου και οι Ανθυπολοχαγοί Ιωάννης Μεταξάς και Ξενοφών Στρατηγός, αποστέλλοντο στην Γερμανία «όπως διακούσωσι την σειράν των εν τη Στρατιωτική Ακαδημία του Βερολίνου διδασκομένων μαθημάτων». ⁵⁰ Ως εκ τούτου, η πρώτη μάλλον συστηματική και μεσοπρόθεσμη προσπάθεια κατάρτισης επιτελών αξιωματικών, πτυχιούχων από σχολή του εξωτερικού, εγκαινιάζεται με τη μετάβαση κατά τον Σεπτέμβριο του 1899 των 3 αξιωματικών στην *Kriegsakademie* στο Βερολίνο και την αποφοίτησή τους τον Ιούλιο του 1902. ⁵¹ Περιττό να υπογραμμιστεί ότι κατά τα φαινόμενα, αν δεν είχε ενδιαφερθεί ο ίδιος ο Διάδοχος με το θέμα της αποστολής των αξιωματικών στη Γερμανία, αλλά είχε αφεθεί αυτό στην κυβερνητική πρωτοβουλία, το πιθανότερο ήταν πως η προσπάθεια θα είχε αποδειχθεί ένα μεγαλοπρεπές φιάσκο.

Μια γενική εικόνα από την αποφοίτηση των Ελλήνων αξιωματικών δίδει ο τότε Υπολοχαγός Μεταξάς στο ημερολόγιό του:

*«Εγώ ήμουν επιτυχών. Και το ησθανόμην ακόμη περισσότερο διότι είχα αρχίσει σχεδόν χωρίς ελπίδας. Μόλις ετόλμων τότε να πιστεύσω ότι εμπόδιόν τι δεν θα μου διέκοπτε το ταξίδιον –και εν τούτοις . . . Τώρα ήμουν βέβαιος περί της επιτυχίας. Επερίμενα μάλιστα και βαθμούς καλλιτέρους από τους άλλους δύο. Και το επερίμεναν και αυτοί διότι άλλωστε είδαν τους βαθμούς μου. Και δεν έδωκαν μεν εις αυτούς μικροτέρους βαθμούς από εμέ –ίσως διότι δεν ήθελαν να καταδείξουν μεγάλην διαφοράν– αλλά μου έδωσαν, όπως έμαθα κατόπιν αρίστην Qualifikation, πολύ ανωτέραν της των άλλων. Με τι ανακούφισιν εκοιμήθηην εκείνο το εσπέρας, με όλον το ποτόν το οποίον είχαν εις το σώμα μου, δεν περιγράφεται. Την επομένην Κυριακήν 19 Ιουλίου (1902) ανεχωρήσαμεν και οι τρεις εις Βερολίνον.»*⁵²[. . .]

⁵⁰ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 191, 6 Αυγούστου 1899, *περί αποστολής αξιωματικών του Μηχανικού εις αλλοδαπήν*. Κάθε αξιωματικός εκτός του μισθού του, απολάμβανε ημερησίου επιδόματος 20 χρυσών φράγκων Γαλλίας και των εξόδων μετάβασης/επανόδου στην α' θέση ατμοπλοίων και σιδηροδρόμων. Κατά την διάρκεια της εκπαίδευσης, η αποζημίωση εκάστου, μειώθηκε από την 1^η Ιουνίου 1900 σε 500 χρυσά φράγκα μηνιαίως (ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 130, 6 Ιουνίου 1900), ενώ την ίδια χρονιά καταβλήθηκε σε καθένα εφ' άπαξ αποζημίωση 120 μάρκων «δι' ενόικιον ίππου παρακολουθήσαντας τα εν Θωρν και Μαγεντία εκτελεσθησόμενα μεγάλα γυμνάσια του Μηχανικού», βλ. ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 177, 28 Ιουλίου 1900. Ο Μεταξάς σημειώνει σχετικά: «μας έκοψαν και 100 φρ. μηνιαίως εκ του μισθού μας, χάριν οικονομίας. Ο Δούσμανης ενεργεί να παύση η αποκοπή αυτή· να ιδούμεν πόσον θα επιτύχη. Έστειλα 50 μάρκα εις τον στερούμενον πατέρα. Δυστυχώς δεν έχω περισσότερα· μας περικόπτουν τους μισθούς μας πανταχόθεν· ήδη μας κρατούν 120 φρ. εκ του Μαρτίου, διότι έπρεπε να λάβωμεν μόνον 500 κατά τον Προϋπολογισμόν. Και ο μεν Δούσμανης γράφει ότι κατώρθωσε τα πάντα, πράγματι δε δεν κατώρθωσε τίποτε. Τα γυμνάσια ήρχισαν αρχάς Σεπτεμβρίου (1900), διήρκεσαν δε 14 ημέρας περίπου. Ήμουν, χάρις εις την έγκρισιν εκ μέρους της κυβερνήσεώς μου, έφιππος» βλ. *Μεταξάς – Ημερολόγιο, τόμος Α'*, ό.π., 531, 534, 537, εγγραφές 31 Μαΐου 1900, 17 Ιουλίου 1900, Απρίλιο 1901. Επίσης, σημειώνει μεταγενέστερα, με αφορμή την κατά τον Ιανουάριο του 1902 συνάντησή του με τον Ανθυπολοχαγό Τηλέμαχο Καράκαλο, ότι: «Ο πατήρ του, ως τμηματάρχης του Οικονομικού, ενήργησε την περικοπήν του επιμισθίου μας, ως ελέγγο διά να εξοικονομήση μέρος διά την αποστολήν του Τηλεμάχου εις την Ευρώπην· μάλιστα, μολονότι δεν απεδείχθη, ελέγγο και εις τινα επιστολήν του Σαπουντζάκη προς εμέ υπεδεικνύετο, ότι και απόπειρα ανακλήσεώς μας προ του τρίτου έτους εγένετο», βλ. *Μεταξάς – Ημερολόγιο, τόμος Α'*, ό.π., 646, εγγραφή 13 Φεβρουαρίου 1906.

⁵¹ Σημειώνεται, ότι στην Γερμανία υφίστατο και η *Kriegsakademie* στο Μόναχο της Βαυαρίας, αλλά η ελληνική πλευρά δεν επιζήτησε την φοίτηση αξιωματικών σε αυτήν «διά λόγους δυναστικούς, επομένως πολιτικούς», βλ. Δημακόπουλος, «*Στρατιωτική θεσμική αναδιοργάνωσις*», ό.π., 160.

⁵² *Μεταξάς – Ημερολόγιο, τόμος Α'*, ό.π., 593–603, εγγραφή από Σεπτεμβρίου 1901 έως Απριλίου 1903.

. . . αργότερα, όταν εγυρίσαμεν εις Βερολίνον, έλαβα αφορμήν να βεβαιωθώ περί της προς εμέ ευνοϊκής διαθέσεως του Σαπουντζάκη, ένεκα της τοποθετήσεώς μου εις την Γενικήν Διοίκησιν του Στρατού. Ο Ιπποκράτης ετοποθετήθη εις το υπουργείον, ο Στρατηγός εις το Στρατιωτικόν Σχολείον των Ευελπίδων. Ησθάνθην ότι τούτο ήτο διάκρισις δι' εμέ και εύνοια, αλλά δεν το εξέφρασα, παραδεχθείς, μετά των δύο φίλων μου, ότι αι τοποθετήσεις ήσαν προσωριναί και ότι θα μας προσελάμβανον όλους εις την Γενικήν Διοίκησιν· εθεώρουν δε πράγματι και τούτο ως πιθανόν». ⁵³

Πολύ αργότερα, ο Αντιστράτηγος Πάγκαλος, σημειώνει –μάλλον κακόπιστα– για τους συναδέλφους του που είχαν προηγηθεί αποσταλλέντες στην Γερμανία, υπογραμμίζοντας την προέλευσή τους από το Όπλο του Μηχανικού:

«Προ του 1897 οι αξιωματικοί εκείνοι (άπαντες του Μηχανικού) ησχολούντο με κτίρια, υδροσωλήνας, βόθρους κ.λπ. Με την αποστολήν και φοίτησίν των εν Γερμανία επανήλθον εσωτερικοί αξιωματικοί αντάξιοι της θέσεώς των διά την "επιτελικήν κουζίαν". Θα ήσαν δε πιθανώτατα πολύ καλύτεροι, αν το Κράτος τους ηνάγκαζε να υπηρετήσουν επί ωρισμένον χρόνον (stage) εις τα κύρια Όπλα του στρατεύματος, το Πεζικόν και το Πυροβολικόν, όπως γίνεται κατά άτεγκτον κανόνα εις τους Στρατούς των Μεγάλων Κρατών». ⁵⁴

Σίγουρα η κριτική είναι αυστηρή, καθώς η παραπάνω εικόνα δεν φαίνεται να λαμβάνει υπ' όψιν της το γεγονός της επιτυχούς παρακολούθησης και αποφοίτησης των Ελλήνων αξιωματικών από το άκρως απαιτητικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα της παγκοσμίου φήμης γερμανικής σχολής, πράγμα που αποδεικνύει το υψηλό επίπεδό τους, άσχετα με τα αντικείμενα που είχαν εμπλακεί στην έως τότε υπηρεσία τους στην Ελλάδα. Γεγονός είναι ότι, αφ' ενός μεν με το τέλος του πρώτου ακαδημαϊκού έτους, οι Μεταξάς, Στρατηγός, Παπαβασιλείου, υπηρέτησαν σε μονάδα Μηχανικού (σκαπανέων), αφ' ετέρου δε στο δεύτερο έτος σε μονάδα Ιππικού. Μετά το τέλος του Επιτελικού Ταξιδίου κατά το τρίτο έτος, υπηρέτησαν και παρακολούθησαν ασκήσεις εντασσόμενοι σε Επιτελείο μεραρχίας Πεζικού. ⁵⁵ Επιπλέον, με την αποφοίτησή τους τον Ιούλιο του 1902, ζήτησαν και τους επόμενους δύο μήνες παρακολούθησαν ασκήσεις από τα Επιτελεία μεραρχιών Πεζικού. Ωστόσο, υπήρχε σκέψη για την παραμονή τους επί έξι επιπλέον μήνες σε συντάγματα Πεζικού, κάτι που δημιούργησε αντιδράσεις στην Αθήνα. Τελικά, ο Υπολοχαγός Ξενοφών Στρατηγός έθεσε το θέμα στον ίδιο τον Διάδοχο που είχε μεταβεί στην Γερμανία και αυτός πείσθηκε, συζήτησε με την σειρά του το θέμα με τον Γερμανό Αυτοκράτορα κι αφού ελήφθη θετική απάντηση, τον Οκτώβριο του 1902 τους παρασχέθηκε παράταση στην εκπαιδευτική τους άδεια έως τις 30 Απριλίου 1903. ⁵⁶ Συνεπώς, μπορεί να ειπωθεί πως η

⁵³ Στο ίδιο, 611, εγγραφή 13 Φεβρουαρίου 1906.

⁵⁴ Θεόδωρος Πάγκαλος, *Τα Απομνημονεύματά μου 1897–1947, Η Ταραχώδης Περίοδος της Τελευταίας Πεντηκονταετίας, Τόμος Α' 1897–1913*, (Αθήνα: Αετός, 1950), 292.

⁵⁵ Μεταξάς – *Ημερολόγιο, Τόμος Α'*, ό.π., 531, 555, 592, εγγραφές 31 Μαΐου 1900, 13 Ιουλίου 1901. Ειδικά για το τέλος του 1^{ου} έτους, όταν είχαν την ευκαιρία να συναντηθούν και με τον Διάδοχο που επισκεπτόταν την Γερμανία, ο Μεταξάς σημειώνει: «Λυπηρόν είναι ότι, εν αγνοία τελούντες, δεν τον παρεκαλέσαμεν να ενεργήση να υπηρετήσωμεν το θέρος εις το Πυροβολικόν –είχομεν βεβαιότητα περί τούτου. Ήδη, ειδοποιήθημεν ότι μας στέλλουν εις τους Pionere –δεν είχαμε κανένα σκοπόν να υπηρετήσουμε εκεί».

⁵⁶ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 262, 28 Οκτωβρίου 1902. Ο Μεταξάς σημειώνει ότι τοποθετήθηκε στο Σύνταγμα Φρουρών Τυφεκιοφόρων στο Βερολίνο (Garde-Füsilier-Regiment) όπου εντάχθηκε στον 6^ο Λόχο και έγινε

εκπαίδευση επιτελούς που έλαβαν οι εν λόγω αξιωματικοί στην Γερμανία, υπήρξε όχι μόνο υψηλότατου επιπέδου για τα ελληνικά δεδομένα, αλλά και πληρέστατη.

Νέα Ώθηση

Ένα από τα συμπεράσματα που εξήγαγε η πολιτική πλευρά μετά την οδυνηρή ήττα του 1897 ήταν η ανάγκη για την συγκεντρωτική διοίκηση του Ελληνικού Στρατού υπό ένα στρατιωτικό διοικητή και κατά τον Λεωνίδα Παρασκευόπουλο: «ο θεωρούμενος ως ενδεδειγμένος προς ανάληψιν της διοικήσεως τούτου ήτον ο Διάδοχος Κωνσταντίνος. Η εμφανισθείσα σαπίλα και το ανοργάνωτον του Στρατού κατά τον λήξαντα πόλεμον, η παντελής έλλειψις οπλισμού, πυρομαχικών και παντοίου υλικού έκαμαν τους περισσοτέρους αξιωματικούς να δυσφορούν, να ομιλούν, να συζητούν ιδιαίτερος και εν κύκλοις πολιτικούς έτι. Υπεδείχθη η ανάγκη του σχηματισμού Επιτελικής Υπηρεσίας. Τέλος όλα ενόμιζον ότι θα κατωρθωθούν αν ο Διάδοχος Κωνσταντίνος ανελάμβανε την διοίκησιν του Στρατού». ⁵⁷ Στο πλαίσιο αυτό, προφανώς, εντάχθηκε και η αποστολή προς εκπαίδευση στην Γερμανία των 3 παραπάνω αξιωματικών, ενώ το 1900 νομοθετήθηκε η σύσταση της Γενικής Διοικήσεως του Στρατού, ως αυτοτελούς αρχής διοίκησης του Ελληνικού Στρατού, με επικεφαλής τον Αντιστράτηγο Διάδοχο Κωνσταντίνο, ενώ λίγο μετά προβλέφθηκε η οργάνωση Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού υπό το Υπουργείο Στρατιωτικών. ⁵⁸

Σε επιτελικό επίπεδο, προφανώς συνεχιζόταν ένα σύστημα ατελέσφορο που ουδέν το σημαντικό είχε προσφέρει έως τότε στην οργάνωση και συγκρότηση του Στρατού και την εν γένει προς πόλεμο προετοιμασία του, όσον αφορά για παράδειγμα τα Σχέδια Επιχειρήσεων, το Σχέδιο Επιστρατεύσεως, την Οχύρωση, την Επιμελητεία κ.λπ. Προκειμένου να γίνει κάποιος επιτελής απαιτείται να έχει φοιτήσει σε εξειδικευμένη σχολή, στην οποία οι υποψήφιοι εισάγονται κατόπιν απαιτητικών διαγωνιστικών διαδικασιών. Οι συμμετέχοντες στις εξετάσεις θα πρέπει να ικανοποιούν κάποια κρίσιμα και προκαθορισμένα κριτήρια, όπως η συμπλήρωση κάποιου προβλεπόμενου χρόνου υπηρεσίας σε μονάδες του Στρατού, η αποφοίτηση με κάποια βαθμολογία από τις σχολές του Όπλου του ή του Σώματός του και η πρόταση των διοικητών τους. Η ανακήρυξη επιτελών κατόπιν εξετάσεων, άνευ όμως προηγηθείσης εκπαίδευσης αποδεικνύει την επικρατούσα μέχρι τότε αδιαφορία για την πολεμική προπαρασκευή του Στρατού επί υγιών βάσεων. Βεβαίως η ευθύνη ανήκει στους κυβερνώντες.

Μόλις το 1904 τέθηκε αποφασιστικά στο προσκήνιο, η προσπάθεια για ανάδειξη νέων επιτελών αξιωματικών μέσα από ένα πιο αυστηρό πλαίσιο δοκιμασιών και εξετάσεων. Οι επιτελείς αυτοί θα επάνδρωναν το επανασυσταθέν Σώμα Γενικών Επιτελών –το οποίο είχε καταργηθεί το 1880 – βάσει των προνοιών του Νόμου ,ΓΙ'Θ' (3019) της 31^{ης} Μαΐου 1904. ⁵⁹ Οι δεξαμενές προέλευσης των αξιωματικών ήταν –φυσιολογικά– οι λιγοστοί

φίλος με κάποιον Γερμανό συνάδελφό του (άγνωστο τότε) ονόματι von Rundstedt, βλ. *Μεταξάς – Ημερολόγιο, Τόμος Α'*, ό.π., 623, 624.

⁵⁷ Παρασκευόπουλος, *τόμος Α'*, ό.π., 68.

⁵⁸ Δημακόπουλος, «*Στρατιωτική Θεσμική Αναδιοργάνωσις*», ό.π., 160· ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 79, 1 Απριλίου 1900, Νόμος ,ΒΨ' (2700) 25^{ης} Μαρτίου 1900, *Περί Γενικής Διοικήσεως του Στρατού*· ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 213, 7 Σεπτεμβρίου 1900, Βασιλικό Διάταγμα 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1900, *περί κυρώσεως του υπό του άρθρου 11 του Νόμου ,ΒΨ' προβλεπομένου Κανονισμού*.

⁵⁹ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 113, 1 Ιουνίου 1904, Νόμος ,ΓΙ'Θ' (3019) 31^{ης} Μαΐου 1904, *Περί Συστάσεως και Οργανισμού Σώματος Γενικών Επιτελών*.

απόφοιτοι σχολών επιτελών του εξωτερικού και υπολοχαγοί και ανθυπολοχαγοί που είχαν πενταετή τουλάχιστον υπηρεσία (εκ των οποίων τρία έτη σε λόχο, ίλη, πυροβολαρχία) ήσαν κάτοχοι μιας τουλάχιστον ξένης γλώσσας και περνούσαν με επιτυχία εξετάσεις στην Ελλάδα. Ο διαγωνισμός θα διεξήγεται «εγγράφως, προφορικώς και πρακτικώς επί στρατιωτικών θεμάτων, ιδία της Στρατιωτικής Ιστορίας και Γεωγραφίας, της Πολεμικής Τέχνης, της Οχυρωτικής και των στρατιωτικών αναγνωρίσεων, ενώπιον τριμελών επιτροπών».⁶⁰

Τον Οκτώβριο του 1904, ακολούθησε η έκδοση Βασιλικού Διατάγματος για τον Κανονισμό της επιτελικής υπηρεσίας και απονομής των πτυχίων.⁶¹ Η απονομή πτυχίων επιτελών προέβλεπε την διαβάθμιση αυτών σε τρεις τάξεις, βάσει των επιδόσεων τους στον διαγωνισμό, ενώ για τους αποφοίτους αλλοδαπών επιτελικών σχολών, αυτή εγίνετο κατ' εκτίμηση από τα υποβαλλόμενα πιστοποιητικά της σχολής και των πληροφοριών που είχε μεταφέρει για τους αποφοίτους η ελληνική πρεσβεία.

Η έναρξη των διαγωνισμών για απονομή πτυχίων στην Ελλάδα προεβλέπετο από το έτος 1906, κατά τους μήνες Σεπτέμβριο και Οκτώβριο, αφού οι ενδιαφερόμενοι είχαν καταθέσει σχετική αίτηση συμμετοχής τον Φεβρουάριο. Σημαντικό και ενδεικτικό της υποτιθέμενης αυστηρότητας της επιλογής ήταν το γεγονός ότι οριζόταν πως «Ο Γενικός Διοικητής του Στρατού τότε μόνον υποβάλλει πρότασιν περί απονομής πτυχίου, όταν, αρυσθείς τας δεούσας πληροφορίας εκ της υπηρεσίας, πεισθή ότι ο αξιωματικός, εκτός των απαιτουμένων γνώσεων, κέκτηται αγχίνουαν και ζήλον περί την υπηρεσίαν, τας απαιτουμένας ιδιότητας χαρακτήρος και συμπεριφοράς εν γένει», ενώ υπήρχε πρόνοια, σύμφωνα με την οποία η απόκτηση πτυχίου επιτελικής ικανότητας δεν συνεπάγετο αυτομάτως δικαίωμα μεταθέσεως στο Σώμα Γενικών Επιτελών. Μόνο οι πτυχιούχοι που απέδειξαν εμπράκτως με την υπηρεσία τους στο Γενικό Επιτελείο Στρατού και στα Επιτελεία μεραρχιών «ότι κατέχουσι πάσας τας απαιτουμένας δι' αξιωματικών των Γενικών Επιτελών ιδιότητας, προτείνονται υπό του Γενικού Διοικητού του Στρατού προς μετάθεσιν εις το Σώμα των Γενικών Επιτελών, εφ' όσον υπάρχουσι κεναί θέσεις».⁶² Οι παραπάνω πρόνοιες, είναι φανερό ότι αποσκοπούσαν στην κατά το δυνατόν υιοθέτηση από τον Ελληνικό Στρατό –άνευ όμως προηγούμενης εντατικής εκπαίδευσης– του γερμανικού συστήματος τελικής επιλογής των αποφοίτων της *Kriegsakademie*, όπως αυτό παρουσιάζεται μέσα από το Ημερολόγιο που τηρούσε τότε ο Ανθυπολοχαγός Μεταξάς.

Οι αξιωματικοί που μετατίθεντο στο Σώμα αυτό ήταν αξιωματικοί του Πεζικού, Πυροβολικού, Μηχανικού και Ιππικού και το δυναμικό αποτελείτο εν καιρώ ειρήνης από 24 αξιωματικούς (2 συνταγματάρχες, 5 αντισυνταγματάρχες, 5 ταγματάρχες, 8 λοχαγούς και 4 υπολοχαγούς), ενώ προεβλέπετο και η απόσπασση βοηθητικού προσωπικού από πτυχιούχους υπολοχαγούς και ανθυπολοχαγούς. Φυσικά, στο νέο Σώμα των Γενικών Επιτελών εντάσσονταν και οι ήδη υπάρχοντες επιτελικοί αξιωματικοί.

Βάσει των προνοιών του νόμου, εντός του 1904 διορίστηκε πρώτος Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού, ο Συνταγματάρχης Πυροβολικού Κωνσταντίνος Σαπουντζάκης, μετατιθέμενος από την Γενική Διοίκηση Στρατού, ενώ συνολικά 14

⁶⁰ Βεβαίως ο νόμος προέβλεπε και την παροχή πτυχίου επιτελούς σε υπολοχαγούς και ανθυπολοχαγούς που είχαν επιτύχει κατά τις εξιτήριες εξετάσεις ανωτέρου στρατιωτικού σχολείου του κράτους, προορισμένου για κατάρτισμό επιτελών αξιωματικών, ως μια πρόνοια για το μέλλον, καθώς την δεδομένη στιγμή δεν υφίστατο, ούτε επέκειτο η ίδρυση παρόμοιας σχολής.

⁶¹ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 233, 18 Οκτωβρίου 1904, Βασιλικό Διάταγμα 11^{ης} Οκτωβρίου 1904, *Περί Κανονισμού της Επιτελικής Υπηρεσίας του Στρατού και Περί Απονομής Πτυχίων εις Αξιωματικούς*.

⁶² Στο ίδιο.

αξιωματικοί εντάχθηκαν στο Σώμα των Γενικών Επιτελών, εκ των οποίων 2 είχαν διατηρηθεί από το παλαιότερο (Συνταγματάρχες Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, Γεώργιος Κόρπας). Πέραν αυτών, εντάχθηκαν και 8 αξιωματικοί (Αντισυνταγματάρχες Μηχανικού Μιχαήλ Χορς, Πυροβολικού Παναγιώτης Δαγκλής, Ταγματάρχες Πυροβολικού Εμμανουήλ Μανουσογιαννάκης, Μηχανικού Κωνσταντίνος Καλλάρης, Λοχαγοί Μηχανικού Βίκτωρ Δούσμανης, Κωνσταντίνος Νίδερ, Πυροβολικού Γεώργιος Χατζανέστης, Αναστάσιος Χαραλάμπης), αλλά και οι 4 απόφοιτοι των σχολών εξωτερικού (Υπολοχαγοί Πυροβολικού Νικόλαος Τρικούπης, Μηχανικού Ιωάννης Μεταξάς, Ξενοφών Στρατηγός, Ιπποκράτης Παπαβασιλείου).⁶³

Οι επιτελικοί αξιωματικοί τοποθετήθηκαν ως εξής:

- Επιτελική Υπηρεσία: Ταγματάρχης Καλλάρης, Λοχαγός Νίδερ,
- Γενικό Επιτελείο Στρατού: Λοχαγοί Δούσμανης, Χατζηανέστης, Υπολοχαγός Μεταξάς,
- Γενικό Επιτελείο I Μερραρχία: Αντισυνταγματάρχης Δαγκλής, Υπολοχαγός Παπαβασιλείου,
- Γενικό Επιτελείο II Μερραρχία: Αντισυνταγματάρχης Χορς, Υπολοχαγός Τρικούπης,
- Γενικό Επιτελείο III Μερραρχία: Ταγματάρχης Μανουσογιαννάκης, Υπολοχαγός Στρατηγός.⁶⁴

Μεταξύ 1907–1908 τουλάχιστον άλλοι επτά αξιωματικοί έλαβαν ελληνικό πτυχίο ικανότητας επιτελικής υπηρεσίας,⁶⁵ ενώ στο μεταξύ, το 1904 ο Ανθυπολοχαγός Πεζικού Δημήτριος Σκαρπαλέζος έλαβε εκπαιδευτική άδεια για να φοιτήσει στην *Kriegsakademie*⁶⁶ και το 1905 σημειώνεται η αποστολή προς φοίτηση στην ίδια σχολή, των Υπολοχαγών Πυροβολικού Κωνσταντίνου Πάλλη, Πεζικού Ελευθερίου Βερνάρδου και Υπιλάρχου Αλεξίου Γρίβα.⁶⁷

⁶³ ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 230, 16 Σεπτεμβρίου 1904· Δημακόπουλος, «Στρατιωτική θεσμική αναδιοργάνωσις», ό.π., 162.

⁶⁴ ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 264, 25 Οκτωβρίου 1904.

⁶⁵ Υπολοχαγοί Πυροβολικού Νικόλαος Ζαφειρίου, Νικόλαος Κοκκίδης, Πεζικού Γεώργιος Νικολαΐδης, Μηχανικού Κωνσταντίνος Δροσόπουλος, Γεώργιος Βαλέττας, Υπίλαρχος Ιωάννης Καλλέργης και ο Ανθυπολοχαγός Πεζικού Πέτρος Κλάδος, βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 154, 7 Αυγούστου 1907· ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 155, 8 Αυγούστου 1907· ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 279, 11 Δεκεμβρίου 1908. Σύμφωνα με τον νόμο του 1904, οι απονομές πτυχίων επιτελών μετά από διαγωνισμούς, θα άρχιζαν στα τέλη του 1906. Ωστόσο, αυτό δεν συνέβη, αλλά τα πρώτα πτυχία απονεμήθηκαν τον Αύγουστο του 1907, λογιζόμενα από τον Νοέμβριο του 1906.

⁶⁶ Ο Ανθυπολοχαγός Πεζικού Δημήτριος Σκαρπαλέζος, επέστρεψε το 1907 στην Ελλάδα, όπου τον Νοέμβριο του απονεμήθηκε –ως υπολοχαγού πλέον– πτυχίο επιτελικής ικανότητας και αποσπάστηκε στο Γενικό Επιτελείο, βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 244, 26 Νοεμβρίου 1907. Η φοίτηση στην *Kriegsakademie* αναφέρεται σε δημοσίευμα στρατιωτικού στον Τύπο, βλ. εφ. *ΣΚΡΙΠ*, 2 Απριλίου 1927, 1, ενώ –τοποθετημένη χρονικά γενικώς μετά το 1897– σημειώνεται στην Μεγάλη Στρατιωτική Εγκυκλοπαίδεια: «εξεπαιδεύθη επί τετραετίαν εν τω γερμανικώ Στρατώ, αποφοιτήσας εκ της Ανωτάτης Στρατ. Σχολής της Γερμανίας *Kriegsakademie* του Βερολίνου», βλ. *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια – Λεξικόν, τόμος έκτος*, (Αθήναι: Κόσμος, 1927), 66. Ο Δημακόπουλος αναφέρει γενικώς, ότι ο Ανθυπολοχαγός Σκαρπαλέζος σπούδασε στην *Kriegsakademie*, δίχως να κάνει μνεία της περιόδου φοίτησης και μάλιστα σημειώνει –εσφαλμένα– ότι πιθανώς ήταν ο τελευταίος Έλληνας αξιωματικός που εκπαιδεύθηκε σε αυτήν, βλ. Δημακόπουλος, *Η Στρατιωτική Επιτελική Εκπαίδευσις*, ό.π., 8.

⁶⁷ Η σημαντικότερη ένδειξη πως οι 3 αξιωματικοί, Πάλλης, Γρίβας, Βερνάρδος, φοίτησαν ταυτόχρονα στην *Kriegsakademie*, είναι το γεγονός ότι έλαβαν στην Ελλάδα πτυχίο ικανότητας για επιτελική υπηρεσία

Σύμφωνα με την κατά το 1909 μαρτυρία του Υπολοχαγού Μανουήλ Ρακτιβάν: «εις ουχί πολύ παρωχημένην εποχήν η γαλλική κυβέρνησις επρότεινεν εις την ημετέραν, να τη παρέχη κατ' έτος προς εκπαιδευσιν αξιωματικών οσονδήποτε αριθμόν θέσεων, είτε εν ταις διαφόροις στρατ. σχολάς, συμπεριλαμβανομένης της *École Supérieure de Guerre*, είτε εν τοις συντάγμασιν, υπό τον όρον ο αριθμός ούτος των θέσεων να πληρούται ανελλιπώς. Η ελλην. κυβέρνησις δεν εδέχθη τότε την προσφοράν».⁶⁸ Γεγονός είναι, ότι μόλις το 1906, επαναλαμβάνεται η αποστολή αξιωματικού στην *École Supérieure de Guerre*, καθώς καταγράφεται η παροχή τριετούς εκπαιδευτικής άδειας στον Υπολοχαγό Πυροβολικού Μανουήλ Ρακτιβάν «όπως διακούση τα εν τω εν Παρισίοις Ανωτέρω Στρατιωτικώ Σχολείω *École Supérieure de Guerre* διδασκόμενα μαθήματα».⁶⁹ Ακολουθεί το 1908 ο Υπολοχαγός Πυροβολικού Ζήνων Μιχαηλίδης⁷⁰ και ο Υπολοχαγός Μηχανικού Δημήτριος Νικολόπουλος.⁷¹

ταυτόχρονα, τον Οκτώβριο του 1908, βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 245, 30 Οκτωβρίου 1908. Ο Υπολοχαγός Πάλλης έλαβε εκπαιδευτική άδεια τον Αύγουστο του 1905 (ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 194, 30 Αυγούστου 1905), δίχως να κατονομάζεται η φοίτησή του στην *Kriegsakademie*, αλλά γενικώς η χορήγηση 3ετούς εκπαιδευτικής άδειας για Γερμανία. Ωστόσο, η φοίτηση στην Ακαδημία επαληθεύεται από μεταγενέστερες μαρτυρίες. Το ότι ο Υπολοχαγός Βερνάρδος ήταν απόφοιτος της *Kriegsakademie*, αναφέρεται σε δημοσίευμα στρατιωτικού στον Τύπο, βλ. εφ. *ΣΚΡΙΠ*, 2 Απριλίου 1927, 1. Σημειώνεται, ότι ο Δημακόπουλος (σ. 172) εσφαλμένα αναφέρει τον Βερνάρδο ως απόφοιτο της *École Supérieure de Guerre*, δίχως να προσδιορίζει τον χρόνο φοίτησης. Σε σχέση με τον Υπίλαρχο Γρίβα, το ότι ήταν απόφοιτος της *Kriegsakademie* το επιβεβαιώνει ο Λεωνίδας Παρασκευόπουλος, βλ. Παρασκευόπουλος, *τόμος Α'*, ό.π., 336. Για τον Ανθυπίλαρχο Γρίβα, που αποφοίτησε από το Στρατιωτικό Σχολείο των Ευελπίδων το 1896, ο κατά το 1897 Ανθυπολοχαγός Μεταξάς αναφέρει για την παρουσία του στο Επιτελείο του Διαδόχου: «Καλός αξιωματικός, αλλ' άπειρος εισέτι. Εξήλθε προ 1 ½ έτους του Σχολείου και ήτο πρώτος. Έχει γνώσεις. Δεν ανήκεν εξ αρχής εις το Επιτελείον, αλλά τον έφεραν ο [Αντ.] Πάλλης, όστις πολύ τον ευνοεί και τον περιποιείται, χωρίς να τον χρησιμοποιή εις εργασία τινά», βλ. *Μεταξάς – Ημερολόγιο, τόμος Α'*, ό.π., 189, εγγραφή 22 Απριλίου 1897. Επίσης, με αφορμή την ανάληψη του έργου της επίσημης σύνταξης έκθεσης για τα πολεμικά γεγονότα, σημειώνει: «Ο Γρίβας είχεν εργασθή προ εμού, αλλ' ό,τι έγγραψε είναι εντελώς ασύνδετον και ανακριβές. Αι τοιούτου είδους εργασίαι δεν είναι διά τον καθένα», βλ. *Μεταξάς – Ημερολόγιο, τόμος Α'*, ό.π., 321, εγγραφή 8 Σεπτεμβρίου 1897. Η διαφορά στο όνομα (Αλέξιος-Αλέξανδρος) είναι τυπική, ενώ μεταξύ 1905 και 1908 πρέπει να εντοπίζεται χρονικά και η προαγωγή στον βαθμό του υπίλαρχου. Ο εν λόγω, είναι ο Αλέξιος Χ. Γρίβας-Γαρδικιώτης και δεν πρέπει να συγχέεται με τον Ανθυπίλαρχο Αλέξιο Γρίβα που αποφοίτησε από το Στρατιωτικό Σχολείο των Ευελπίδων 10 έτη αργότερα, βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 159, 10 Ιουλίου 1906.

⁶⁸ Μανουήλ Ρακτιβάν, *Μία Μελέτη Επί του Στρατού μας*, (Αθήναι: Ταρουσόπουλος, 1909), 121.

⁶⁹ ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 174, 28 Ιουλίου 1906. Είναι αξιοσημείωτο, ότι παρέχεται άδεια 3 ετών, ενώ η φοίτηση στην *École Supérieure de Guerre* ήταν διετής, ίσως επειδή είχε προβλεφθεί η υπηρεσία του επί 1 έτος σε σύνταγμα του γαλλικού Στρατού.

⁷⁰ Δημακόπουλος, «*Στρατιωτική Θεσμική Αναδιοργάνωσις*», ό.π., σημ. 15, 167. Έχοντας ήδη αποσταλεί για εκπαίδευση στην Γαλλία, παρατάθηκε η εκπαιδευτική του άδεια επί 1 έτος στην Γαλλία, βλ. ΦΕΚ τ. Β', αρ. φ. 220, 30 Σεπτεμβρίου 1908. Πάντως, τον Οκτώβριο του 1910, ανακλήθηκε η εκπαιδευτική του άδεια (ΦΕΚ τ. Β', αρ. φ. 216, 19 Οκτωβρίου 1910), οπότε είναι προφανές ότι η παρασχεθείσα το 1908 εκπαιδευτική άδεια, παρατάθηκε το 1909, ωστόσο η περίοδος 1908–1910 ήταν αρκετή για να αποφοιτήσει επιτυχώς από την *École Supérieure de Guerre*. Ο Δημακόπουλος αναφέρει δίχως τεκμηρίωση, ότι στην *École Supérieure de Guerre* εκπαιδεύθηκε την περίοδο 1909–1911 και ο Υπολοχαγός Πεζικού Γεώργιος Στραβοσκιιάδης, κάτι που δεν επαληθεύεται. Στον Στραβοσκιιάδη βάσει Βασιλικού Διατάγματος της 12^{ης} Ιανουαρίου 1908, χορηγήθηκε 3ετής εκπαιδευτική άδεια για την Αυστρία «προς τελειότεραν αυτού εκπαιδευσιν εις την τοπογραφίαν και κατάταξιν του εν τινι συντάγματι», βλ. ΦΕΚ τ. Β', αρ. φ. 12, 16 Ιανουαρίου 1908. Ωστόσο, πέραν του γεγονότος ότι δεν εντοπίστηκαν στοιχεία για τυχόν επιτελική εκπαίδευσή του στο εξωτερικό, μάλλον δεν εστάλη τελικά, καθώς το όνομά του, δεν αναφέρεται στους κατά το 1910 εκπαιδευόμενους αξιωματικούς στο εξωτερικό, βλ. Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη (ΙΑΜΜ), Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου (ΑΕΒ), Φ.136~13, 10 Νοεμβρίου 1910, *Γενική Κατάστασις των εν τη αλλοδαπή ευρισκομένων αξιωματικών*.

⁷¹ Σύμφωνα με τον Δημακόπουλο (σημ. 15, 167), ο Υπολοχαγός Μηχανικού Δημήτριος Νικολόπουλος φοίτησε στην *École Supérieure de Guerre* μεταξύ 1908–1910. Σε κατάσταση του Νοεμβρίου 1910, με τους

Το ίδιος έτος, εισήχθη κατά τα φαινόμενα στην *Kriegsakademie*, ο Ανθυπολοχαγός Πυροβολικού Νικόλαος Ρίζος-Ραγκαβής, που προηγουμένως εκπαιδεύετο στην Ευρώπη,⁷² ενώ ιδιαίτερη περίπτωση, αποτέλεσε ο ήδη από το 1907 μέλος του Σώματος Επιτελών Λοχαγός Μηχανικού Γεώργιος Βαλέττας, ο οποίος στα τέλη Αυγούστου του 1909 έλαβε «τριετή εκπαιδευτικήν άδειαν διά Γερμανίαν προς παρακολούθησιν των σπουδών της εν Βερολίνω Πολεμικής Ακαδημείας» και εν τέλει απετέλεσε τον τελευταίο Έλληνα αξιωματικό που αποφοίτησε από την *Kriegsakademie*.⁷³

Στο μεταξύ, είχε αρχίσει να αναπτύσσεται τα ανήσυχο πνεύμα των νεότερων αξιωματικών στις τάξεις του Ελληνικού Στρατού, που οδηγούσε στην αποκρυστάλλωση διαφόρων σχεδίων, προτάσεων και σκέψεων για μέτρα που θα ωφελούσαν και θα οδηγούσαν στην γενικότερη ποιοτική αναβάθμιση του Στρατεύματος. Δείγμα τέτοιου προβληματισμού, αποτέλεσε η καταγραφή των σκέψεων του τότε Υπολοχαγού Πυροβολικού Μανουήλ Ρακτιβάν, ο οποίος εξακολουθούσε να φοιτεί στην *École Supérieure de Guerre* και έχοντας προβληματιστεί για τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να αναπτυχθεί στο μέλλον ο Ελληνικός Στρατός, είχε καταλήξει στο συμπέρασμα, ότι ήταν απαραίτητο:⁷⁴

«α') να επιτευχθεί το ενιαίο της προέλευσης των αξιωματικών με την συγχώνευση του Στρατιωτικού Σχολείου των Ευελπίδων και του Στρατιωτικού Σχολείου των Υπαξιωματικών

ευρισκόμενους στην αλλοδαπή αξιωματικούς, ο Υπολοχαγός Νικολόπουλος εμφανίζεται να έχει λάβει 9μηνη παράταση της εκπαιδευτικής άδειας, αρχομένης από 29 Σεπτεμβρίου 1910 και παράλληλα, υπάρχει η σημείωση «έχει 4 ½ έτη», βλ. ΙΑΜΜ, ΑΕΒ, Φ.136~13, 10 Νοεμβρίου 1910, *Γενική Κατάσταση των εν τη αλλοδαπή ευρισκομένων αξιωματικών*. Τον Ιούνιο του 1909, στον εν τω μεταξύ προαχθέντα υπολοχαγό, παραχωρήθηκε παράταση 18 μηνών «προς αποπεράτωση των εν τη Ανωτάτη Σχολή Πολέμου της Γαλλίας σπουδών του» (ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 128, 10 Ιουνίου 1909), καθώς προφανώς το 1908 είχε εισαχθεί στο πρώτο έτος της σχολής. Συνεπώς, η αποφοίτησή του προεβλέπτο το φθινόπωρο του 1910, ωστόσο τον Σεπτέμβριο του 1910 απαιτήθηκε η χορήγηση νέας παράτασης 9 μηνών, βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 195, 24 Σεπτεμβρίου 1910.

⁷² Το ότι ήταν απόφοιτος της *Kriegsakademie*, αναφέρεται σε δημοσίευμα στρατιωτικού στον Τύπο, βλ. εφ. *ΣΚΡΙΠ*, 2 Απριλίου 1927, σ. 1. Πράγματι, το πέρας των σπουδών πρέπει να εντοπίζεται πριν τον Νοέμβριο του 1910, οπότε είχε επιστρέψει στην Ελλάδα, δεδομένου ότι το όνομά του δεν περιλαμβάνεται στην ονομαστική κατάσταση με τους αξιωματικούς που ευρίσκοντο στο εξωτερικό, βλ. ΙΑΜΜ, ΑΕΒ, Φ.136~13, 10 Νοεμβρίου 1910, *Γενική Κατάσταση των εν τη αλλοδαπή ευρισκομένων αξιωματικών*. Σημειώνεται, ότι την περίοδο εκείνη, πρέσβυς στο Βερολίνο ήταν ο θείος του Κλέων Ρίζος-Ραγκαβής, ενώ έως ότου αποφοιτήσει, είχε προαχθεί σε υπολοχαγό, βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 25, 1 Φεβρουαρίου 1910. Ο Δημακόπουλος (173) αναφέρει εσφαλμένα ότι ο Ραγκαβής αποφοίτησε από την *École Supérieure de Guerre* μεταξύ 1918-1922.

⁷³ ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 192, 31 Αυγούστου 1909. Δημακόπουλος, «*Στρατιωτική Θεσμική Αναδιοργάνωσις*», ό.π., 162, όπου σημειώνεται: «Εκ της νεκρολογίας του αντιστρατήγου εν απ. Γεωργίου Σ. Βαλέττα (1870-1932) εις την εφ. "Η Ελληνική", φ. της 13^{ης} Μαρτίου 1932 [. . .] αναφέρεται ότι ο Γ. Βαλέττας αμέσως μετά τα γεγονότα του 1909 απεστάλη, "ιδίαις δαπάναις" αυτού, εις την γερμανικήν Ακαδημία Πολέμου, έλαβεν εκείθεν πλήρη επιτελικήν μόρφωσιν και ακολούθως ετοποθετήθη επιτελάρχης της ΙΙΙ Μερραρχίας (Α' και Β' Βαλκ. Πολέμου)». Ο Υπολοχαγός Βαλέττας έλαβε πτυχίο ικανότητας επιτελικής υπηρεσίας βάσει Βασιλικού Διατάγματος της 6^{ης} Αυγούστου 1907, με λογιζόμενο χρόνο απονομής την 6^η Νοεμβρίου 1906, (ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 155, 8 Αυγούστου 1907) και είχε μετατεθεί στο Σώμα των Γενικών Επιτελών τον Ιούνιο του 1909, βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 124, 4 Ιουνίου 1909. Ταυτόχρονα, προήχθη σε λοχαγό β' τάξεως, βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 125, 5 Ιουνίου 1909.

⁷⁴ Μανουήλ Ρακτιβάν, *Εθνικόν Πιστεύω*, (Αθήναι: Πυρός, 1931), 8.

και ταυτόχρονη μείωση της διάρκειας των σπουδών, καταργώντας τα επί Ζετία διδασκόμενα Ανώτερα Μαθηματικά που ήταν άχρηστα στο 99% των αξιωματικών,⁷⁵

β') να επεκταθεί η επιλογή των υποψηφίων αξιωματικών σε όσο το δυνατόν ευρύτερο κύκλο, με την δωρεάν παροχή της εκπαίδευσης,

γ') να παρασχεθεί ευρύτερη μόρφωση στους αξιωματικούς, μέσω της ετησίας διενέργειας διαγωνισμού προς αποστολή δαπάναις του κράτους στην αλλοδαπή για εκπαιδευτικούς σκοπούς».

Τις ιδέες αυτές ανέπτυξε συγγράφοντας τον Απρίλιο του 1909 μελέτη, την οποία έθεσε υπ' όψιν του τότε διοικητή της *École Supérieure de Guerre* Στρατηγού Ferdinand Jean Marie Foch και την οποία εξέδωσε στα τέλη του 1909 (μετά το Κίνημα στο Γουδί).⁷⁶ Στην μελέτη αυτή, ο Ρακτιβάν έθιγε και το σπουδαίο ζήτημα αποστολής στο εξωτερικό αξιωματικών, προς κατάρτιση Σώματος Γενικών Επιτελών μέσω διαγωνιστικής διαδικασίας. Αφού εξηγούσε ότι για τον σκοπό αυτόν «πρέπει να εκλεγεί εις και μόνον τόπος προς εκπαίδευσιν», εν συνεχεία μέσω σχετικής επιχειρηματολογίας κατέληγε στην επιλογή της γαλλικής *École Supérieure de Guerre*, με κυριότερο προτασσόμενο έναν ηθικό λόγο: συγκεκριμένα, έδιδε έμφαση στο γεγονός, ότι οι Γάλλοι αξιωματικοί δεν εσκέπτοντο την εποχή εκείνη τίποτα άλλο παρά μόνο την *revanche*. «Η σκέψις αυτή και μόνη διαρκώς τους απασχολεί, αυτή κανονίζει την ζωή των, τας πράξεις των . . . Τριάκοντα εννέα διέρρευσαν ήδη έτη από του πολέμου του 1870 και όμως οι Γάλλοι αξιωματικοί δεν ελησμόνησαν». Η γαλλική *revanche* προσομοίαζε –κατά τον Ρακτιβάν– απόλυτα με τις ελληνικές αλυτρωτικές στοχεύσεις.

Ως προς το πρακτικό θέμα, θεωρούσε ότι θα έπρεπε μέσω διαγωνισμού να επιλέγονται 12 λοχαγοί ή υπολοχαγοί των τεσσάρων Όπλων (Πεζικό: 6, Ιππικό: 2, Πυροβολικό: 2 ή 3, Μηχανικό: 1 ή 2), οι οποίοι θα αναχωρούσαν τον Σεπτέμβριο κάθε έτους, προκειμένου να υπηρετήσουν μεταξύ Οκτωβρίου–Απριλίου, σε συντάγματα του Όπλου τους για να συνεχίσουν την περίοδο Μαΐου–Σεπτεμβρίου σε άλλο Όπλο. Από τον Αύγουστο ήδη, Έλληνας αξιωματικός της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού θα μετέβαινε στην Γαλλία, προκειμένου να επισκεφθεί τις φρουρές στις οποίες υπηρετούσαν οι εκπαιδευόμενοι αξιωματικοί, ώστε να σχηματίσει γνώμη για τις επιδόσεις τους. Βάσει του πορίσματος που θα εξήγαγε, θα επελέγοντο έξι προς παρακολούθηση των σπουδών στην *École Supérieure de Guerre*, ενώ οι υπόλοιποι θα επανήρχοντο στην Ελλάδα, ως «*προγυμναστές*» για να αποτελέσουν στο μέλλον τους άμεσους συνεργάτες εκείνων που θα αποφοιτήσουν από την *École Supérieure de Guerre*. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα αναπτύσσεται το πολύτιμο «*ενιαίο του δόγματος*» που θα διέκρινε πλέον τον νέο Ελληνικό Στρατό. Οι δε 6 πτυχιούχοι επιτελείς, θα δοκιμάζοντο επί 1 έτος στο Γενικό Επιτελείο, οπότε μετά ο Αρχηγός θα επέλεγε 1 ή 2 εξ αυτών για οριστική κατάταξη στο Γενικό

⁷⁵ Σε σχέση με την εκτεταμένη ύλη των Μαθηματικών, αναφέρεται με αφορμή τον Νόμο AN' της 5^{ης} Ιουλίου 1882 που αφορούσε τις εξετάσεις για εισαγωγή στο Στρατιωτικό Σχολείο Ευελπίδων και την μέθοδο εκπαίδευσης σε αυτό: «κατά την πενταετή εκπαίδευσιν των οι μαθηταί επιβαρύνονται επί τοσούτον δι' εκτενών μαθηματικών θεωριών και πολλαπλών κλάδων της στρατιωτικής επιστήμης, ώστε και το πνεύμα αυτών καταπονείται και το σώμα, εξ ου οι πλειότεροι εξέρχονται ασθενικοί, νευροπαθείς, εν μυωπία, χωρίς να μεταλάβωσιν στερρώς των τόσων διά τον στρατιωτικόν στάδιον και την υγείαν των αναγκαίων πρακτικών εφαρμογών», βλ. Στράτου, ό.π., 137.

⁷⁶ Πρόκειται για το προαναφερθέν, Ρακτιβάν, *Μία μελέτη του Στρατού μας*. Σημειώνεται, ότι βασικό πυλώνα στην όλη μελέτη, αποτελούσε η πρόβλεψη για ταυτόχρονο περιορισμό των δαπανών για το Βασιλικό Ναυτικό.

Επιτελείο, ενώ οι υπόλοιποι θα αποδίδοντο στο Όπλο τους. Φυσικά, οι πτυχιούχοι κατά την εξέλιξη της καριέρας τους, θα προάγοντο κατ' επιλογήν.

Μετά από 10ετή εφαρμογή των παραπάνω, θα είχαν επιτευχθεί:

- «α') η βελτίωση της κατάρτισης των αξιωματικών,
- β') «χάρις εις τον κατ' εκλογήν προβιβασμόν, το πλείστον των ταγματάρχων ημών θ' απαρτίζεται εκ των αρίστων υπό έποψιν μορφώσεως αξιωματικών ημών»,
- γ') «Εν Επιτελείον πλήρες συγκροτηθέν επί των αρίστων δυνατών βάσεων».

Ο Ρακτιβάν κατέληγε σημειώνοντας, ότι η ίδρυση λίγο αργότερα Ανωτέρας Σχολής Πολέμου στην Ελλάδα, θα αύξανε δραματικά την παραγωγή επιτελικών αξιωματικών, ώστε με το πέρας του 10ετούς προγράμματος και μετά από παρέλευση άλλων 15 ετών «πάντες οι σωματάρχαι ημών θα ώσι πτυχιούχοι. Το Γενικόν Επιτελείον θα έχη εν τω προσώπω αυτών συνεργάτας τελείους, και η εκτέλεσις της ιδέας θα η ανάλογος της συλλήψεως αυτής». Εν κατακλείδι, περιέγραφε το επιτευχθέν αποτέλεσμα, μέσω της εφαρμογής του παραπάνω προγράμματος:

«χάρις, εις το Μοναδικόν δι' όλα τα Όπλα σχολείον, η άκρα συναδελφότης θα έχη διαδεχθή την σημερινήν έλλειψιν συνεννοήσεως. Χάρις εις τον Διαγωνισμόν, θα έχωμεν αποκτήση Επιτελείον πλήρες αφ' ενός, Προγυμναστάς αφ' ετέρου· και δι' αυτών η γνώσις θα έχη διαδεχθή την άγνοιαν. Χάρις εις τον κατ' εκλογήν προβιβασμόν, την ολεθρίαν αδιαφορίαν θα έχη διαδεχθή ο ζήλος, η άμιλλα, η προς το επάγγελμα αφοσίωσις. [. . .]

Εκμεταλλευθέντες υπό τους όρους τούτους την διανοητικήν υπεροχήν της φυλής μας, θα έχωμεν καταστήση την εκπαίδευσιν ανωτέραν του ό,τι είνε παρά τοις αντιπάλοις μας. Και επειδή ούτω πας τις θα γνωρίζη τι θέλει, θα έχη αναπτυχθή παρά πάσιν η αλληλεγγύη και η αυτοπεποίθησις.

Η εκπαίδευσις θα έχη καταστήση ισχυρόν, τον αριθμητικώς αδύνατον!

Και τότε, τότε, με αρχηγούς νέους και αξίους γνωρίζοντας το έργο των, δυναμένους να συναρπάσωσι το στράτευμα –αληθείς στρατηλάτας– ου μόνον η προς πόλεμον έφεσις έσται ειλικρινής, αλλά και η νίκη έσεται ιδική μας, και η Μακεδονία και η Θράκη και το Βυζάντιον αυτό ακόμη, διότι θα ώμεν οι ισχυρότεροι! "Θαρσειν χρη· Αύριον έσεται άμεινον».⁷⁷

Εν πάση περιπτώσει, την περίοδο 1904-1908 συντελέστηκε σοβαρή επιτελική εργασία ως προς την γενικότερη οργάνωση του Στρατεύματος, με πρωταγωνιστές τους 4 απόφοιτους επιτελικών σχολών της αλλοδαπής (Τρικούπης, Παπαβασιλείου, Μεταξάς, Στρατηγός). Όμως, όπως αναφέρει ο τότε Ταγματάρχης Παρασκευόπουλος:

⁷⁷ Στο ίδιο, 111–49. Σημειώνεται, ότι η συγχώνευση του Στρατιωτικού Σχολείου των Ευελπίδων με το Στρατιωτικό Σχολείο των Υπαξιωματικών νομοθετήθηκε το 1910 (ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 271, 21 Αυγούστου 1910, Βασιλικό Διάταγμα της 17^{ης} Αυγούστου 1910, περί ενώσεως του Στρατ. Σχολείου των Ευελπίδων και του των Υπαξιωματικών) και εφαρμόστηκε από το 1915 μετά την αποφοίτηση των τελευταίων μαθητών το 1914. Είναι ενδιαφέρον, ότι εν έτει 1909 ο Υπολοχαγός Ρακτιβάν σκέφτεται μακροπρόθεσμα, μιλώντας για ένα πρόγραμμα σε βάθος 25ετίας, ενώ λιγότερο από 2 έτη μετά, οι εξελίξεις ήσαν κατακλυσμαίες. Η συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί εξαιρετικό παράδειγμα κατάδειξης της δραματικής καθυστέρησης της ελληνικής πλευράς, ως προς τον εκσυγχρονισμό των Ενόπλων Δυνάμεών της.

«Όλοι ανέμενον ότι ως διά μαγείας θα επήρχετο η διόρθωσις εις τον Στρατόν. Τούτο βεβαίως δεν ήτο κατορθωτόν. Ούτως οι ανυπόμονοι ήρχισαν ευθύς να μεμψιμοιρούν. Αληθώς παρά τη Γενική Διοικήσει έλειπε πρακτικόν πνεύμα, ιδία παρά τω επιτελάρχη, [Συνταγματάρχης Σαπουντζάκης] όστις ήτο βεβαίως άριστος θεωρητικός αλλ' ελάχιστα πρακτικός. Τον Στρατόν εγνώριζεν εκ των μελετών του και όχι εξ ιδίας ατομικής γνώσεως προερχομένης εκ της υπηρεσίας εις αυτόν. Άνευ μεγάλων δαπανών πολλά ηδύναντο να ενεργηθούν, αλλ' έλειπεν εν πολλοίς πρακτική αντίληψις. Έπειτα η αποκλειστική προσήλωσις εις τον Οργανισμόν, ιδία εις την σύνταξιν του Σχεδίου της Επιστρατεύσεως, συνετέλεσεν ώστε όλοι οι εν τω Επιτελείω ν' απομακρυνθούν του Στρατού εν τη ενεργεία του. Ουδείς δύναται ν' αρνηθή την σοβαρότητα του έργου αυτού, διότι το νέον Επιτελείον δεν εύρε ή ελάχιστον εργασίαν προϋπάρχουσαν, την γενομένην προ πολλών ετών υπό της υπό την προεδρείαν του Στρατηγού Vassseur Γαλλικής Αποστολής, η οποία όμως, τις οίδε που ευρίσκετο. Κατήρτισε δε πλήρες Σχέδιον Επιστρατεύσεως του οποίου οι επακολουθήσαντες Βαλκανικοί Πόλεμοι απέδειξαν πλήρως την αξίαν, θα ήτο άδικος δε εκείνος όστις δεν θα ωμολόγει τούτο. Αλλ' αν η εργασία αύτη υπήρξεν ωφέλιμος, προσωπικώς τους έβλαψε διότι ένεκεν της συγκεντρώσεώς των αυτής, απεμακρύνθησαν του Στρατού και απεμονώθησαν. Εξ άλλου δε θεωρηθέντες ικανώτεροι των άλλων και τοποθετηθέντες προνομιακώς εις το Επιτελείον εγέννησαν την ψυχρότητα πολλών άλλων αξιωματικών, οίτινες βαρέως έβλεπον αυτούς να φέρουν την στολήν του επιτελούς, ιδία τα χρυσά τους αμφιμασχάλια. Ηύξησε δε ακόμη περισσότερο η αντιπάθεια, διότι γενομένων ασκήσεων φρουράς εν τοις περιχώροις των Αθηνών, μεταξύ των φρουρών Αθηνών και Ναυπλίου, διωρίσθησαν ως επιτελάρχαι των ενεργούντων Στρατών άλλοι μη ανήκοντες εις το Επιτελείον. [. . .]

Επίσης η διάδοσις ότι το Επιτελείον καταρτίζει Σχέδιον Επιστρατεύσεως επί τη βάσει ολικής δυνάμεως 60 χιλιάδων Στρατού, εμείου κατά πολύ την πεποίθησιν και εμπιστοσύνην εις την Γενικήν Διοίκησιν ως και το Επιτελείον. Εν γένει το εύπιστον του πλήθους προσκειμένου περί δρώντων προσώπων, ότι καταχρώνται της εξουσίας των και η άνευ εξετάσεως ευχάριστος παραδοχή των υπερβολών, ενίοτε δεν και των ανακριβών ειδήσεων, εδημιούργησε δυσμενεστάτην κοινήν γνώμην κατά της Γενικής Διοικήσεως και του Γενικού Επιτελείου, ώστε και δημοσία έτι να εκφράζονται γνώμαι υπέρ της καταργήσεώς των».⁷⁸

Επανάσταση 1909

Ένα από τα κατ' εξοχήν θέματα που προώθησε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ήταν η κατάργηση του Σώματος των Γενικών Επιτελών. Σύμφωνα με το δημοσιευθέν πρόγραμμά του, ζητούσε την κατάργηση «του Σώματος των Γενικών Επιτελών, μη ανταποκρινομένου πλήρως προς τον προορισμόν αυτού ένεκα της πλημμελούς συγκροτήσεώς του», ενώ προστίθετο η απαίτηση, ώστε «Η Επιτελική Υπηρεσία καταρτισθήσεται αρχικώς και μέχρι μορφώσεως αξιωματικών πάντων των βαθμών, ως κατωτέρω ενδείκνυται, εξ αξιωματικών όλων των Όπλων, εκλεγομένων μεταξύ των καταλληλοτέρων προς εκτέλεσιν τοιαύτης υπηρεσίας· εν τω μέλλοντι δε αποτελεσθήσεται η Επιτελ. Υπηρεσία του Στρατεύματος εξ

⁷⁸ Παρασκευόπουλος, *Τόμος Α'*, ό.π., 85–6, 88.

αξιωματικών εκπαιδευομένων εν τινι ξένη πολεμική σχολή και αποστελλομένων προς εκπαίδευσιν μετά διαγωνισμόν και δαπάναις του Δημοσίου».⁷⁹

Σύμφωνα, επίσης, με τον Αρχηγό της Επανάστασης Συνταγματάρχη Πυροβολικού Αλέξανδρο Ζορμπά:

«Η αποτυχία του Σώματος των Γεν. Επιτελών οφείλεται κυρίως εις τον πλημμελή καταρτισμόν αυτού. Οι εις το Σώμα τούτο μετατεθέντες εκ των διαφόρων Όπλων αξιωματικοί, οίτινες, εξελέγησαν προς τούτο παρά του Διαδόχου, τη υποδείξει του Επιτελείου του και των αυλικών, ηδύνατο να ήσαν λίαν χρήσιμοι εις τα Όπλα εις α ανήκουν, ήσαν όμως ακατάλληλοι διά την Επιτελικήν Υπηρεσίαν, πλην λίαν ευαρίθμων τυχόντων ειδικής εκπαίδευσως εις ξένας ανωτέρας πολεμικάς σχολάς. Το Σώμα τούτο ουδεμίαν προσέφερεν εις το Στράτευμα υπηρεσίαν πραγματικήν και μόνον μέλημα είχε την εξεύρεσιν μεθόδων όπως οι αποτελούντες τούτο αποκτήσωσι ανωτέρους βαθμούς όσον το δυνατόν ταχύτερον και προ των εις τα λοιπά Σώματα υπηρετούντων αρχαιοτέρων συναδέλφων των. Εν τέλει δε τινες εκ τούτων είχαν αποτελέσει δύο ομάδας διαμαχομένας προς αλλήλας, προς απόκτησιν υψηλών ευνοιών. [. . .] Η μεν ήτον υπό τον Συνταγματάρχη Σαπουντζάκη εν τω Επιτελείω της Γεν. Διοικήσεως του Στρατού, η δε εν τω τμήματι της Επιτελικής Υπηρεσίας του υπουργείου υπό τον Ταγματάρχη Δούσμανην όστις εξυπηρετεί και την πολιτικήν του Θεοτόκη».⁸⁰

Ίσως η κριτική είναι κάπως αυστηρή, δεδομένου ότι μόλις τότε στο Σώμα Γενικών Επιτελών άρχιζαν να εισέρχονται και νέοι απόφοιτοι από Γαλλία και Γερμανία, με αποτέλεσμα αυτό να αποτελείται σχεδόν κατά το ήμισυ από αποφοίτους ξένων επιτελικών σχολών, μα και άλλοι επιτυχόντες στην διαγωνιστική διαδικασία που προέβλεπε το νομοθετικό πλαίσιο (εκτός αν υποτεθεί ότι η διαδικασία ήταν εξόφθαλμα ελαστική), ενώ είναι αυτονόητο ότι κατά την πρώτη φάση της ανασύστασης θα χρησιμοποιούντο απαραίτητως και οι παλαιότεροι που αποτελούσαν το συγκεκριμένο Σώμα.

Την επιλογή ορισμένων ακατάλληλων αξιωματικών κατά την αρχική συγκρότηση του Σώματος Γενικών Επιτελών παραδέχεται και ο Πρίγκηπας Νικόλαος, η μαρτυρία του, ωστόσο, είναι σημαντική, καθώς εντοπίζει την αιτία πίσω από την διάλυσή του, στα πρόνομια που αποκτούσαν οι συγκεκριμένοι αξιωματικοί.

«Έχομεν ένα πυρήνα λαμπρών αξιωματικών, οι οποίοι [. . .] ετελειοποίησαν τας σπουδάς των εις την Ακαδημίαν του Πολέμου εν Βερολίνω και οι οποίοι θα έκαμναν φιγούραν εις οιονδήποτε ευρωπαϊκόν Στρατόν! Τι μέλλον, και τι ορίζοντα εργασίας και ενεργείας βλέπουν αυτοί εάν ψηφισθή υπό της Βουλής η κατάργησις του Σώματος των Γεν Επιτελών; Και είναι τόσον φυσικός ο λόγος διά τον οποίον απαιτεί ο Σύνδεσμος την κατάργησιν του Σώματος! Ζηλοτυπία και φθόνος! Πάντοτε οι προσωπικοί λόγοι! Βεβαίως, προσωπικώς, φρονώ ότι όταν κατηρτίσθη το Σώμα των Γεν Επιτελών εγένοντο μερικάί αδικίαι και προσελήφθησαν αξιωματικοί, οι οποίοι δεν υπερέχουν πολλών άλλων συναδέλφων των εχόντων και αυτών πλείστα όσα προσόντα όπως καταρτησθώσι καλοί

⁷⁹ Νικολάου Ζορμπά Αντιστρατήγου, *Απομνημονεύματα ή πληροφορίαί περί των συμβάντων κατά την διάρκειαν της Επανάστασεως της 15^{ης} Αυγούστου 1909*, (Αθήναι: Λ. Θ. Λαμπρόπουλος, 1925), 20.

⁸⁰ Στο ίδιο, 117.

αξιωματικοί Επιτελείου! Παραδέχομαι ότι η διαλογή δεν εγένετο με μεγάλην αμεροληψίαν και ότι ηδικήθησαν μερικοί καλοί αξιωματικοί . . . [. . .] Το Σώμα των Γεν Επιτελών τρεις φορές εδημιουργήθη εις την Ελλάδα και τρεις φορές κατηργήθη! Αυτό το οποίον κυρίως έβλαψε το Σώμα και εκίνησε τον φθόνον των αξιωματικών είναι τα ιδιαίτερα προνόμια τα οποία απήλαυε το Σώμα! Από της συστάσεως του Επιτελείου σχεδόν όλοι οι αξιωματικοί αυτού έλαβον δύο και τρεις προβιβασμούς και επήδησαν όλους τους συναδέλφους των. Ο Δούσμανης π.χ. κατετάγη προ τεσσάρων ετών εις το Επιτελείον με τον βαθμόν του λοχαγού και σήμερα είναι αντισυνταγματάρχης! Οι άλλοι σχεδόν το ίδιο! Η εκλογή των πρώτων αξιωματικών οι οποίοι εχρησίμευσαν ως πυρήν του νέου Επιτελείου εγένετο με τρόπον ώστε πολλοί αξιωματικοί, εκ των αρίστων του Στρατού, εθεωρήθησαν δικαίως ως αδικηθέντες! Και [εις]το κάτω κάτω της γραφής επειδή αι περιστάσεις του κράτους υπήρξαν ομαλαί κατά τα τελευταία έτη [. . .] αι υπό του Επιτελείου προσφερθείσαι μέχρι τούδε υπηρεσίαι δεν ήσαν τοιαύται ώστε να δικαιολογήται αυτή η καταπληκτική προαγωγή! Εσχηματίσθη ούτω ένα Σώμα προνομιούχων, το οποίον βαρέως έφερον οι υπόλοιποι αξιωματικοί! Κατήντησε δε να προάγωνται οι αξιωματικοί του Επιτελείου με την αυτήν ταχύτητα, μεθ' ης προήχθησαν εις τους διαφόρους βαθμούς και οι πρίγκηπες! Τούτο λοιπόν επέδρασεν εμμέσως και επί της προαγωγής των πριγκήπων και εις τα ερεθισμένα πνεύματα των αξιωματικών, αφομοιώθησαν οι επιτελείς με τους πρίγκηπας [. . .] (προνομιούχοι οι μεν, προνομιούχοι και οι δε)! Διά τούτο κάτω τα προνόμια, κάτω οι προνομιούχοι, και μαζί με τους επιτελείς, επήρην η μπόρα και τους πρίγκηπας! Πιθανόν αι ιδέαι αυταί να είναι ορθαί και δεν τας αμφισβητώ, επιμένω όμως ότι εις όλα αυταί η βάσις είναι ο φθόνος και το δημοκρατικόν αίσθημα της ισότητος!!»⁸¹

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Πρίγκιπας Νικόλαος αποφαίνεται πως το προνόμιο ταχείας προαγωγής των επιτελικών αξιωματικών, κατ' αντιστοιχία με τις ταχείες προαγωγές των πριγκήπων, είναι ο κρίσιμος παράγοντας που συνέβαλε ώστε η αντιπάθεια προς τους επιτελείς να περάσει και στους πρίγκηπες. Όμως εξίσου σημαντική είναι η άποψή του ότι ήταν κυρίως τα ζητήματα επετηρίδας στην οποία προηγούντο οι επιτελείς αξιωματικοί, το οποίο προκαλούσε το μένος των υπολοίπων στο Σώμα των αξιωματικών. Μια συντεχνιακή, λοιπόν, αντίληψη, ήταν αυτή που μάλλον ώθησε την Επανάσταση να προβεί σε αυτές τις ενέργειες. Πράγματι, τον Οκτώβριο του 1909 ψηφίστηκε ο σχετικός νόμος και λίγο αργότερα μετατέθηκαν οι ως τότε αξιωματικοί που αποτελούσαν το Σώμα Γενικών Επιτελών, χάνοντας μάλιστα, σύμφωνα με τις πρόνοιες του νόμου, τυχόν αρχιότητα που είχαν αποκτήσει εξαιτίας ταχύτερης προαγωγής κατά την υπηρεσία τους.⁸²

Παράλληλα, εκείνη την εποχή σε συνομιλία που είχε ο Πρίγκιπας Νικόλαος με τον τότε υπουργό Στρατιωτικών Λαπαθιώτη,⁸³ αυτός προσθέτει ορισμένα ενδιαφέροντα –αν

⁸¹ *Ημερολόγιο Πρίγκιπος Νικολάου 1909–1912*, (επιμ.) Κώστας Μ. Σταματόπουλος, (Αθήνα: Φερενίκη, 2011), 186–87, 197–98.

⁸² ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 231, 9 Οκτωβρίου 1909, Νόμος 'ΓΤ'Ο'Β' (3372) *Περί Καταργήσεως του Σώματος των Γενικών Επιτελών*. Όπως, με Βασιλικό Διάταγμα της 20^{ης} Οκτωβρίου 1909 και την διάλυση του Σώματος Γενικών Επιτελών, μετατέθηκαν: οι Συνταγματάρχες Μηχανικού Χορς και Πυροβολικού Δαγκλής, οι Αντισυνταγματάρχες Μηχανικού Δούσμανης, Καλλάρης και Πυροβολικού Μανουσογιαννάκης, οι Ταγματάρχες Μηχανικού Νίδερ και Πυροβολικού Χατζηανέστης, Χαραλάμπης και οι Λοχαγοί Μηχανικού Μεταξάς, Παπαβασιλείου, Στρατηγός, Βαλέπτας και Πυροβολικού Τρικούπης, βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 239, 22 Οκτωβρίου 1909.

⁸³ Ο Λεωνίδας Λαπαθιώτης διετέλεσε υπουργός Στρατιωτικών το διάστημα 18 Αυγούστου–11 Δεκεμβρίου 1909, επί κυβερνήσεως Κυριακούλη Μαυρομιχάλη.

και αμφισβητήσιμα– στοιχεία ως προς την σύλληψη εκ μέρους του της ανάγκης του Στρατεύματος για επιτελικούς, που αποδεικνύουν αν μη τι άλλο, τουλάχιστον άγνοια και μια απλοϊκή προσέγγιση ως προς την αναγκαιότητα σοβαρής και διαρκούς επιτελικής εργασίας:

«Επίσης ευρίσκεται [εις] δίλημμα όσον αφορά την κατάργησιν του Σώματος των Γεν Επιτελών, υπέρ του σχηματισμού του οποίου είχε συνηγορήσει άλλοτε ως βουλευτής! Περί του Σώματος τούτου μου είπε τα εξής: διά την Ελλάδα η ύπαρξις ιδίου Σώματος Γεν Επιτελείου δεν παρουσιάζει τας αυτάς ανάγκας όπως διά την Γερμανίαν. Η Γερμανία έχει απόλυτον ανάγκην ειδικής τοιαύτης υπηρεσίας διότι έχει πλείστας όσας πολεμικάς περιστάσεις να προΐδῃ, ως εκ της γεωγραφικής θέσεως ην κατέχει εν τω κέντρῳ της Ευρώπης! Περιστοιχίζεται από γείτονας και δεν γνωρίζῃ ποίον ἢ ποίους ἐξ αυτῶν θα ἐχῇ να αντιμετωπίσῃ εν ενδεχομένη στιγμῇ! Απαιτεῖται λοιπὸν λεπτομερεστάτη μελέτη των πολεμικῶν περιστάσεων ως και προετοιμασία απαιτούσα ειδικὴν μελέτην και σπουδὴν. Ἡμεῖς, ὁμως, μίαν και μόνον περίπτωσιν θα ἐχῶμεν προ οφθαλμῶν: την ἐνέργειαν κατὰ της Τουρκίας, της μόνης γείτονος επικρατείας. Επομένως δεν υφίσταται ἡ ἀνάγκη της υπάρξεως ειδικοῦ σώματος επιτελικοῦ. Τούτο βεβαίως δεν μας ἐμποδίζει να ἐχῶμεν αξιωματικούς ειδικῶς εκπαιδευθέντας εις τὰ της επιτελικῆς υπηρεσίας, και δυναμένους να παρασκευάσωσιν, ὅπου δεῖ, τὰ των ἀναγκῶν του πολέμου!»⁸⁴

Σε κάθε περίπτωση, στα πλαίσια της πίεσης αλλά και αναγνώρισης της ανάγκης για λήψη μέτρων εκσυγχρονισμού, στις 24 Φεβρουαρίου 1910 ψηφίσθηκε ο Νόμος ,ΓΦ'Π'Ζ' (3587), που προέβλεπε την συστηματική επί 10 συνεχή έτη, αποστολή αξιωματικών στο εξωτερικό σε διάφορα αντικείμενα, με στόχο την αποστολή 107 αξιωματικών εντός των πρώτων 3 ετών. Η ψήφιση του νόμου αυτού, είχε ως προφανή σκοπό και την μακροπρόθεσμη παραγωγή σοβαρού αριθμού αξιωματικών, διακρινόμενων για τα επιτελικά τους προσόντα.

Συγκεκριμένα, προεβλέπετο ότι θα αποστέλλοντο ένας ανώτερος αξιωματικός σε Ανώτερο Στρατιωτικό Σχολείο και άλλος ένας σε Σχολείο Επιμελητείας, για περίοδο δύο το πολύ εκπαιδευτικών ετών, αλλά μόνον ως ακροατές, οπότε και δεν υπήρχε δυνατότητα λήψης των σχετικών πτυχίων. Επίσης, αποστέλλοντο έξι αξιωματικοί για να υπηρετήσουν κατ' αρχήν σε συντάγματα ξένων Στρατών και εν συνεχεία θα ακολουθούσε η φοίτησή τους σε ανώτερο στρατιωτικό σχολείο. Σε περίπτωση που ο αριθμός των επιτυχόντων ήταν μεγαλύτερος του οριζόμενου, ο πίνακας επιτυχόντων ίσχυε και για την επόμενη χρονιά.⁸⁵

Στις 6 Μαΐου, ακολούθησε η δημοσίευση Βασιλικού Διατάγματος, που καθόριζε τον τρόπο διενέργειας του σχετικού διαγωνισμού. Ως εκ τούτου, οι αξιωματικοί που επιθυμούσαν να συμμετάσχουν έπρεπε να υποβάλλουν αίτηση έως το γ' δεκαήμερο του Μαρτίου κάθε έτους, ώστε να συμμετάσχουν σε αυτόν κατά το α' δεκαήμερο του Μαΐου. Κατ'εξαίρεση, για το 1910 –πρώτο έτος εφαρμογής του νόμου– οι παραπάνω προθεσμίες μεταφέροντο τέσσερις μήνες αργότερα. Ο διαγωνισμός διαιρείτο σε δύο φάσεις δοκιμασιών και στη β' συμμετείχαν, μόνο οι επιτυχόντες της α'. Η α' φάση αποτελείτο από τέσσερις γραπτές δοκιμασίες (Εφαρμοσμένη Τακτική, υποβολή υπομνήματος

⁸⁴ Ημερολόγιο Πρίγκιπος Νικολάου, ό.π., 196–97.

⁸⁵ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 83, 2 Μαρτίου 1910, Νόμος ,ΓΦ'Π'Ζ' (3587) της 24^{ης} Φεβρουαρίου 1910, *περί αποστολής αξιωματικών εις την αλλοδαπήν προς εκπαίδευσιν*.

αναγνώρισης συνοδευομένου από πρόχειρο τοπογραφικό σχεδιάγραμμα, έγγραφη και προφορική εξέταση ξένης γλώσσας, ιππευτική ικανότητα), ενώ στη β' ακολουθούσαν προφορικές εξετάσεις (δύο ερωτήματα επί της Ιστορίας από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης, δύο ερωτήματα επί της γεωγραφίας της ελληνικής χερσονήσου, ένα ερώτημα επί της Πρόσκαιρης Οχυρωματικής). Επιτυχής θεωρείτο η επίτευξη βαθμολογίας 7/10. Εν συνεχεία, ακολουθούσε η αποστολή προς υπηρέτηση των αξιωματικών σε συντάγματα του γαλλικού Στρατού, για να ακολουθήσει η φοίτηση στην *École Supérieure de Guerre*.⁸⁶

Ο υπουργός Στρατιωτικών Συνταγματάρχης Νικόλαος Ζορμπάς,⁸⁷ ζήτησε από τον Γάλλο Στρατιωτικό Ακόλουθο στην Αθήνα να πληροφορηθεί αν η γαλλική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να αποστείλει στην Ελλάδα Στρατιωτική Αποστολή προς οργάνωση και εκπαίδευση και σε καταφατική απάντηση, αν θα ήταν πρόθυμη να δεχθεί ορισμένο αριθμό Ελλήνων αξιωματικών κατ' έτος, προκειμένου να υπηρετήσουν σε γαλλικά συντάγματα, ή να σπουδάσουν στις στρατιωτικές σχολές. Η απάντηση ήταν θετική, υπό τον ρητό όρο οι Γάλλοι αξιωματικοί να έχουν δικαίωμα διοίκησης. Ο Ζορμπάς ενημέρωσε ότι ο γαλλικός όρος γινόταν δεκτός, αλλά θα έπρεπε να αναμένεται η προσεχής αναθεώρηση του Συντάγματος. Αυτό δεν τον εμπόδισε να ζητήσει από το Υπουργείο Εξωτερικών να προβεί εν τω μεταξύ σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες. Η γαλλική κυβέρνηση συμφώνησε, όμως, τελικά αποφασίστηκε η υπογραφή της σύμβασης για την Αποστολή να καθυστερήσει και να μετατεθεί μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος, ενώ στο μεταξύ θα προχωρούσε κανονικά η μετάβαση προς εκπαίδευση στην Γαλλία, των Ελλήνων αξιωματικών.⁸⁸

Σύμφωνα με τις πρόνοιες του νόμου για την αποστολή ενός ανώτερου αξιωματικού σε Ανώτερο Στρατιωτικό Σχολείο και έναν σε Σχολείο Επιμελητείας ως ακροατών, ο Αρχηγός της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού Υποστράτηγος Σαπουντζάκης πρότεινε αντίστοιχα τον Ταγματάρχη Πυροβολικού Αναστάσιο Χαραλάμπη και τον Ταγματάρχη Μηχανικού Κωνσταντίνο Νίδερ.⁸⁹ Εξάλλου, στα τέλη Ιουλίου 1910, ορίστηκε η 6^η Σεπτεμβρίου ως η ημερομηνία για την διεξαγωγή του διαγωνισμού, στον οποίο θα συμμετείχαν επτά αξιωματικοί που είχαν εκδηλώσει ενδιαφέρον: (Λοχαγοί Πεζικού Αντώνιος Πραντούνας, Ευστάθιος Μαργαρίτης, Υπολοχαγοί Πεζικού Πέτρος Κλάδος, Ιωάννης Καλογεράς, Πυροβολικού Αλέξανδρος Μαζαράκης–Αινιάν, Δημήτριος Καθενιώτης,

⁸⁶ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 164, 6 Μαΐου 1910, Βασιλικό Διάταγμα 29^{ης} Απριλίου 1910, *περί του ενεργητέου εκάστοτε διαγωνισμού προς αποστολήν εις την αλλοδαπήν αξιωματικών προς εκπαίδευσιν*.

⁸⁷ Διετέλεσε υπουργός Στρατιωτικών μεταξύ 18 Ιανουαρίου–6 Οκτωβρίου 1910 επί κυβερνήσεως Στέφανου Δραγούμη.

⁸⁸ Ζορμπάς, ό.π., 114–15. Σε σχέση με την εκπαίδευση των αξιωματικών, συμφωνήθηκε «η δε εν τω Γαλλικώ Στρατώ και τοις Στρατ. Σχολείοις εκπαίδευσις των ημετέρων αξιωματικών άρξηται αμέσως και προ της ενταύθα αφίξεως της Γαλλικής Αποστολής. Ούτω απεστάλησαν όπως εκπαιδευθούν εις Γαλλίαν κατά το έτος 1910, ημέτεροι αξιωματικοί, άλλοι μεν εν τω Στρατεύματι, άλλοι δε εις την Ανωτάτην Πολεμικήν Σχολήν και εις τα λοιπά Στρατ. Σχολεία συμφώνως προς τους προσφάτως ψηφισθέντας νόμους, γενομένων των υπό τούτων οριζομένων διαγωνισμών». Είναι προφανές, ότι η παραπάνω περικοπή είναι ανακριβής ως προς το ότι οι εντός του 1910 αποσταλλέντες στην Γαλλία αξιωματικοί, επελέγησαν βάσει κάποιας διαγωνιστικής διαδικασίας. Η διαγωνιστική διαδικασία του 1910, αφορούσε αυτούς που θα αποστέλλοντο το επόμενο έτος.

⁸⁹ ΙΑΜΜ, ΑΕΒ, Φ. 077~75, 19 Μαΐου 1910, Επιτελική Υπηρεσία Στρατού – Τμήμα Β' προς Υπουργείο Στρατιωτικών, *περί αποστολής εις την αλλοδαπήν του Ταγματ. του Πυροβ. Χαραλάμπη Α. και του Ταγμ. του Μηχαν. Νίδερ Κ.*, αρ. 820.

Μηχανικού Πτολεμαίος Σαρρηγιάννης).⁹⁰ Όπως περιγράφει ο τότε Υπολοχαγός Αλέξανδρος Μαζαράκης–Αινιάν:

*«Εις τας Αθήνας εδώσαμεν εξετάσεις εις τας οποίας, γενομένας κάπως αυστηρά είχαν απορριφθή, πριν ακόμα τελειώσουν, τρεις εκ των επτά υποψηφίων. Επειδή όμως ο πρώτος ήτο γαμβρός επί θυγατρί του τότε υπουργού των στρατιωτικών Ζορμπά ηκυρώθησαν αι εξετάσεις διά να επαναληφθούν με άλλας επιτροπάς· εννοείται ότι τώρα επέτυχον και οι επτά πλην δηλαδή των ανωτέρων τριών, εγώ, κατά σειράν πρώτος, Σαρρηγιάννης, Κλάδος και Καλογεράς».*⁹¹

Γαλλική Αποστολή

Η κυβερνητική μεταβολή τον Οκτώβριο του 1910, επέδρασε θετικά στα ζητήματα της οργάνωσης και εκπαίδευσης του Στρατού, καθώς και στην κατάρτιση επιτελών, αφού το θέμα της έλευσης Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής προωθήθηκε περαιτέρω.⁹² Ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος ανέλαβε και το χαρτοφυλάκιο του Υπουργείου Στρατιωτικών και τοποθέτησε υπασπιστή του τον Λοχαγό Ιωάννη Μεταξά. Ο Μεταξάς σημείωσε στο ημερολόγιό του την συζήτηση που είχε με τον πρωθυπουργό, αναφορικά με την επικρατούσα κατάσταση στην Επιτελική Υπηρεσία, καθώς και την αδυναμία της προς πόλεμο προετοιμασίας του Στρατού:

«Αφού θα φέρετε οργανωτάς δι' όλους τους κλάδους της στρατιωτικής υπηρεσίας, θα αφήσετε τον σπουδαιότερον; Και μη νομίζετε ότι τα της Επιτελικής Υπηρεσίας είναι υποφερτά παρ' ημίν· μην απατάσθε εκ της συντάξεως ενός Σχεδίου Επιστρατεύσεως και μερικών Κανονισμών ή και Οργανισμών. Ουδεμία καθαυτό επιτελική υπηρεσία γίνεται. Είμεθα άνευ Σχεδίου Εκστρατείας, τακτικά μελέται δεν γίνονται, ούτε ασκήσεις επί του χάρτου, ούτε επιτελικά ταξείδια. Του ανέπτυξα τότε τι γίνεται εις τα Επιτελεία των καλών Στρατών.

–Μα είναι απαραίτητα αυτά, κ. Μεταξά· είναι απαραίτητα! Απορώ πως δεν με κατέστησαν ενήμερον . . .

–Και εγώ απορώ κ. Πρόεδρε.

–Βεβαίως. Τότε πρέπει να φέρωμεν κάποιον και διά το Επιτελείον. Τι είδους πρέπει να είναι αυτός;

–Εις κατάλληλος ανώτερος αξιωματικός· breveté⁹³ βεβαίως, και εκ των εχόντων πείραν επιτελικής υπηρεσίας.

*–Εννοείται· θα συνεννοηθώ χωρίς άλλο με τον κ. Σαπουντζάκη».*⁹⁴

⁹⁰ Επίσημον Δελτίον του Υπουργείου των Στρατιωτικών του Έτους 1910, 656–657, Επιτελική Υπηρεσία του Στρατού – αρ. 45682, περί κλήσεως υποψηφίων εις τον διαγωνισμόν αποστολής αξιωματικών εις την αλλοδαπήν προς εκπαίδευσιν, 29 Ιουλίου 1910.

⁹¹ Μαζαράκης, ό.π., 101. Ο Μαζαράκης με πλάγιο τρόπο αναφέρει, ότι οι αποτυχόντες στις αρχικές εξετάσεις ήσαν οι Καθενιώτης, Πραντούνας, Μαργαρίτης, ενώ σημειώνει και την σειρά επιτυχίας των υπολοίπων.

⁹² Ιωάννης Μεταξάς – Το Προσωπικό του Ημερολόγιου, Τόμος Δεύτερος – Οι Πόλεμοι του 1912-1913, Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, (επιμ.) Χρ. Χρηστίδης, (Αθήναι: Γκοβόστης, 1960), 42–3, εγγραφή 3 Νοεμβρίου 1910.

⁹³ Διπλωματούχος.

⁹⁴ Μεταξάς – Ημερολόγιου, τόμος Β΄, ό.π., 39, εγγραφή 29 Οκτωβρίου 1910.

Κατά τα φαινόμενα, ο Αρχηγός της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού Υποστράτηγος Σαπουντζάκης, ήδη, είχε αρχίσει να αποτελεί *βαρίδι* για την υπηρεσία, διανύοντας προφανώς περίοδο επαγγελματικής τελμάτωσης. Ο Μεταξάς καταγράφει την ανόητη προσπάθεια υπονόμησης εκ μέρους του Αρχηγού για μη αποστολή Γάλλου διπλωματούχου επιτελικού αξιωματικού, καθώς στο έγγραφο που συνέταξε και θα προωθείτο στην γαλλική κυβέρνηση με τους αξιωματικούς που ζητούσε η ελληνική πλευρά: «Περί διοργανωτού της Επιτελικής Υπηρεσίας ούτε νύξιν. Η πρόθεσις του Σαπουντζάκη ήτο προφανής· θέλει να διατηρήσῃ την Επιτελικήν Υπηρεσίαν ως ίδιον κτήμα». ⁹⁵ Εν τέλει, ο πρωθυπουργός αντιληφθείς απόλυτα την κρισιμότητα του ζητήματος παρενέβη, οπότε υπεύθυνος για την επιτελική αναμόρφωση του Ελληνικού Στρατού τοποθετήθηκε από γαλλικής πλευράς ο Ταγματάρχης Léon Jean Marie Bousquier, ο οποίος σε ελληνική υπηρεσία έλαβε τον αμέσως επόμενο βαθμό του αντισυνταγματάρχη, αναλαμβάνοντας καθήκοντα επιτελάρχου της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής. ⁹⁶

Εξαρχής, το θέμα μετάκλησης Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής που ουσιαστικά είχε προκαλέσει ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος και η αντίθεσή του με τον Διάδοχο –θεωρουμένου στρατιωτικώς ως γερμανοτραφούς– έφερε στο προσκήνιο την πολιτική διάσταση του ζητήματος και σε πρακτικό επίπεδο την στάση των επιτελών αξιωματικών που είχαν λάβει ανώτερη εκπαίδευση στην Γερμανία και θεωρούντο ευνοούμενοι του Διαδόχου. Σε συζήτηση με τον Βενιζέλο, ο Μεταξάς σημειώνει στο ημερολόγιό του:

«Μου έθεσε το εξής ερώτημα: "Θα δεχθούν να συνεργασθούν οι καλοί αξιωματικοί με τους Γάλλους; Οι προερχόμενοι εκ γερμανικών σχολείων θα συνεργασθούν με αυτούς"; –Θα κάμωμεν το καθήκον μας. Το κατά πόσον θα τους είμεθα χρήσιμοι εξαρτάται από αυτούς τους ιδίους, από τας ιδέας των. Το ζήτημα είναι ότι πρέπει να έχουν ιδέας εφαρμοζόμενας εις ημάς. Ούτε γαλλικάς, ούτε γερμανικάς –ελληνικάς ιδέας. Του εξέθεσα τότε διατί απέτυχεν ο Βοσέρ, διατί αποτυγχάνει ο Λακόμπ. Όπως βλέπετε προσέθηκα, το ζήτημα είναι ζήτημα προσώπων καταλλήλων. Δεν αρκεί να είναι καλοί εις τον Στρατόν των, εκεί· πρέπει να έχωσιν ικανότητα να οργανώσωσι ημάς. Ημείς το καθήκον μας θα το κάμωμεν· το αν όμως αυτοί θα γνωρίζουν να μας χρησιμοποιήσουν δεν εξαρτάται από ημάς». ⁹⁷

⁹⁵ Στο ίδιο, 52, εγγραφή 10 Νοεμβρίου 1910. Επιπλέον, σε σχέση με την ποιότητα των ανωτάτων αξιωματικών, μεράρχων αλλά και του Α/ΕΥΣ, καταγράφει την συνομιλία του με τον προσωπάρχη του Υπουργείου Στρατιωτικών Ταγματάρχη Κωνσταντίνο Νίδερ: «Ο Νίδερ μου είπε σήμερον τας ενεργείας του. Εξέθεσεν εις τον υπουργόν ότι όλοι οι μέραρχοι είναι ακατάλληλοι, και ο Σαπουντζάκης τελείως ανίκανος και αχαρακτήριστος. Ο υπουργός συνεφώνησε και η αντικατάστασις των, όλων, είναι ζήτημα χρόνου μόνον», βλ. στο ίδιο, 52, εγγραφή 9 Νοεμβρίου 1910.

⁹⁶ Δημακόπουλος, «Στρατιωτική Θεσμική Αναδιοργάνωσις», ό.π., 169.

⁹⁷ Μεταξάς – Ημερολόγιο, τόμος Β', ό.π., 51, εγγραφή τον Μάιο του 1911, όπου και «Ησθανόμην καλώς ότι η εις αυτούς ανάθεσις της τύχης του Στρατού ήτο υποτίμησις ημών, παραγκώνισις ημών, παραγνώρισις των προσπαθειών μας, της αξίας μας και του έργου μας, από το οποίον εν τούτοις επωφελούντο, υβρίζοντες τους εργάτας του, όλοι εκείνοι οι οποίοι, διά να τους ταπεινώσουν, συνέτεινον εις την έλευσιν των Γάλλων. Ησθανόμην ότι ένεκα τούτου και του ότι ημείς εσπουδάσαμεν εν Γερμανία θα είχομεν ασφαλώς υπόκοφον πόλεμον εκ μέρους των Γάλλων, θα παρεμεριζόμεθα από κάθε εργασίαν, κάθε θέσιν έχουσαν επιρροήν. [. . .] Ήδη, ο Φώντας [Ξενοφών Στρατηγός] μου έστειλε να διαβάσω τας ανταποκρίσεις εξ Αθηνών της Echo d'Orion διά το έργον της Γαλλικής Αποστολής. Ο ανταποκριτής, κατ' εμέ ο Denignes, καταφέρεται κατά της δράσεως των εκ Γερμανίας ελθόντων αξιωματικών, εξαιρεί τους εν Γαλλία σπουδάσαντας και λέγει καθαρά ότι επ' αυτών στηρίζεται η Γαλλική Αποστολή και το μέλλον του Στρατού», (στο ίδιο, 68, 76).

Με την έλευση των Γάλλων στην Αθήνα τον Φεβρουάριο του 1911, έγιναν αποφασιστικά βήματα για αποστολή προς μετεκπαίδευση μεγάλου αριθμού αξιωματικών στην Γαλλία. Με έκδοση Βασιλικό Διάταγμα από τον Φεβρουάριο του 1911 αποφασίστηκε ότι αφού οι αξιωματικοί υπηρετήσουν σε γαλλικά συντάγματα έως τις 18 Σεπτεμβρίου 1911, εν συνεχεία θα εισήγοντο στην *École Supérieure de Guerre*.⁹⁸ Συνεπώς, τον Σεπτέμβριο του 1911 παρουσιάστηκαν στην *École Supérieure de Guerre* οι Λοχαγοί Πεζικού Αντώνιος Πραντούνας, Ιωάννης Καλογεράς, Ευστάθιος Μαργαρίτης, Πέτρος Κλάδος, Πυροβολικού Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν, Υπολοχαγός Πυροβολικού Δημήτριος Καθενιώτης και Υπολοχαγός Μηχανικού Πτολεμαίος Σαρρηγιάννης.⁹⁹ Τους αξιωματικούς αυτούς συνόδευσε ο ήδη αποσταλείς στην Γαλλία Αντισυνταγματάρχης Πυροβολικού Αναστάσιος Χαραλάμπης, ο οποίος αφ' ενός παρακολουθούσε ως ακροατής τις διαλέξεις, αφ' ετέρου είχε αναλάβει την επιτήρηση των φοιτούντων αξιωματικών.¹⁰⁰ Τους παραπάνω επτά φοιτητές, ακολούθησε και ο ήδη εισαχθείς στην σχολή Υπολοχαγός Μηχανικού Δημήτριος Νικολόπουλος.¹⁰¹

⁹⁸ ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 26, 4 Φεβρουαρίου 1911. Ο Μαζαράκης ίσως σφάλει ως προς τον αριθμό των επιτυχόντων της ομάδας του. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, εξεδόθη Βασιλικό Διάταγμα στις 31 Ιανουαρίου 1911 και αποστέλλοντο οι Υπολοχαγοί Μαζαράκης, Σαρρηγιάννης, Καλογεράς. Παρομοίως, σύμφωνα με άλλη πρόβλεψη αποστέλλοντο επίσης, οι Υπολοχαγοί Κλάδος, Καθενιώτης και οι Λοχαγοί Μαργαρίτης, Πραντούνας, αλλά γι' αυτούς υπήρχε η σημείωση: «Εάν διά τινος των ανωτέρω αξιωματικών δεν καταστή εφικτόν ν' ακολουθήσωσι τα μαθήματα του Ανωτέρου Στρατ. Σχολείου ευθύς μετά την ως άνω υπηρεσίαν αυτών εις τα διάφορα συντάγματα . . .» θα διακόπτετο το σχετικό επίδομα που λάμβαναν στο εξωτερικό και «επαναλαμβάνεται δε άμα τη εις το Ανώτερον Στρατιωτικόν Σχολείον εισαγωγή των αν αυτή συντελεσθή κατά το έτος 1912», βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 26, 4 Φεβρουαρίου 1911. Ίσως, η παραπάνω πρόνοια για τους συγκεκριμένους 4, έχει την έννοια της πιθανότητας για κάποιο λόγο μη αποδοχής εκ μέρους των γαλλικών Αρχών, του συνόλου των αποσταλλέντων. Εν τέλει, τον Οκτώβριο του 1911, οι Λοχαγοί Πραντούνας, Μαργαρίτης, Κλάδος και ο Υπολοχαγός Καθενιώτης, αποφασίστηκε να συνεχίσουν να λαμβάνουν το επίδομα «προκειμένου κατά τον μήνα αυτόν να εισέλθωσιν εν τη εν Γαλλία Ανωτέρα Σχολή του Πολέμου προς διάνυσιν της εν αυτώ διετούς φοιτήσεως», βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 208, 4 Οκτωβρίου 1911.

⁹⁹ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 164, 6 Μαΐου 1910, Βασιλικό Διάταγμα 29^{ης} Απριλίου 1910, *περί του ενεργητέου εκάστοτε διαγωνισμού προς αποστολήν εις την αλλοδαπήν αξιωματικών προς εκπαίδευσιν.*

¹⁰⁰ Σύμφωνα με πηγές στο διαδίκτυο, ο Αναστάσιος Χαραλάμπης αποφοίτησε από την *École Supérieure de Guerre* το 1912. Την ίδια εντύπωση δίδει και ο Στυλιανός Γονατάς, ο οποίος σημειώνει για το Επιτελείο της I Μεραρχίας κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, ότι «ενισχύθη διά του Αντισυνταγματάρχου του Πυροβολικού Χαραλάμπη, όστις ανέλαβε τα καθήκοντα του επιτελάρχου, και του Λοχαγού του Μηχανικού Νικολοπούλου, αμφοτέρων ανακληθέντων εκ Γαλλίας, όπου παρηκολούθουν μαθήματα εις την Ανωτέραν Σχολήν Πολέμου», βλ. *Απομνημονεύματα Στυλιανού Γονατά 1897-1957*, Αθήναι 1958, 38. Η αναφορά είναι ανακριβής, αφού ο Μαζαράκης μας πληροφορεί (σ. 107) ότι όταν είχαν μεταβεί το 1911 στην Γαλλία για σπουδές στην *École Supérieure de Guerre*, «Ως ακροατής εις την σχολήν και επόπτης συγχρόνως των λοιπών αξιωματικών ήτο και ο Αντισυνταγματάρχης Χαραλάμπης τύπος εργατικού και ευσυνειδήτου αξιωματικού». Θα ήταν άλλωστε υπερβολικό να σταλεί αξιωματικός με το βαθμό του αντισυνταγματάρχη, προκειμένου να φοιτήσει στην συγκεκριμένη σχολή, ενώ παράλληλα είναι φανερό, ότι η παρουσία του στην *École Supérieure de Guerre*, ως ελευθέρου ακροατή δικαιολογείται στα πλαίσια των νομοθετικών προνοιών του 1910, βλ. σημ. 85.

¹⁰¹ Σε σχέση με τον Υπολοχαγό Νικολόπουλο, που είχε λάβει εκπαιδευτική άδεια για να φοιτήσει στην *École Supérieure de Guerre*, αυτή ανακλήθηκε τον Μάιο του 1911, βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 93, 10 Μαΐου 1911. Εν τέλει, τον Δεκέμβριο του 1911, επέστρεψε στην *École Supérieure de Guerre*, για να συνεχίσει την φοίτησή του, βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 249, 29 Νοεμβρίου 1911. Πράγματι, επέστρεψε στην *École Supérieure de Guerre*, όπως φαίνεται από την παρακάτω εξέλιξη: «ο προς εκπαίδευσιν εισελθών εις την Ανωτέραν Σχολήν του Πολέμου εν Γαλλία υπολοχαγός του Μηχανικού Νικολόπουλος Δημήτριος απαλλάσσεται της επιτροπής της παραλαβής της σκευής Μηχανικού», βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 250, 30 Νοεμβρίου 1911. Προφανώς, η

Στα πλαίσια του νόμου ήταν δυνατή και η αποστολή ελευθέρων ακροατών σε σχολή επιτελών του εξωτερικού (βλ. σημ. 85). Ως εκ τούτου, τον Νοέμβριο του 1911, μετά από πρόταση του Αρχηγού της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής Στρατηγού Eydoux, η Επιτελική Υπηρεσία Στρατού διέταξε την υποβολή αιτήσεων εκ των ενδιαφερομένων αξιωματικών για αποστολή 1 αντισυνταγματάρχη στην *École Supérieure de Guerre* το επόμενο έτος.¹⁰²

Εν τω μεταξύ, τον Σεπτέμβριο του 1910 και στα πλαίσια της αυτόνομης προσπάθειας της Ελλάδας για παροχή κάποιου είδους επιτελικής μόρφωσης, είχε αποφασιστεί η σύσταση Σχολείου Λοχαγών, στο οποίο θα φοιτούσαν για ένα έτος (Σεπτέμβριος–Μάιος) 60 αξιωματικοί (Πεζικού: 36, Πυροβολικού: 10, Ιππικού: 8, Μηχανικού: 6) και του οποίου τα μαθήματα θα άρχιζαν την 1^η Σεπτεμβρίου 1911. Ενδεικτικό πάντως του επιπέδου της παρεχόμενης εκπαίδευσης, είναι ότι τα πολεμικά παίγνια θα περιοριζοντο σε αυτά μονάδων μεγέθους μέχρι μικτής ταξιαρχίας.¹⁰³

Η πρωτοβουλία δεν προχώρησε περαιτέρω, δεδομένου ότι μεσολάβησε η έλευση της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής. Μόλις τον Φεβρουάριο του 1911 και δίχως μάλιστα να δημοσιευθεί σε ΦΕΚ, αποφασίστηκε η λειτουργία από την 1^η Μαΐου της Προπαρασκευαστικής Σχολής Αξιωματικών δι' Επιτελικήν Υπηρεσίαν, ένδειξη ότι οι Γάλλοι αξιωματούχοι θεωρούσαν απαραίτητη την ειδική προετοιμασία των Ελλήνων αξιωματικών προκειμένου να ενταχθούν στην *École Supérieure de Guerre*.¹⁰⁴ Ο αριθμός των φοιτούντων ορίζετο έως τους 20 (λοχαγοί ή υπολοχαγοί) τουλάχιστον 5ετούς υπηρεσίας και κατόπιν διαγωνισμού που θα διεξήγετο στις 21 Μαΐου, στον οποίον θα συμμετείχαν προταθέντες από τις Διοικήσεις. Ταυτόχρονα, υπήρχε η πρόβλεψη ότι η εξεταστέα ύλη θα περιελάμβανε μαθήματα λιγότερα αυτών που απαιτούντο για τον διαγωνισμό εισόδου στην *γαλλική École Supérieure de Guerre* και «εις το μέλλον θα ληφθή το μέτρον όπως εις την σχολήν ταύτην αποστέλλωνται αξιωματικοί, εκ των ευδοκιμησάντων εις τας εξιτηρίους εξετάσεις της ενταύθα προπαρασκευαστικής δι' την Επιτελικήν Υπηρεσίαν Σχολής». Στη σχολή θα δίδασκαν Γάλλοι και κλήθηκαν και ορισμένοι Έλληνες να κάνουν διαλέξεις για διάφορα θέματα ειδικότητάς τους (π.χ. οργάνωση και Τακτική του Οθωμανικού Στρατού), ενώ κατά βούληση θα μπορούσαν να φοιτήσουν και ανώτεροι αξιωματικοί ή ήδη πτυχιούχοι.¹⁰⁵

απόσπασή του στην επιτροπή παραλαβής του υλικού Μηχανικού, ήταν η αιτία της διακοπής της φοίτησής του. Η παρουσία του Νικολόπουλου στην σχολή την περίοδο 1911–1912, επιβεβαιώνεται από τον τότε Λοχαγό Αλέξανδρο Μαζαράκη–Αινιάν, που είχε παρακολουθήσει τα μαθήματα του 1^{ου} έτους στην Γαλλία το εκπαιδευτικό έτος 1911–1912 και ο οποίος αναφέρει (σ. 135), ότι όταν κατά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο παρουσιάστηκε στο Επιτελείο της V Μεραρχίας βρήκε εκεί και τον συμμαθητή του στην *École Supérieure de Guerre*, Δημήτριο Νικολόπουλο.

¹⁰² *Επίσημον Δελτίον του Υπουργείου των Στρατιωτικών Έτος 1911*, 1034, Επιτελική Υπηρεσία του Στρατού – αρ. 77424, *περί υποβολής αιτήσεων προς αποστολήν ενός ανωτέρου αξιωματικού ως ακροατού εις την ανωτέραν Σχολήν του Πολέμου εν Γαλλία*, 8 Νοεμβρίου 1911.

¹⁰³ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 310, 1 Οκτωβρίου 1910, Βασιλικό Διάταγμα της 27^{ης} Σεπτεμβρίου 1910, *περί συστάσεως και λειτουργίας Σχολείου Λοχαγών*. Σύμφωνα με τον Ζορμπά –και σε αντίθεση με την ρητή πρόβλεψη στο Βασιλικό Διάταγμα για έναρξη των μαθημάτων την 1^η Σεπτεμβρίου 1911– το Σχολείο επρόκειτο να λειτουργήσει την περίοδο 1910–1911, αλλά η υπηρεσία του Υπουργείου Στρατιωτικών αμέλησε να κινήσει τις διαδικασίες, βλ. Ζορμπά, ό.π., 103.

¹⁰⁴ Δημακόπουλος, «*Στρατιωτική Θεσμική Αναδιοργάνωσις*», ό.π., 168.

¹⁰⁵ *Επίσημον Δελτίον του Υπουργείου των Στρατιωτικών Έτος 1911*, 137–38, Επιτελική Υπηρεσία Στρατού (Τμ. Β') – αρ. 12891, *περί εκπαίδευσεως εν Προπαρασκευαστική Σχολή Αξιωματικών δι' Επιτελικήν Υπηρεσίαν*, 25 Φεβρουαρίου 1911.

Στα τέλη Απριλίου 1911, ανακοινώθηκαν τα ονόματα 10 επιτυχόντων,¹⁰⁶ του μειωμένου αριθμού αποδιδόμενου από τον τότε Λοχαγό Πάγκαλο, σε πολιτικούς λόγους εντός του Σώματος των αξιωματικών:

*«Η Γαλλική Αποστολή άμα τη αφίξει της, συνέστησε την Σχολήν Ανωτέρων Σπουδών είδος Ακαδημίας Πολέμου διά την πληρεστέραν εκπαίδευσιν αξιωματικών του Επιτελείου. Κατόπιν διαγωνισμού προεκρίθησαν διά την σχολήν αυτήν περί τους 15 αξιωματικοί, μεταξύ των οποίων ήμην και εγώ. Οι περί το Γενικόν Επιτελείον και την Αυλήν δεν έλαβον μέρος εις τον διαγωνισμόν, διότι εξεδηλώθη ήδη φανερά η αντίδρασις των γερμανοπλήκτων εναντίον της Γαλλικής Αποστολής. Κατ' εξαίρεσιν εις μόνον εκ των στενότατα συνδεδεμένων με την Αυλήν, ο έντιμος Έλαρχος Ανδρέας Καλλίνσκης, δεν έλαβε μέρος εις το ταπεινόν μπουκοτάζ. Υπέστη τας εξετάσεις και εισελθών εις την Σχολήν ηκολούθησε δημοκρατικώτατα μέχρι τέλους τα μαθήματα αυτής. Ο αείμνηστος Καλλίνσκης (πενθερός του Στρατηγού Παπάγου) αφήκεν αρίστας αναμνήσεις μεταξύ των συμμαθητών του ένεκα της ευγενείας, της πραότητος και της ευθύτητος του χαρακτήρος του».*¹⁰⁷

Τη διοίκηση της σχολής ανέλαβε ο υπασπιστής του Στρατηγού Eydoux, Ταγματάρχης Πεζικού Léon Jean Marie Bousquier, απόφοιτος ο ίδιος της *École Supérieure de Guerre*, ο οποίος είχε αναλάβει και την αποστολή αναδιοργάνωσης των επιτελικών υπηρεσιών του ελληνικού Στρατού (βλ. σημ. 96). Πράγματι, στις αρχές του 1912 ο ψηφισθείς Νόμος ,Γ' ή' Ε' (3995) προέβλεπε την ίδρυση Σχολείου Ανωτέρων Σπουδών, προφανώς θέλοντας να αμβλύνει τις εντυπώσεις από την κάπως υποτιμητική ονομασία Προπαρασκευαστική Σχολή Αξιωματικών δι' Επιτελικήν Υπηρεσίαν.¹⁰⁸ Στο εφαρμοστικό Βασιλικό Διάταγμα αναφέρετο ειδικά για το σχολείο αυτό, ότι «σκοπεί την εις το Στράτευμα ευρυτέραν διάδοσιν στρατιωτικών γνώσεων και την προπαρασκευήν των αξιωματικών, οίτινες μέλλουσι να διακούσωσι τα μαθήματα Ανωτέρου Στρατιωτικού Σχολείου». Παράλληλα, προστίθετο, ότι οι «αξιωματικοί εις την αλλοδαπήν αποστελλόμενοι, όπως εκπαιδευθώσι εις συντάγματα, λαμβάνονται εκ των αποπερατωσάντων το Σχολείον των Ανωτέρων Σπουδών και δη εκ των επομένων κατά σειράν εκείνων, οίτινες αποσταλήσονται εις Ανωτέραν Σχολήν Πολέμου».¹⁰⁹

Αν και τον Ιούλιο του 1912 ανακοινώθηκαν τα ονόματα 12 επιτυχόντων αξιωματικών, εν τούτοις το σχολείο δεν λειτούργησε, εξαιτίας των πολεμικών γεγονότων που ακολούθησαν.¹¹⁰ Παρομοίως, οι κατά το 1911 αποσταλλέντες επτά αξιωματικοί στην *École*

¹⁰⁶ Οι 10 επιτυχόντες ήσαν ο Έλαρχος Ανδρέας Καλλίνσκης, οι Λοχαγοί Πυροβολικού Ιωάννης Βλάσσης, Νικόλαος Ζαφειρίου, Πεζικού Πελοπίδας Πίκουλας, Αναστάσιος Βενετσανόπουλος, Θεόδωρος Πάγκαλος, Επαμεινώνδας Μαζαράκης, και οι Υπολοχαγοί Πεζικού Μιχαήλ Πάσσαρης, Αλέξανδρος Εδιπίδης, Μιλτιάδης Κοιμήσης, βλ. *Επίσημον Δελτίον του Υπουργείου των Στρατιωτικών Έτος 1911*, σ. 302, Επιτελική Υπηρεσία Στρατού (Τμ. Β'), αρ. 26891, *κοινοποιήσις πίνακος επιτυχόντων υποψηφίων διά των ανωτέραν στρατιωτικήν εκπαίδευσιν*, 27 Απριλίου 1911.

¹⁰⁷ Παγκάλου, ό.π., 152–53.

¹⁰⁸ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 15, 17 Ιανουαρίου 1912, Νόμος ,Γ' ή' Ε' (3995) 7^{ης} Ιανουαρίου 1912, *περί συνθέσεως του ενεργού Στρατού*.

¹⁰⁹ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 60, 15 Φεβρουαρίου 1912, Βασιλικό Διάταγμα 15^{ης} Φεβρουαρίου 1912, *περί εκτελέσεως του Νόμου ,Γ' ή' Ε' (3995) "περί συνθέσεως του ενεργού Στρατού"*.

¹¹⁰ *Επίσημον Δελτίον του Υπουργείου των Στρατιωτικών Έτος 1912*, 570, Επιτελική Υπηρεσία Στρατού – Τμήμα Β', αρ. 48567, *περί κοινοποιήσεως πίνακος επιτυχόντων αξιωματικών ως υποψηφίων δι' ανωτέραν*

Supérieure de Guerre, δεν έμελλε να αποφοιτήσουν το 1913, αλλά ούτε ο ένας αντισυνταγματάρχης να παρακολουθήσει από το φθινόπωρο του 1912, τις διαλέξεις ως ελεύθερος ακροατής. Ενώ επρόκειτο να λήξει το πρώτο ακαδημαϊκό έτος σπουδών, οι επτά αξιωματικοί στην Γαλλία ανακλήθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1912, εξαιτίας της βαλκανικής κρίσης που ξέσπασε και οδήγησε τελικά στους Βαλκανικούς Πολέμους.¹¹¹

Βαλκανικοί Πόλεμοι

Οι παραπάνω 21 αξιωματικοί (είτε απόφοιτοι, είτε φοιτούντες –ως παρατηρητές ή πλήρους κύκλου σπουδών– σε σχολές επιτελών Γαλλίας και Γερμανίας μεταξύ 1895–1912) είχαν την ευκαιρία να αναπτύξουν μέρος των γνώσεών τους σε πολεμική σύγκρουση, αλλά μόνο για ορισμένους είναι γνωστές οι θέσεις στις οποίες τοποθετήθηκαν. Κατά την διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, Επιτελάρχης του Γενικού Στρατηγείου τοποθετήθηκε ο Υποστράτηγος Παναγιώτης Δαγκλής¹¹² και διευθυντής του Γραφείου Επιχειρήσεων, ο Αντισυνταγματάρχης Μηχανικού Βίκτωρ Δούσμανης. Ο τελευταίος, αποτελούσε προσωπική προτίμηση του Διαδόχου Κωνσταντίνου, κατ' αντίθεση προς την εισήγηση της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής για ανάθεση των καθηκόντων στον Αντισυνταγματάρχη Πυροβολικού Αναστάσιο Χαραλάμπη.¹¹³ Στο Γραφείο Επιχειρήσεων, τοποθετήθηκαν οι 3 απόφοιτοι της *Kriegsakademie*, Λοχαγοί Μηχανικού Ιωάννης Μεταξάς, Ξενοφών Στρατηγός και Πυροβολικού Κωνσταντίνος Πάλλης, γνωστοί στον Διάδοχο και τον Δούσμανη, από την υπηρεσία τους στο Γενικό Στρατηγείο κατά τον πόλεμο του 1897.

Επιπλέον, ο ανακληθείς Υπίλαρχος Αλέξιος Γρίβας, εκτελούσε χρέη υπασπιστή του Αρχηγού Στρατού Ηπείρου. Από την άλλη, σε επιτελική θέση στην Επιτελική Υπηρεσία Στρατού τοποθετήθηκε ο Υπολοχαγός Πυροβολικού Μανουήλ Ρακτιβάν, ο οποίος αργότερα ανέλαβε υπασπιστής του υπουργού Στρατιωτικών.¹¹⁴

στρατιωτικήν εκπαίδευσιν, 13 Ιουλίου 1912. Οι 12 επιτυχόντες ήσαν οι Λοχαγοί Πεζικού Λεωνίδα Σαγιάς, Μιχαήλ Μίχαλος, Υπολοχαγοί Πυροβολικού Λουκάς Σακελαρόπουλος, Σωτ. Παπαθεοδώρου, Αδάμ Δούκας, Πεζικού Ιωάννης Γιάνναρος, Γεώργιος Σπυρίδων, Αναστάσιος Γιώτης, Υπίλαρχοι Βασίλειος Μελάς, Σταμάτιος Στάικος, Αλέξανδρος Παπάγος, Ανθυπίλαρχος Δημήτριος Βλασσόπουλος.

¹¹¹ Μαζαράκης–Αινιάν, ό.π., 109. Οι Έλληνες αξιωματικοί αφού πέρασαν τις εξετάσεις, αναχώρησαν την ίδια μέρα από το Παρίσι. Ενδέχεται να αφίχθησαν στην Ελλάδα στις 25 Σεπτεμβρίου, σύμφωνα με δημοσιεύματα στον Τύπο, βλ. εφ. *ΣΚΡΙΠ*, 26 Σεπτεμβρίου 1912, 2.

¹¹² ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 181, 15 Σεπτεμβρίου 1912.

¹¹³ *Στρατηγού Π. Γ. Δαγκλή Αναμνήσεις – Έγγραφα – Αλληλογραφία (Το Αρχείο του)*, Τόμος Β', (επιμ.) Ξ. Λευκοπαρίδη, (Αθήναι: Ε. Γ. Βαγιονάκης, 1965), 2, 3. Σύμφωνα με την εισήγηση της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής, ο Αντισυνταγματάρχης Δούσμανης θα ανελάμβανε διευθυντής της Υπηρεσίας Μετόπισθεν, αλλά επειδή ο πρωθυπουργός Βενιζέλος δεν επιθυμούσε για λόγους λεπτότητας να αντιταχθεί στην επιθυμία του Διαδόχου, ανέλαβε Υπαρχηγός του Επιτελείου του Γενικού Στρατηγείου. Εν τέλει, ο Αντισυνταγματάρχης Χαραλάμης, τοποθετήθηκε επιτελάρχης της I Μεραρχίας.

¹¹⁴ http://www.ygeiaonline.gr/component/k2/item/45819-raktiban_emmanouyhl, Ανάρτηση 5 Μαρτίου 2012, Πρόσβαση 15 Αυγούστου 2017. Αδελφός του από 18 Μαΐου 1912 υπουργού Δικαιοσύνης Κωνσταντίνου Ρακτιβάν.

Αγνοείται η θέση την οποία έλαβαν κατά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο, οι Λοχαγοί Ζήνων Μιχαηλίδης, Ελευθέριος Βερνάρδος, Νικόλαος Ρίζος–Ραγκαβής και Ευστάθιος Μαργαρίτης. Ο Λοχαγός Αντώνιος Πραντούνας τοποθετήθηκε διοικητής του III/8 Τάγματος της IV Μεραρχίας.

Από τους προ του 1904 παλαιούς επιτελείς, ο Υποστράτηγος Εμμανουήλ Μανουσογιαννάκης είχε τοποθετηθεί διοικητής της I Μεραρχίας, ο Υποστράτηγος Κωνσταντίνος Καλλάρης διοικητής της II Μεραρχίας, ο Ταγματάρχης Μηχανικού Κωνσταντίνος Νίδερ τελούσε προσωπάρχης στο Υπουργείο Στρατιωτικών και ο Ταγματάρχης Πυροβολικού (ανακληθείς) Γεώργιος Χατζανέστης επιτελάρχης της VI Μεραρχίας. Από τους μεταξύ 1907–1908 πτυχιούχους επιτελείς βάσει εξετάσεων στην Ελλάδα, είχαν τοποθετηθεί ο Λοχαγός

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, εκτός των 6 παραπάνω, άλλοι 10 αξιωματικοί με πλήρη ή μερική επιτελική μόρφωση στο εξωτερικό, διατέθηκαν ως εξής:¹¹⁵

- Αντισυνταγματάρχης Πυροβολικού Αναστάσιος Χαραλάμπης: επιτελάρχης I Μεραρχία.
- Λοχαγός Μηχανικού Δημήτριος Νικολόπουλος: Επιτελείο I Μεραρχία.
- Λοχαγός Μηχανικού Ιπποκράτης Παπαβασιλείου: Επιτελείο II Μεραρχία.
- Ταγματάρχης Πυροβολικού Νικόλαος Τρικούπης: Επιτελάρχης III Μεραρχία.
- Λοχαγός Μηχανικού Γεώργιος Βαλέττας: Επιτελείο III Μεραρχία.
- Υπολοχαγός Μηχανικού Πτολεμαίος Σαρρηγιάννης: Επιτελείο III Μεραρχία.
- Ταγματάρχης Πεζικού Δημήτριος Σκαρπαλέζος: Επιτελάρχης IV Μεραρχία.
- Λοχαγός Πεζικού Ιωάννης Καλογεράς: Επιτελείο IV Μεραρχία.
- Λοχαγός Πεζικού Πέτρος Κλάδος: Επιτελείο VI Μεραρχία.
- Λοχαγός Πυροβολικού Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν: Επιτελείο VII Μεραρχία.
- Υπολοχαγός Πυροβολικού Δημήτριος Καθενιώτης: Επιτελείο VII Μεραρχία.

Από τα παραπάνω, είναι ενδιαφέρον, ότι μόλις τρεις αξιωματικοί είχαν την αρχαιότητα και τον βαθμό για να αναλάβουν τα καθήκοντα του επιτελάρχη μεραρχίας (Χαραλάμπης, Τρικούπης, Σκαρπαλέζος), ιδιαίτερα χαρακτηριστικό του οξύτατου προβλήματος που αντιμετώπιζε τότε ο Ελληνικός Στρατός. Ο τότε Λοχαγός Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν που κατά τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο τοποθετήθηκε στο Επιτελείο της V Μεραρχίας, αναφέρει σχετικά με τον επιτελάρχη της μεραρχίας και την διεύθυνση των επιχειρήσεων: «Εύρον εκεί και τους εν τη Σχολή Πολέμου συναδέλφους μου Δ. Νικολόπουλον και Μαργαρίτην· επιτελάρχης ήτο ο Ταγματάρχης του Μηχανικού Χουδάλης, άριστος συνάδελφος και γενναίος αξιωματικός, μη επαρκώς όμως παρασκευασμένος διά την θέσιν αυτήν· τούτο συνέβαινε με τους επιτελάρχας των πλείστων μεραρχιών, προχειρισθέντας άνευ προηγουμένων σπουδών και πείρας, εις την τόσο σοβαράν και δυσχερή αυτήν θέσιν, διότι εκπαιδευόμενοι δι' επιτελικήν υπηρεσίαν δεν υπήρχον παρά μόνον λοχαγοί και υπολοχαγοί εις όλον τον Στρατόν».¹¹⁶

Εν τέλει, οι υπηρεσιακές ανάγκες καλύφθησαν έστω και οριακά:

«Εκείνου του οποίου προ ολίγων ακόμη ετών εστερείτο εντελώς ο Ελληνικός Στρατός, η επιτελική δηλαδή υπηρεσία των Μεγάλων Μονάδων, εξησφαλίσθη την εποχήν αυτήν πλέον ή επαρκώς δι' αποφοίτων, σχεδόν εις όλας τας μεραρχίας της γαλλικής Ανωτέρας Σχολής Πολέμου, οι οποίοι μετέφερον τον νεώτερον γαλλικόν πνεύμα εις τε την Γενικήν Τακτικήν και εις την Τακτικήν των όπλων. Πολύ μικροτέρα υπήρξεν η επίδρασις των

Πυροβολικού Νικόλαος Ζαφειρίου στο Επιτελείο του Στρατού Ήπειρου και ο Λοχαγός Μηχανικού Κωνσταντίνος Δροσόπουλος στο Επιτελείο της V Μεραρχίας.

¹¹⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913, τόμος Α΄, Επιχειρήσεις κατά των Τούρκων στη Μακεδονία και τα νησιά του Αιγαίου (Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος)*, (Αθήναι: ΔΙΣ, 1988), 295, 298, 301, 304, 307, 313, 315· *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια – Λεξικόν, τόμος έκτος*, (Αθήναι: Κόσμος, 1930), 66. Σημειώνεται ότι η ΔΙΣ στον σχετικό τόμο (307) εμφανίζει ως επιτελάρχη της IV Μεραρχίας τον Αντισυνταγματάρχη Μηχανικού Ευστράτιο Πίσσα. Πιθανόν αυτός είχε ορισθεί αρχικά για να αντικαταστασθεί όμως από τον Ταγματάρχη Σκαρπαλέζο, ο οποίος κατά τα τέλη του 1912 (πολιορκία Ιωαννίνων) τοποθετήθηκε επιτελάρχης και του Τμήματος Στρατιάς Μοσχοπούλου.

¹¹⁶ Μαζαράκη-Αινιάνος, ό.π., 135.

γερμανικών ιδεών όσον αφορά τουλάχιστον την ενέργειαν των μεραρχιών διότι εκ των σπουδασάντων εις την στρατιωτικήν Ακαδημίαν του Βερολίνου, 6–7 εν όλω αξιωματικών, μόνο εις υπηρέτει εις Επιτελείον μεραρχίας, άπαντες δε οι λοιποί εις το Γενικόν Στρατηγείον και ουδέποτε σχεδόν επενέβησαν ή παρηκολούθησαν την τακτικήν ενέργειαν των μεραρχιών.¹¹⁷ [. . .]

Αλλά και ημείς [. . .] ως επιτελείς των μεραρχιών, κατά κανόνα εξασκούντες μεγάλην επίδρασιν εις την διοίκησιν αυτών, ενίστε μάλιστα μέχρις εξασκήσεως πραγματικής διευθύνσεως των επιχειρήσεων».¹¹⁸

Πάντως, ως προς την διάχυση της επιτελικής σκέψης και τρόπου λειτουργίας των επιτελείων, οι 3 πρώτοι απόφοιτοι του 1902 αξιωματικοί της *Kriegsakademie*, είχαν πραγματοποιήσει με δική τους πρωτοβουλία σειρά μαθημάτων σε πολεμικά παίγνια και ασκήσεις επί του εδάφους σε αξιωματικούς, καθώς «μετά την εκ Γερμανίας επάνοδον αυτών, είχαν θέσει εις εφαρμογήν από του 1906 μέχρι του 1909 ιδιωτικώ τω τρόπω μέθοδον διδασκαλίας διά σειράς πολεμικών παιγνίων και ασκήσεων αξιωματικών επί του εδάφους εις ην επροθυμοποιήθησαν μετά ζήλου να λάβωσι μέρος αξιωματικοί όλων των Όπλων, κατ' ευτυχίαν δε σύμπτωσιν πλείστοι εκ των αξιωματικών τούτων υπηρέτουν εις τα διάφορα Επιτελεία κατά τον πόλεμον, ούτω δε η κοινότης της σκέψεως και της γλωσσικής εκφράσεως ήτις απεκτήθη διά των πολεμικών παιγνίων συνετέλεσεν αναμφιβόλως εις την άνευ αμφιβολιών και παρεξηγήσεων αμοιβαίαν συνεννόησιν».¹¹⁹

Όπως αναφέρθηκε, πριν τους Βαλκανικούς, τον Σεπτέμβριο του 1910 είχε νομοθετηθεί η σύσταση Σχολείου Λοχαγών (βλ. σημ. 103), δίχως να προλάβει να λειτουργήσει καθώς τον Φεβρουάριο του 1911 οι Γάλλοι στρατιωτικοί σύμβουλοι έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στην αποστολή Ελλήνων προς εξειδικευμένη εκπαίδευση στην *École Supérieure de Guerre* και για την προετοιμασία των υποψηφίων συνέστησαν την Προπαρασκευαστική Σχολή Αξιωματικών δι' Επιτελικήν Υπηρεσίαν (βλ. σημ. 104), ενώ τον Ιανουάριο του 1912 συγκρότησαν στη θέση της Σχολείου Ανωτέρων Σπουδών (βλ. σημ. 108).

Με το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων, τον Αύγουστο του 1913, αποφασίστηκε η λειτουργία του Σχολείου Ανωτέρων Σπουδών και πλέον τον Δεκέμβριο επελέγησαν 19 (μεταξύ αυτών 8 από τους 12 που είχαν προκριθεί το 1912).¹²⁰ Ωστόσο, όταν κατά το 1914 επρόκειτο να λειτουργήσει η 2^η περίοδος του Σχολείου Ανωτέρων Σπουδών με 12

¹¹⁷ Στο ίδιο. Στην πραγματικότητα, ήσαν 2 οι απόφοιτοι της *Kriegsakademie* που υπηρετούσαν σε Επιτελείο μεραρχίας (Λοχαγοί Παπαβασιλείου, Βαλέττας).

¹¹⁸ Στο ίδιο, 106–107.

¹¹⁹ Ξενοφών Στρατηγός, *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1912*, έκδοσις της εφημερίδος *ΕΛΛΗΝΙΚΗ*, (Αθήναι: 1932), 9. Ευχαριστώ τον Νικόλαο Σταματόπουλο για την παροχή της συγκεκριμένης πηγής.

¹²⁰ *Επίσημον Δελτίον του Υπουργείου των Στρατιωτικών Έτος 1913*, σσ. 1065–1066, Επιτελική Υπηρεσία Στρατού – Τμήμα ΙΙ και Διεύθυνσις Προσωπικού – Γραφείον Υπουργού, αρ. 179459, *περί αξιωματικών οίτινες θα διακούσωσι τα μαθήματα του Σχολείου Ανωτέρων Σπουδών*, 23 Δεκεμβρίου 1912. Οι νέοι επιτυχόντες ήσαν οι Λοχαγοί Μηχανικού Γ. Αφθονίδης, Μ. Μουτούσης, Δ. Μπότσαρης, Πυροβολικού Δ. Βούλτσος, Σ. Γαλάτης, Γ. Λασκαράκης, Θ. Μανέτας, Α. Πολυχρονιάδης, Ι. Ταρσούλης, Πεζικού Ν. Παπαχρίστου και Υπολοχαγός Πεζικού Σ. Τρίφος. Από τους 12 επιτυχόντες κατά το 1912 (σημ. 110) απουσίαζαν οι Μιχαήλ Μίχαλος, Αδάμ Δούκας, Ιωάννης Γιάνναρος, Αναστάσιος Γιώτης, οι οποίοι απεβίωσαν κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Παραδόξως, τους Γιάνναρο και Δούκα, η επίσημη ιστορία παρουσιάζει εσφαλμένως ως έφεδρους αξιωματικούς, βλ. Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912–1913, Τόμος Α' – Επιχειρήσεις Κατά των Τούρκων στη Μακεδονία και τα νησιά του Αιγαίου (Α' Βαλκανικός Πόλεμος)*, (Αθήνα: ΔΙΣ, 1988), 290.

θέσεις αλλά ο προκηρυχθείς διαγωνισμός για τις 13 Οκτωβρίου 1914 ανεβλήθη λόγω εκρήθμου καταστάσεως.¹²¹

Παράλληλα, συνεχιζόταν η αποστολή αξιωματικών με σκοπό την επιτελική μόρφωση, στην Γαλλία. Τον Νοέμβριο του 1913, οργανώθηκε η αποστολή στην *École Supérieure de Guerre* των επτά αξιωματικών που είχαν εισαχθεί κατά το έτος 1911–1912, προκειμένου να παρακολουθήσουν το 2^ο έτος σπουδών.

Για το 1^ο έτος, από τους δέκα αξιωματικούς που παρακολούθησαν μεταξύ 1911–1912 την Προπαρασκευαστική Σχολή Αξιωματικών δι' Επιτελικήν Υπηρεσίαν στην Ελλάδα, επρόκειτο να αποσταλούν οι έξι, όμως σύμφωνα με τον Πάγκαλο: «Ο Ίταρχος Καλλίνσκης, καίτοι επιτυχών πρώτος, δεν μετέβη διότι είχε προαχθή εν τω μεταξύ εις επίταρχον και κατά τον κανονισμόν της Σχολής μόνον λοχαγοί και υπολοχαγοί εισήρχοντο ως τακτικοί μαθηταί».¹²² Συνεπώς, παρουσιάζοντο ο Ταγματάρχης Πεζικού Αναστάσιος Βενετσάνοπουλος, οι Λοχαγοί Πεζικού Επαμεινώνδας Μαζαράκης, Θεόδωρος Πάγκαλος, Μιχαήλ Πάσσαρης και Πυροβολικού Νικόλαος Ζαφειρίου. Με την ευκαιρία αυτή απεστάλησαν ως ελεύθεροι ακροατές και οι Συνταγματάρχες Πεζικού Γεώργιος Μέξας και Μηχανικού Πάτροκλος Κοντογιάννης, οι οποίοι ήσαν προφανώς αυτοί που είχαν επιτύχει στον σχετικό διαγωνισμό του 1911.¹²³

Ως εκ τούτου, στις αρχές του 1914, εμφανίζονται να φοιτούν στην *École Supérieure de Guerre*, 14 συνολικά Έλληνες αξιωματικοί και μάλιστα η ελληνική κυβέρνηση εσκέπτετο να παρασημοφορήσει την γαλλική Διοίκηση και τους εκπαιδευτές της σχολής, δεδομένου ότι εκείνη την περίοδο, η αναλογία των Ελλήνων σπουδαστών ήταν υψηλή σε σχέση με τους 169 Γάλλους αξιωματικούς συμφοιτητές τους.¹²⁴

¹²¹ Δημακόπουλος, «Στρατιωτική Θεσμική Αναδιοργάνωσις», ό.π., 171.

¹²² Πάγκαλος, ό.π., 152–53. Ο Πάγκαλος συμπληρώνει, επίσης: «Εκ των λοιπών αξιωματικών των εκπαιδευθέντων εν τη Σχολή Ανωτέρων Σπουδών, οι Λοχαγοί Πίκουλας, οι Υπολοχαγοί Εδιπίδης Μ., Κοιμήσης κ.λπ. προεκρίθησαν νομίζω δι' εκπαιδευσιν εις διάφορα Σώματα και υπηρεσίας εν Γαλλία».

¹²³ ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 199, 9 Νοεμβρίου 1913. Ο Πάγκαλος (*τόμος Α'*, 153) αναγράφει ανακριβώς τους βαθμούς των αξιωματικών. Σύμφωνα με τον Μαζαράκη (143) η αναχώρησή τους για την Γαλλία έγινε στις 17 Νοεμβρίου 1913. Διευκρινίζεται, ότι ο Επαμεινώνδας Μαζαράκης, ήταν εξάδελφος των Κωνσταντίνου και Αλεξάνδρου Μαζαράκη–Αινιάν. Ο Πάγκαλος αναφέρει (*τόμος Β'*, 18) ότι το 1914 φοιτούσαν 12 Έλληνες, προφανώς μη λαμβάνοντας υπ' όψιν τους ελεύθερους ακροατές. Ωστόσο, αν οι Κοντογιάννης, Μέξας δεν φοιτούσαν στην *École Supérieure de Guerre* το 1913–1914, τότε δεν μπορεί να εξηγηθεί πως οι Έλληνες αξιωματικοί το 1914 ήταν 14, βλ. σημ. 124. Σημειώνεται, ότι ο Συνταγματάρχης Μέξας ως διοικητής του 1^{ου} ΣΠ, απέτυχε στην διοίκηση σύμφωνα με τον Πάγκαλο σε δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις κατά την διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, παρ' όλο που ήταν θεωρητικά μορφωμένος, διασωζόμενος τελικά εξαιτίας της σχέσης του με τον επιτελάρχη Δούσμανη. Σύμφωνα με το έργο, Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Συνοπτική Ιστορία του Γενικού Επιτελείου Στρατού*, (Αθήνα: ΔΙΣ, 2001), 138, ο Αντισυνταγματάρχης Μηχανικού Πάτροκλος Κοντογιάννης συμπλήρωσε τις σπουδές του στην Γαλλία το 1911 (*École de Guerre*), δίδοντας την εντύπωση του πτυχιούχου της συγκεκριμένης σχολής. Είναι προφανές ότι πρόκειται για εσφαλμένη εκτίμηση των συντελεστών του έργου, αγνοώντας προφανώς την ιδιότητα του ελεύθερου ακροατή που είχε ο Κοντογιάννης και με την οποία βεβαίως, δεν ακολουθούσε το πλήρες πρόγραμμα σπουδών της σχολής.

¹²⁴ Σύμφωνα με το υπόμνημα: «Εν τω σχολείω φοιτώσιν 169 Γάλλοι αξιωματικοί και 14 εκ των ημετέρων. Αναλογία 1 προς 12». Το σκεπτικό της ιδέας περί παρασημοφορήσεως ήταν το εξής: «Το διοικητικόν προσωπικόν επιδρασιμότητος ημετέροις πάσαν περιποίησιν, παρέχον αυτοίς πάσαν δυνατήν ευκολίαν, το δε διδακτικόν εκτάκτως καταβάλλει ουκ ολίγην μέριμναν και κόπους διά την κατ' ιδίαν και εν συνόλω διδασκαλίαν, την κατεύθυνσιν των μελετών και την διόρθωσιν των διδομένων, σχεδόν καθ' εκάστην, και υποβαλλομένων υπό των ημετέρων αξιωματικών εκθέσεων και λοιπών κατ' οίκον ή εν ταις τάξεσιν και τω πεδίω εγγράφων εργασιών. Δικαία επομένως, οφειλομένη και δεδικοιογημένη αμοιβή, άμα δε και

Όπως, όμως και οι προηγούμενοι επτά αξιωματικοί που απεστάλησαν δύο χρόνια πριν και οι πέντε πρωτοετείς αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις σπουδές έχοντας συμπληρώσει το 1^ο έτος, αφού η κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έθεσε τον Γαλλικό Στρατό σε πλήρη κινητοποίηση και οι εργασίες της *École Supérieure de Guerre*, ανεστάλησαν. Οι συγκεκριμένοι, δεν είχαν την ευκαιρία μιας μεταγενέστερης επιστροφής προς συνέχιση των σπουδών, καθώς η πολεμική σύγκρουση διήρκεσε επί 4ετία και ούτως ή άλλως θεωρήθηκε ότι η πολεμική εμπειρία όλο αυτό το διάστημα, αποτελούσε το καλύτερο *σχολείο* που προσέφερε την αληθοφανέστερη εκπαίδευση.

Συνεπώς, το *πλήγμα* για τον Ελληνικό Στρατό, ήταν σημαντικό αφού εκ των 26 γνωστών αποσταλλέντων στο εξωτερικό κατά την περίοδο 1893–1913, σχεδόν το 1/3 αυτών δεν αποφοίτησε, ουσιαστικά, των επιτελικών σχολών (3 ακροατές, 5 μη αποφοιτήσαντες τυπικώς).

Τον Οκτώβριο του 1914 οργανώθηκε Σχολείο Λοχαγών 2ετούς διάρκειας, σε αντικατάσταση του Σχολείου Ανωτέρων Σπουδών, το οποίο προβλεπόταν να το παρακολουθήσει μεγάλος αριθμός αξιωματικών. Διοικητής τοποθετήθηκε ο Αντισυνταγματάρχης Μηχανικού Ιωάννης Μεταξάς, υποδιοικητής ο Ταγματάρχης Πεζικού Ελευθέριος Βερνάρδος και υπασπιστής ο Λοχαγός Πεζικού Μιχαήλ Πάσσαρης.¹²⁵ Στο διδακτικό προσωπικό –το οποίο όπως και η διοίκηση θα εξακολουθούσε να εκτελεί την κανονική υπηρεσία του– ανατέθηκε η διδασκαλία των μαθημάτων ως εξής:

- Τακτική: Αντισυνταγματάρχες Μηχανικού Ξενοφών Στρατηγός και Ιπποκράτης Παπαβασιλείου.
- Στρατιωτική Ιστορία: Ταγματάρχης Πυροβολικού Κωνσταντίνος Πάλλης.
- Οχυρωτική: Ταγματάρχες Μηχανικού Κωνσταντίνος Δροσόπουλος και Δημήτριος Νικολόπουλος.
- Οπλική: Ταγματάρχης Πυροβολικού Γεώργιος Ζωγράφος.
- Ανάγνωση Χαρτών & Στρατιωτικές Αναγνώσεις: Ταγματάρχες Πεζικού Αντώνιος Βίγκος και Κωνσταντίνος Πέτσας.
- Στρατιωτική Διαχείριση: Συνταγματάρχης Επιμελητείας Ευστάθιος Γεωργιάδης.
- Ιππασία: Επίλαρχος Νικόλαος Λεβίδης.¹²⁶

ενθάρρυνσις παρίσταται η απονομή τω προσωπικώ αυτώ του ελλ. παρασήμου, δι' ου ουδείς μέχρι τούδε επιμήθη, αν και πολλοί των ημετέρων αξιωματικών το δεύτερον [έτος] ήδη εν τω σχολείω αυτώ φοιτώσι και άλλοι διά το ελευσόμενον έτος παρασκευάζονται φοιτήσωσιν», βλ. ΙΑΜΜ, ΑΕΒ, Φ.082~3, 12 Ιανουαρίου 1914, *Υπόμνημα κατά προφορικήν διαταγήν του Κυρίου Προέδρου και υπουργού των Στρατιωτικών, περί παρασημοφορίας του προσωπικού, διοικητικού τε και διδακτικού, του Ανωτέρου Σχολείου Πολέμου της Γαλλίας.*

¹²⁵ ΦΕΚ, τ. Β΄, αρ. φ. 304, 19 Δεκεμβρίου 1914.

¹²⁶ ΦΕΚ, τ. Β΄, αρ. φ. 4, 5 Ιανουαρίου 1915. Ο Δημακόπουλος (172) βασιζόμενος στην εσφαλμένη εντύπωση ότι ο Ταγματάρχης Βερνάρδος είχε σπουδάσει στην Γαλλία, σημειώνει: «Ούτω συνεδυσάθη η διδασκαλία αμφοτέρων των δογμάτων γερμανικού και γαλλικού». Εν συνέχεια, η διδασκαλία της Γενικής Ιστορίας ανατέθηκε στον δημόσιο υπάλληλο Παντελή Κοντογιάννη (ΦΕΚ, τ. Β΄, αρ. φ. 8, 9 Ιανουαρίου 1915), η διδασκαλία της Βουλγαρικής γλώσσας στον ιδιώτη Δημήτριο Βογαζλή, της Τουρκικής στον ιδιώτη Πέτρο Ιωαννίδη, της Γαλλικής στον Paul Grainder (μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής) της Γερμανικής στον καθηγητή του ΕΜΠ Ν. Γεννηματά, βλ. ΦΕΚ, τ. Β΄, αρ. φ. 36, 10 Φεβρουαρίου 1915. Τον Μάρτιο, ο Αντισυνταγματάρχης Παπαβασιλείου απαλλάχθηκε της διδασκαλίας του μαθήματος της Τακτικής, αντικαθιστώμενος από τον υποδιοικητή Ταγματάρχη Βερνάρδο, βλ. ΦΕΚ, τ. Β΄, αρ. φ. 73, 27 Μαρτίου 1915.

Για το 1^ο εκπαιδευτικό έτος, ο αριθμός των προς φοίτηση ορίστηκε σε 80 (Πεζικό: 58, Ιππικό: 8, Πυροβολικό: 7, Μηχανικό: 5, Μεταγωγικό: 2), ενώ ανεστάλη η εκπαίδευση λοχαγών Επιμελητείας λόγω αναγκών των μονάδων.¹²⁷

Η λειτουργία του σχολείου διεκόπη τον Σεπτέμβριο του 1915, εξαιτίας της κήρυξης Γενικής Επιστράτευσης. Τον Αύγουστο του 1916 διετάχθη η επανάληψη της λειτουργίας, καλώντας 88 αξιωματικούς να φοιτήσουν στην α' τάξη (63 Πεζικού, 13 Ιππικού, 4 Πυροβολικού, 5 Μηχανικού, 3 Μεταγωγικού), ενώ θα συνέχιζαν στην β' τάξη 61 αξιωματικοί (28 Πεζικού, 15 Ιππικού, 8 Πυροβολικού, 5 Μηχανικού, 5 Μεταγωγικού).¹²⁸ Σύντομα, όμως, αποδείχθη αδύνατη μια τέτοια εξέλιξη και διετάχθη η προσωρινή αναστολή προσέλευσης των κληθέντων φοιτητών.¹²⁹

Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος

Όταν η Ελλάδα ενώθηκε υπό τον Βενιζέλο, τα καθήκοντα του Αρχηγού της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού ανατέθηκαν στον Υποστράτηγο Αναστάσιο Χαραλάμπη,¹³⁰ ο οποίος είχε εμπειρία επιτελικής εκπαίδευσης στην Γαλλία και θεωρείτο ικανός αξιωματικός. Τον Σεπτέμβριο αποφασίστηκε η σύσταση στο Υπουργείο Στρατιωτικών, Γενικής Διεύθυνσης Παρασκευής του Πολέμου, η οποία ασκούσε εξουσία επί της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού και της Διεύθυνσης Υπηρεσιών του Ελληνικού Στρατού. Ο επικεφαλής λάμβανε τον τίτλο του Γενικού Επιτελάρχη και ήταν ο πληρεξούσιος αντιπρόσωπος του Αρχηγού των Συμμαχικών Δυνάμεων Ανατολής και του Αρχηγού ΓΕΣ του Γαλλικού Στρατού, παρά τον υπουργό Στρατιωτικών της ελληνικής κυβέρνησης. Ως Γενικός Επιτελάρχης διορίστηκε ο Στρατηγός Braquet, την Διεύθυνση Υπηρεσιών του Ελληνικού Στρατού ανέλαμβανε ο Στρατιωτικός Επιμελητής Bonnier, ενώ ένας Έλληνας και ένας Γάλλος ανώτερος αξιωματικός θα εκτελούσαν καθήκοντα βοηθού του Γενικού Επιτελάρχη. Παράλληλα, αριθμός Γάλλων αξιωματικών κατανεμόταν σε διάφορα τμήματα της ΕΥΣ, αλλά και στις διευθύνσεις και υπηρεσίες του Υπουργείου Στρατιωτικών, ως βοηθοί των σχετικών προϊσταμένων.¹³¹

Παράλληλα, η Γαλλική Στρατιωτική Αποστολή, ίδρυσε Κέντρο Εκπαιδεύσεως Αξιωματικών στην Αθήνα για την εκπαίδευση από τους Γάλλους των Ελλήνων αξιωματικών «συμφώνως προς τα εκ της πείρας του σημερινού πολέμου εξαχθέντα διδάγματα». Συγκεκριμένα ως προς την επιτελική εκπαίδευση, ζητήθηκε η Επιτελική Υπηρεσία Στρατού να αποστείλει 6 αξιωματικούς, οι οποίοι δεν θα απαλλάσσονταν από την υπηρεσία που εκτελούσαν, ενώ τα Α', Β', Γ' και Ε' Σώματα Στρατού θα αποσπούσαν ανά ένα αξιωματικό από το Επιτελείο τους και ένα αξιωματικό από τα Επιτελεία των μεραρχιών τους (δέκα συνολικά), όπως και ισάριθμους από τους υπηρετούντες στα Σώματα «εκλεγόμενους

¹²⁷ *Επίσημον Δελτίον του Υπουργείου των Στρατιωτικών Έτος 1915*, 627–29, Επιτελική Υπηρεσία Στρατού (Διεύθυνσις Γ'), αρ. 110520 (429), *περί κλήσεως αξιωματικών προς φοίτησιν εις το Σχολείον των Λοχαγών (2^ο κλήσις)*, 31 Ιουλίου 1915· Δημακόπουλος, «Στρατιωτική θεσμική αναδιοργάνωσις», ό.π., σημ. 15, 172.

¹²⁸ *Επίσημον Δελτίον του Υπουργείου των Στρατιωτικών Έτος 1916*, 566–69, Επιτελική Υπηρεσία Στρατού (Διεύθυνσις Γ'), αρ. 123043 (383), *περί κλήσεως αξιωματικών προς φοίτησιν εις το Σχολείον Λοχαγών (2^ο κλήσις) και περί συνεχίσεως της εκπαιδεύσεως της 1^{ης} κλήσεως*, 2 Αυγούστου 1916.

¹²⁹ Στο ίδιο, 714, Επιτελική Υπηρεσία Στρατού (Διεύθυνσις Γ'), αρ. 141646 (481), *περί αναστολής προσωρινής προελεύσεως αξιωματικών κληθέντων προς φοίτησιν εις Σχολείον Λοχαγών*, 8 Οκτωβρίου 1916.

¹³⁰ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. 132, 23 Ιουνίου 1917, Βασιλικό Διάταγμα 21^{ης} Ιουνίου 1917.

¹³¹ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 202, 18 Σεπτεμβρίου 1917, Βασιλικό Διάταγμα 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1917.

εκ των κεκτημένων κατά μέγιστον τα προσόντα και ιδιότητας, αίτινες είναι απαραίτητοι προς κατάρτισιν αξιωματικών επιτελών».¹³² Αν και κάπως ασαφής η διατύπωση περί ισάριθμων από τους υπηρετούντες στα Σώματα, σύμφωνα με την παραπάνω πρόβλεψη, η εκπαίδευση σε επιτελικά καθήκοντα θα αφορούσε τουλάχιστον 24 αξιωματικούς.

Στα διάφορα αντικείμενα η 1^η εκπαιδευτική περίοδος που θα ήταν ταχύρρυθμη (55 ημέρες), θα άρχιζε στις 2 Οκτωβρίου και θα ολοκληρωνόταν στις 25 Νοεμβρίου, εξαιρουμένης της εκπαίδευσης των επιτελών αξιωματικών.¹³³ Αν και όχι επακριβώς γνωστή η διάρκεια της επιτελικής εκπαίδευσης, αυτή δεν πρέπει να υπερέβη το εξάμηνο.¹³⁴

Ενδιαφέρουσα είναι και η άποψη που είχαν σχηματίσει οι Σύμμαχοι περί των επαγγελματικών εφοδίων και γενικότερα ικανοτήτων των Ελλήνων αξιωματικών, οι οποίοι είχαν αρχίσει να επιμορφώνονται βάσει σεμιναρίων από αξιωματικούς της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής:

«Κατά την εποχήν ταύτην αφίχθησαν εκ του Δυτικού Πολεμικού Μετώπου πολλοί ικανοί Γάλλοι αξιωματικοί, εξ ων εξέχουσαν θέσιν κατείχον οι Συνταγματάρχης Bastien, Αντισυνταγματάρχαι Culman, Verdet, Vary και άλλοι ων τα ονόματα μου διαφεύγουν. Ούτοι ευπαιδευτοί και πεπειραμένοι αξιωματικοί μετεκλήθησαν ίνα ως επίσημος εκπαιδευτική Αποστολή, μεταδώσουν προς ημάς την κτηθείσαν πείραν και τας νέας πολεμικάς μεθόδους. Καταρτίσαντες ειδικά θεωρητικά και πρακτικά σχολεία ουδενός κόπου εφείσθησαν και ειργάσθησαν μετά μεγάλου ζήλου και ευσυνειδησίας, ουδέν δε εξ όσων εγνώριζον παρέλειψαν να διδάξουν. Ο Στρατός ημών πολύ ωφελήθη από τους αξιωματικούς αυτούς και πολλά τους οφείλει, δί' ό,τι υπέρ αυτού έπραξαν και θα είναι πάντοτε ευγνώμων τηρών αρίστην ανάμνησιν. [. . .]

*Εις την Στρατιωτικήν Σχολήν των Ευελπίδων [ο Συνταγματάρχης Bastien] ωργάνωσε διάφορα cours εις α εδίδασκε αυτός και άλλοι εκλεκτοί αξιωματικοί, ιδία ανώτεροι, τι είναι και πως διεξάγεται ο σύγχρονος πόλεμος με τας νέας μεθόδους και τα νέα όπλα. Επίσης πολλούς αξιωματικούς κατήρτισε ειδικώς διά την επιτελικήν υπηρεσίαν διά να χρησιμοποιηθώσιν ως επιτελείς των οργανουμένων μονάδων».*¹³⁵

Σύμφωνα με αναφορά του Βρετανού Στρατιωτικού Ακολουθού του Νοέμβριου του 1917 «Ο Στρατηγός Braquet παραπονείται ότι συναντά σημαντικά εμπόδια στην αποστολή του να προετοιμάσει τον Στρατό για πόλεμο. Βρίσκει τους Έλληνες αξιωματικούς με τους οποίους είναι σε επαφή και ανίδεους και ξιπασμένους και είναι εντελώς ελλιπείς σε

¹³² *Επίσημον Δελτίον του Υπουργείου των Στρατιωτικών Έτος 1917*, 655, Επιτελική Υπηρεσία Στρατού – Διεύθ. Γ', αρ. 87314 (447), *περί αποσπάσεως αξιωματικών και υπαξιωματικών παρά τη Γαλλική Εκπαιδευτική Αποστολή προς εκπαίδευσιν*, 12 Σεπτεμβρίου 1917.

¹³³ *Επίσημον Δελτίον του Υπουργείου των Στρατιωτικών Έτος 1917*, 918, Επιτελική Υπηρεσία Στρατού – Διεύθ. Γ', αρ. 121245 (669), *περί αποσπάσεως αξιωματικών και υπαξιωματικών προς εκπαίδευσιν παρά τη Γαλλική Αποστολή κατά την 2αν εκπαιδευτικήν περίοδον*, 6 Νοεμβρίου 1917.

¹³⁴ Ένδειξη, ίσως, για τον χρόνο ολοκλήρωσης και της εκπαίδευσης των αξιωματικών σε επιτελικά καθήκοντα, αποτελεί το γεγονός ότι έως τα τέλη Δεκεμβρίου 1917 είχαν μεταφραστεί όλες οι διαλέξεις των Γάλλων εκπαιδευτών και ζητήθηκε η διόρθωση και συμπλήρωσή τους προς οριστική έκδοση, βλ. *Επίσημον Δελτίον του Υπουργείου των Στρατιωτικών Έτος 1918*, 5, Επιτελική Υπηρεσία του Στρατού, (Γραφ. ΙΙ - Τμ. Α') – αρ. 5047 (10), *περί συστάσεως επιτροπής προς διόρθωσιν και συμπλήρωσιν των γενομένων μεταφράσεων απασών των διαλέξεων του Κέντρου Εκπαιδύσεως Γαλλικής Αποστολής προς έκδοσιν αυτών Ελληνιστί*, 3 Ιανουαρίου 1918. Επικεφαλής της επιτροπής που συστάθηκε, τέθηκε ο υπηρετών στην ΕΥΣ, Συνταγματάρχης Μηχανικού Δημήτριος Νικολόπουλος και οι μεταφράσεις εκδόθηκαν τον Απρίλιο του 1918.

¹³⁵ Παρασκευόπουλος, *τόμος Α'*, ό.π., 330, 331.

οργανωτική ικανότητα...»¹³⁶ Ιδιαίτερα εμφανής ήταν και η αδυναμία που χαρακτήριζε την ελληνική στρατιωτική ηγεσία προς επάνδρωση των επιτελικών θέσεων της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού στην Αθήνα, προκειμένου να συντονίσουν το γενικότερο θέμα της κινητοποίησης του Ελληνικού Στρατού, εξαιτίας επικράτησης της κομματικής ταυτότητάς τους, η οποία όμως επεκτείνεται και σε κατώτερα επίπεδα: «Το παρόν Γενικό Επιτελείο είναι πολύ ανίκανο και άπειρο, όλοι οι κάλλιστοι αξιωματικοί έπρεπε να μετακινηθούν ως μανιώδεις Κωνσταντινικοί και υπάρχει φόβος ότι η ίδια κατάσταση πραγμάτων επικρατεί στα συντάγματα».¹³⁷

Σε επίσκεψη στο μέτωπο προκειμένου να αποκτήσει εικόνα του Στρατού Εκστρατείας, ο Βρετανός Στρατιωτικός Ακόλουθος, εξέφραζε κρίσεις και για ορισμένους ανωτάτους αξιωματικούς που γνώρισε, σημειώνοντας ειδικά για τους επιτελικούς αξιωματικούς: «Ο Στρατηγός Gerome εξυμνούσε και τους τέσσερις επιτελείς αξιωματικούς, από τους οποίους ο επιτελής του Γενικού Επιτελείου, [Λεοναρδόπουλος] πρώτης τάξεως, της Μεραρχίας Κρήτης [Σαρρηγιάννης] ένας απόφοιτος την γαλλικής Σχολής Πολέμου φαίνεται να είναι εξαιρετικά αποτελεσματικός».¹³⁸

Ιδιαίτερα σημαντική, όμως, φαίνεται πως ήταν η μαρτυρία που μετέφερε, του Αρχηγού της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής Braquet, σε σχέση με τον τότε Αρχηγό της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού, για τον οποίον έδιδε την εντύπωση ενός ανίκανου επιτελούς: «Ιδιαίτερα ο Στρατηγός Χαραλάμπης, ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου, φαίνεται να είναι ένα πρόσκομμα. Είναι ένας αξιωματικός πολύ περιορισμένης νοημοσύνης, αλλά έχοντας κάποια στιγμή διατελέσει Υπουργός Πολέμου, φέρει βαρέως το να εκτελεί τις οδηγίες του Στρατηγού Braquet. Ο τελευταίος μου λέει ότι οι σχέσεις τους είναι τεταμένες».¹³⁹

Ωστόσο, δεν πρέπει σε τέτοιου είδους κρίσεις να αγνοείται η ανταγωνιστική φύση που αναπτύσσεται κατά την διάρκεια της υπηρεσιακής συνεργασίας –και υπό συγκεκριμένες συνθήκες– όπου υπεισέρχονται και οι υποκειμενικές προσωπικές κρίσεις. Στα απομνημονεύματά του, ο Χαραλάμπης είναι περισσότερο διαφωτιστικός ως προς τις συνθήκες υπό τις οποίες διεξήγετο η τότε συνεργασία με τους Γάλλους επιτελικούς που είχαν έλθει ως σύμβουλοι στην Ελλάδα και εξηγεί επαρκώς τα συμβάντα, οπότε τα συμπεράσματα καταλήγουν μάλλον μειωτικά για την γαλλική πλευρά. Ο Αρχηγός της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού Υποστράτηγος Χαραλάμπης εισηγήθηκε στον πρωθυπουργό το έργο που έπρεπε να αναληφθεί για την αναδιοργάνωση και προετοιμασία του Ελληνικού Στρατού:

¹³⁶ The UK National Archives (TNA), Cabinet Series (CAB) 24/36/0090, 10 November 1917, General Fairholme Military Attaché Athens, *Despatch No 12, ORGANIZATION AND EQUIPMENT OF THE GREEK ARMY*.

¹³⁷ TNA, CAB 24/42/0026, 20 January 1918, *REPORT BY BRIGADIER-GENERAL W. E. FAIRHOLME ON THE GREEK ARMY (Despatch No 1)*.

¹³⁸ TNA, CAB 24/53/0016, 11 May 1918, General Fairholme Military Attaché Athens, *Despatch No 8*. Ως προς τις υπόλοιπες μεραρχίες του Σώματος Στρατού Εθνικής Αμύνης, επιτελάρχης στην Μεραρχία Σερρών ήταν ο Αντισυνταγματάρχης Μηχανικού Γεώργιος Αφθονίδης και στην Μεραρχία Αρχιπελάγους ο Αντισυνταγματάρχης Πεζικού Αχιλλέας Πρωτοσύγγελος, βλ. Αριστείδης Ομηρίδης-Σκυλίτσης, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον 1914–1918, Τόμος Δεύτερος*, (Αθήναι: ΔΙΣ, 1961), 241, 243.

¹³⁹ TNA, CAB 24/36/0090, 10 November 1917, General Fairholme Military Attaché Athens, *Despatch No 12, ORGANIZATION AND EQUIPMENT OF THE GREEK ARMY*. Ο Αναστάσιος Χαραλάμπης διετέλεσε υπουργός Στρατιωτικών την περίοδο 26 Απριλίου–13 Ιουνίου 1917 επί κυβερνήσεως Αλεξάνδρου Ζαΐμη, όπως και στην προηγούμενη κυβέρνηση Ζαΐμη, ως υπουργός Εσωτερικών την περίοδο 11 Ιουνίου–3 Σεπτεμβρίου 1916.

«Εν υπομνήματί μου εξέθηκα την γνώμην μου εις τον πρωθυπουργόν, ήρχισα δε να εργάζωμαι επί τη βάσει ταύτης, διότι δεν υπήρχε καιρός διά συζητήσεις και αναβολάς. Άλλως τε ουδεμία αντίρρησης αντετάχθη εκ μέρους του πρωθυπουργού.

Ημέραν τινά ο πρωθυπουργός καλέσας με εις το Υπουργείον των Στρατιωτικών μ' ε γνώρισε με τον Γάλλον Στρατηγόν κ. Μπρακέ τον οποίον ως υπουργός είχαν επ' ολίγον γνωρίσει διά Στρατιωτικόν Ακόλουθον της γαλλικής πρεσβείας και ο οποίος ανελάμβανεν ήδη την αρχηγίαν της εν Αθήναις Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής με επιτελάρχην παρ' αυτώ τον Γάλλον Ταγματάρχην Revol. Από την πρώτης ημέρας ήρχισαν μετ' αυτών συνεννοήσεις, αντιρρήσεις, συζητήσεις ατελείωτοι, ολίγον κατ' ολίγον εκτεινόμενοι και εις τας παραμικροτέρας λεπτομερείας, μη καταλήγουσαι εις συμπεράσματα, επιβραδύνουσαι δε την εργασίαν μου. Φαίνεται δε, ότι η παρέλκυσις αύτη είχε σκοπόν όπως εν τω μεταξύ έλθωσιν εκ Γαλλίας πολυάριθμοι Γάλλοι αξιωματικοί, διά των οποίων ν' αναλάβη αυτός, ο Μπρακέ, την διεύθυνσιν των εργασιών του Γ. Επιτελείου, έχων ως πειθήνια όργανα εκτελούντα τας διαταγάς του, τους Έλληνας αξιωματικούς του ελληνικού Επιτελείου. Τουθ' όπερ και εγένετο αργότερον. Ούτω, εν αρχή δεν ήσαν σύμφωνοι περί επαναφοράς των σωμάτων εκ Πελοποννήσου εις τας έδρας των και προσελεύσεως κληρωτών και εφέδρων εις τας έδρας ταύτας, προσεχώρησαν δε εις την γνώμην μου ταύτην μετά μακράς συζητήσεις και αναβολάς, διότι υπεστήριζον να συγκροτηώσωι πάντα ταύτα τα σώματα εν ή δύο στρατόπεδα εκγυμνάσεως εις τα οποία να προσέλθωσι έφεδροι και κληρωτοί. Δεν ήθελον να καταλήξωσιν εις συμπέρασμα τι, όσον αφορά ποίον εκ των σωμάτων στρατού δεν θα επεστρατεύετο, δηλ. το Γ' ή το Ε', ή ως υπεστηρίζετο υπό τινων το Β'. Του Στρατηγού Σαράιγ θέλοντος επειγόντως ν' αναλάβη τα γαλλικά πυροβόλα μετά του υλικού των, του Σώματος Στρατού Εθνικής Αμύνης και εμού προτείνοντος να χορηγηθώσιν εις αντικατάστασιν τα του Γ' Σώματος, το οποίον δεν θα επεστρατεύετο, λύσις κατ' αρχήν ευνόητος και απλουστάτη, δεδομένου μάλιστα ότι το 5^{ov} Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού του Γ' Σώματος Στρατού ευρίσκετο ήδη εν Λαρίση, ενώ αρχικώς ενέκρινον την πρότασίν μου και πριν ή αυτή εκτελεσθή, εγνωμάτευσαν είτα ίνα το εν Θεσσαλονίκην υπάρχον υλικόν, του οποίου δεν είχομεν γνώσιν των ελλείψεων και της καταστάσεώς του, αλλ' αορίστως εγνωρίζαμεν ότι και πολλάς ελλείψεις είχεν και ατελείας και ίππων εστερείτο, αυτό συμπληρούμενον διά του υλικού του 5^{ov} Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού να χρησιμεύση διά το Σώμα Στρατού Εθνικής Αμύνης. Εις τας επιμόνους αντιρρήσεις μου αναγκασθέντες να ομολογήσωσιν ότι αποβλέπουσιν εις την χρησιμοποίησιν διά το μέτωπον του εν Μακεδονία ευρισκομένου ήδη προσωπικού, ενώ αν αποστέλλετο το 5^{ov} Σύνταγμα πλήρες, το προσωπικόν τούτου έπρεπε να χρησιμοποιηθή, δηλαδή ουχί τεχνικοί λόγοι εκανόνιζον τας αντιρρήσεις εις την πρότασίν μου αλλά προσωπικοί, τους οποίους όμως κατά την συζήτησιν δεν εξωτερίκευον. Αφού δε συμφώνως τη γνώμη των εξεδόθη η διαταγή, μετά τινος ημέρας διά το ανεκτέλεστον σχεδόν ταύτης εξέδωκαν άλλην διαταγήν διά το 5^{ov} Σύνταγμα ως εγώ είχον προτείνει, επελθούσης ούτω βραδύτητος ημερών τινων διά την εκτέλεσιν.

Υπεστήριζον ότι η σύνθεσις των μεραρχιών έπρεπε να περιλαμβάνη και τους πεδινούς σχηματισμούς (πεδινόν Πυροβολικόν, πεδινάς εφοδιοπομπάς κ.τ.λ.), ενώ εγώ υπεστήριζον διά πολλούς λόγους, ων τα επιχειρήματα ηρύσθην και εκ των πολέμων '12–13, ότι διά το έδαφος της χώρας ημών και διά τον πόλεμον κινήσεως και ελιγμών, εις ον τελικώς αποβλέπομεν ως εις λύσιν επιτυχή, επιβάλλεται να έχωμεν μεραρχίας με ορειβατικήν σύνθεσιν, δηλαδή ευκάμπτους και ευκινήτους κατά την επίθεσιν εις τα

ορεινά εδάφη. Ενώ δε μετά μακράς συζητήσεις επείθοντο προ των ακαταμαχίτων επιχειρημάτων μου, αργότερα πάλιν επανήρχοντο εις το αυτό θέμα, επιβραδύνοντες και παρακωλύοντες πάσαν πρόοδον της εργασίας συνθέσεως των πινάκων εμπολέμου καταρτισμού των μονάδων και συνεπώς επιβραδύνοντες τας εργασίας προπαρασκευής της Επιστρατεύσεως. Η τοιαύτη δε επιμονή των εις την σύνθεσιν των μεραρχιών προήρχετο, αφ' ενός μεν διότι εις την χώραν των οι πεδινοί σχηματισμοί βαίνουν παντού και αφ' ετέρου διότι εσκόπων να καταργήσωσι τας διοικήσεις των σωμάτων στρατού εις τον Στρατόν μας, εις τας οποίας υπήγοντο οι πεδινοί σχηματισμοί, ώστε αι μεραρχίαι να διανεμηθώσιν εις το μέτωπον υπό την ανωτέραν διοίκησιν των ξένων στρατηγών, ως άλλως τε και εγένετο το τοιούτο μεθ' όλην την διατήρησιν των σωμάτων στρατού. Συν τη διαφορά, ότι την τελευταίαν ταύτην γνώμην των δεν εξωτέρικεον εις τας συζητήσεις των μετ' εμού, αποβλέποντος εις αυτοτέλειαν μετώπου διά τον Ελληνικόν Στρατόν, συν τω χρόνω δε αντελήφθη και αντέκρουσα».¹⁴⁰

Τελικά, μετά από πεντάμηνη υπηρεσία, ο Υποστράτηγος Χαραλάμπης απομακρύνθηκε από τη θέση του αναλαμβάνοντας την διοίκηση του Β' ΣΣ, ενώ καταργήθηκε επίσημα η θέση Αρχηγού της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού, με τα καθήκοντά του να ανατίθενται σε ανώτερο αξιωματικό του Στρατού, ο οποίος έχοντας τον τίτλο του Υπαρχηγού του Επιτελείου, θα διατελούσε υπό τις άμεσες διαταγές του Γενικού Επιτελάρχου Στρατηγού Braquet.¹⁴¹ Κατ' αυτόν τον τρόπο, από επιτελικής άποψης οι Γάλλοι αξιωματικοί κυριάρχησαν στη διοίκηση του Ελληνικού Στρατού. Μετά από μια δίμηνη μεταβατική περίοδο, τον Ιανουάριο του 1918, ο Αντιστράτηγος Παναγιώτης Δαγκλής, διορίστηκε Αρχηγός του Στρατού,¹⁴² αλλά και σε αυτήν την περίπτωση το Επιτελείο του Γενικού Στρατηγείου κατακλύστηκε από Γάλλους αξιωματικούς που ανέλαβαν τις επιτελικές θέσεις έχοντας ως βοηθούς Έλληνες συναδέλφους τους. Όπως προέβλεψε ο Υποστράτηγος Χαραλάμπης ακόμα και οι μεραρχίες του μετώπου, υπήχθησαν υπό διοίκηση αγγλικών ή γαλλικών σωμάτων, παραμένοντας τυπικά στην υπαγωγή των ελληνικών Α', Β' και του Σώματος Στρατού Εθνικής Αμύνης, τα οποία δεν διηύθυναν ουσιαστικά μονάδες κατά τις επιχειρήσεις.

Μικρασιατική Εκστρατεία

Λίγο μετά τη λήξη του πολέμου, αντικαταστάθηκε ο Αντιστράτηγος Δαγκλής και την θέση του ανέλαβε στις 8 Νοεμβρίου 1918 ο τότε διοικητής του Α' Σώματος Στρατού, Αντιστράτηγος Λεωνίδας Παρασκευόπουλος. Όπως περιέγραψε αργότερα για την κατάσταση που επικρατούσε στο Επιτελείο του Γενικού Στρατηγείου, που κυριαρχούσαν οι Γάλλοι αξιωματικοί, αυτό προκαλούσε την οργή των Ελλήνων αξιωματικών, από «το παράνομον της εκτελουμένης υπ' αυτών υπηρεσίας».

¹⁴⁰ Στρατηγού Αναστασίου Α. Χαραλάμπη, *Αναμνήσεις*, (Αθήναι: 1947), 60–3. Από την πλευρά του ο Χαραλάμπης (67) σημειώνει: «ο Γάλλος Στρατηγός Μπρακέ, μέτριος, μη έχων ίδιας γνώμας και πεποιθήσεις, εξηρτάτο εκ των γνώμων και της εργασίας εκείνου, μη λαμβάνων απόφασίν τινα εάν προηγουμένως δεν ενέκρινεν ο Ταγματ. Revol».

¹⁴¹ ΦΕΚ, τ. Α', αρ. φ. 260, 13 Νοεμβρίου 1917, ΝΔ 6^{ης} Νοεμβρίου 1917, *περί καταργήσεως προσωρινώς της θέσεως του Αρχηγού της Επιτελικής Υπηρεσίας του Στρατού*.

¹⁴² ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 19, 21 Ιανουαρίου 1918, Βασιλικό Διάταγμα 20^{ης} Ιανουαρίου 1918.

«Με απησχόλει το ζήτημα των αμέσων συνεργατών μου. Το στράτευμα εδυσφόρει διά την ανάμιξιν εις τα της διοικήσεως εις το Γ. Στρατηγείον ξένων αξιωματικών και χωρίς οι αξιωματικοί μας οι τοποθετημένοι εις τας διαφόρους διευθύνσεις να είναι υπεύθυνοι, απέδιδε εις αυτούς μέγα μέρος ευθύνης. Φυσικά ο Αρχιστράτηγος είναι διά πάντα υπεύθυνος, αλλά και αυτοί έχουν το αναλογούν μέρος της ευθύνης. Εκ των υπηρετούντων εις το Γ. Στρατηγείον αξιωματικών, πολλοί ήσαν και ικανοί και φίλεργοι με πολλούς εξ αυτών είχαν συνυπηρετήσει και τους εγνώριζα καλώς μετά λύπης δε θα τους αντικαθίστων. Εντούτοις ώφειλον να το πράξω διότι ο Στρατός το εξήτει και το εθεώρει ως ικανοποίησίν του. [. . .]

Η θέσις μου ήτο λεπτή, δεν ήθελον να θίξω την φιλοτιμίαν των και να υποτεθή ότι αποστέρω την συνεργασίαν των, εξ άλλου το παράνομον της εκτελουμένης υπ' αυτών υπηρεσίας, το ανεύθυνον, προστιθεμένης και της εν τω Στρατεύματι υπάρχουσας δυσφορίας, αυτά όλα μ' έκαμαν να λάβω ταχέως απόφασιν. Εις το Γ. Στρατηγείον ελειτούργει πολυάριθμος Γαλλική Αποστολή εκτελούσα εις τα επιτελικά γραφεία και διευθύνσεις υπηρεσίαν διοικήσεως. Η αλληλογραφία διεξήγετο γαλλιστί, τα έγγραφα του Γεν. Στρατηγείου παρεδίδοντο εις τους Γάλλους αξιωματικούς οι οποίοι ενήργουν ταύτα. Ειδικοί μεταφρασταί μετέφραζον εις την ελληνικήν την ενέργειαν των Γάλλων αξιωματικών τότε δε οι Έλληνες αξιωματικοί τα παρελάμβανον και τα έθετον υπό την κρίσιν του Αρχηγού του Στρατού. [. . .]

Άλλοι λόγοι επιβάλλοντες την μη ανάμιξιν των εν τη διοικήσει του Στρατού ήσαν, ότι θα είχαν συνεργάτας εντελώς ανευθύνους και παρ' όλην την ικανότητα και πείραν των ήτο δυνατόν να σφάλωσιν ενίοτε. Τι ηδυνάμην εν τη περιπτώσει ταύτη να πράξω; Ουδέν, ούτε απλήν παρατήρησιν να απευθύνω, διότι δεν είχαν δικαίωμα. Διά πάσαν ενέργειαν του Γ. Στρατηγείου εγώ θα είμην ο υπεύθυνος, είναι όμως αναμφισβήτητον ότι και αι συνεργάται μου θα είχαν ηθικήν ευθύνην, ενίοτε και ουσιαστικήν τοιαύτην απέναντί μου. Παραλαμβάνων την διοίκησιν του εθνικού Στρατού ήθελον να γίνη αντιληπτόν εις πάντας ότι διοικώ και ενεργώ συμφώνως με τας διατάξεις των νόμων και αι διατάξεις αυταί εν προκειμένω επέβαλλον ίνα οι Γάλλοι αξιωματικοί οι υπηρετούντες εις διάφορα γραφεία σωμάτων χρησιμεύουν ως τεχνικοί σύμβουλοι και ότι δεν εξασκούν την άμεσον διεύθυνσιν Γραφείων, ως τούτο συνέβαινε εις το Γ. Στρατηγείον. Διά τους άνω λόγους εκάλεσα τους Γάλλους αξιωματικούς τους εκτελούντας υπηρεσίαν εις το Γ. Στρατηγείον με επί κεφαλής τον κάλλιστον Συνταγματάρχην Vary. Τους ηυχारीστησα κατά πρώτον θερμότατα διά παν ό,τι υπέρ του εθνικού Στρατού έπραξαν κ.λπ. Εξήγησα τους λόγους δι' ους δεν δύνανται να προϊΐστανται υπηρεσιών και να διευθύνουν ταύτας, και τους παρεκάλεσα από της στιγμής εκείνης να παραδώσουν την υπηρεσίαν εις τους Έλληνας συναδέλφους των. [. . .] Ολίγα λεπτά βραδύτερον η υπηρεσία είχε αποκατασταθή πλήρως, μετά τινος δε ημέρας εις το Γεν. Στρατηγείον απέμειναν δύο μόνον αξιωματικοί εκπροσωπούντες την Γαλλικήν Αποστολήν».¹⁴³

Ο Αντιστράτηγος Παρασκευόπουλος, διατήρησε ως διευθυντή του ΙΙΙ Γραφείου τον «λαμπρόν καθ' όλα διά την δράσιν του την πολεμικήν και την ικανότητα» Αντισυνταγματάρχη Μηχανικού Πτολεμαίο Σαρρηγιάννη, ενώ σημειώνει για τους λόγους που επέλεξε ως Επιτελάρχη του Γενικού Στρατηγείου τον Αντισυνταγματάρχη Πάγκαλο, παρά την πανθομολογουμένη φιλοδοξία που τον διακατείχε για ταχεία προαγωγή:

¹⁴³ Παρασκευοπούλου, τόμος Β', ό.π., 5, 11, 12.

«Η εκλογή του επιτελάρχου του Γεν. Στρατηγείου πολύ με απησχόλησε, και διότι η θέσις αυτή ήτο εκτάκτως σπουδαία και διότι δεν είχαν να κάμω εκλογήν μεταξύ πολλών αξιωματικών. Αύτη ήτο περιορισμένη μεταξύ ολιγαρίθμων, όπως είναι φυσικό, αξιωματικών, τινές δε εξ αυτών ήσαν σοβαρώς απησχολημένοι εις άλλας υπηρεσίας, ως ο τότε Συνταγματάρχης του Πυροβολικού Α. Μαζαράκης, και δεν ήτο δυνατόν να διατεθούν, άλλοι δε ικανοί όντες δεν είχαν την πεποίθησιν και την τυφλήν πίστιν εις την επιτυχίαν του διεξαγομένου πολέμου. Η προσοχή μου όθεν εστράφη προς τον Συνταγματάρχην Πάγκαλον, ον εγώ αυτός εξετίμησα διά τας επί του μετώπου επιδειχθείσας στρατιωτικές του αρετάς. Απέβλεπον εις την μόρφωσιν, ικανότητα και στρατιωτικά του προσόντα καίτοι πολλοί κατηγορούν την φιλοδοξίαν του και την επιθυμίαν ταχείας προαγωγής εις βάρος των αρχαιοτέρων. Εις τούτο δεν απέδωσα μεγάλην σημασίαν, διότι εγνώριζον ότι εις την εκδήλωσιν απαραδέκτου και μη συναδούσης με τον τρόπο της διοικήσεώς μου ενεργείας τινός, θα τον αντικαθίστων».¹⁴⁴

Η λήξη του Μεγάλου Πολέμου θα έπρεπε αυτομάτως να σημάνει την προσπάθεια περισυλλογής και αναδιοργάνωσης του Στρατεύματος, στα πλαίσια των οποίων όφειλε να συνεχιστεί η εκπαίδευση των αξιωματικών, ιδιαίτερα δε στα καθήκοντα του επιτελούς. Ωστόσο, το γεγονός ότι τον Ιανουάριο του 1919 εστάλησαν ελληνικά στρατεύματα στην Ουκρανία και τον Μάιο του ίδιου έτους στην δυτική Μικρά Ασία, προκαλούσε δυσχέρεια ως προς την εύρυθμη διαδικασία εκπαίδευσης των αξιωματικών του Στρατού Εκστρατείας, Μόλις τον Νοέμβριο του 1919 ο υφυπουργός Στρατιωτικών Γρίβας, απέστειλε τηλεγράφημα στον πρωθυπουργό Βενιζέλο ζητώντας να τον ενημερώσει επειγόντως για το θέμα αποστολής αξιωματικών στην γαλλική *École Supérieure de Guerre*, δεδομένου ότι είχαν ήδη αρχίσει τα μαθήματα.¹⁴⁵ Το παραπάνω γεγονός της καθυστερημένης λήψης απόφασης, πέραν του ότι αποδεικνύει την στενή εξάρτηση τέτοιων θεμάτων από τον προσωπικό χειρισμό του ίδιου του πρωθυπουργού, αποκαλύπτει την απρονοησία που επέδειξε η υπηρεσία για το συγκεκριμένο θέμα, αφού πολύ νωρίτερα είχε φροντίσει να αποστείλει προς εκπαίδευση στην Γαλλία, αξιωματικούς στην Ιατρική Σχολή της Λυών και το Σχολείο Εφαρμογής Επιμελητείας στο Παρίσι.¹⁴⁶

Σύμφωνα με τον κατά το 1919 Στρατιωτικό Ακόλουθο στο Παρίσι Συνταγματάρχη Ρακτιβάν, απόφοιτο της *École Supérieure de Guerre*:

«[Π]ερί το τέλος του 1919, ο εν Παρισίοις ευρισκόμενος τότε Πρόεδρος της Ελληνικής Κυβερνήσεως, ενέκρινεν όπως ο Στρατιωτικός Ακόλουθος της Πρεσβείας παρακαλέση τον Στρατάρχην Foch να προλειάνη την υπό της Γαλλικής Κυβερνήσεως ευμενή αποδοχήν επισήμου ελληνικής αιτήσεως (ήτις θα εγίνετο εξ Αθηνών ευθύς ως θα

¹⁴⁴ Στο ίδιο, 8, 9.

¹⁴⁵ ΙΑΜΜ, ΑΕΒ, Φ. 024~42, Υπουργείο Στρατιωτικών προς Βενιζέλο, 5 Νοεμβρίου 1919, αρ. 12081, όπου: «Παρακαλώ γνωρίσητε επειγόντως απόφασιν Υμών επί αριθμού 11626 τηλεγραφήματός μου, καθ' όσον, αρξαμένων των μαθημάτων Σχολής Πολέμου, επείγει αποστολή μελλόντων ακολουθήσωσι μαθήματα αυτής».

¹⁴⁶ Ενδεικτικά ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 187, 17 Αυγούστου 1919 (αποστολή 3 αξιωματικών στο Σχολείο Εφαρμογής Επιμελητείας): ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 245, 26 Οκτωβρίου 1919 (αποστολή 1 αξιωματικού στο Σχολείο Εφαρμογής Επιμελητείας). Συνήθως οι αποφάσεις για αποστολή στο εξωτερικό ελαμβάνοντο το αργότερο έως τον Αύγουστο κάθε έτους.

καθωρίζετο η πολιτική κατάσταση) περί εισαγωγής εις την *École Suprèdequerre* δέκα πέντε αξιωματικών κατ' έτος διότι τόσους εχρειάζετο η Ελλάς των πέντε θαλασσών.

Και η μεν επίσημος αίτησις δεν εγένετο, διότι η κατάσταση παρέμεινε επί έτη ακαθόριστος· αλλ' ο Στρατάρχης αναγνωρίζων το εύλογον της παρακλήσεως εκείνης, συνάμα δ' αντιλαμβανόμενος το πολιτικόν όφελος, όπερ θα προσεπορίζετο συν τω χρόνω η πατρίς του εκ της πραγματοποιήσεως του εν λόγω σχεδίου εγένετο θερμός αυτού συνήγορος. Γράφων λοιπόν σχετικώς προς τον υπουργόν των Στρατιωτικών, όπως υποστηρίξη προκαταβολικώς την μέλλουσαν αίτησιν της Ελληνικής Κυβερνήσεως και προβλέπων τας περί ελλείψεως χώρου αντιρρήσεις, επρότεινε "να ελαττωθή ο αριθμός των εις ουδετέρα κράτη παραχωρηθεισών θέσεων, επ' οφέλεια εκείνων, άτινα επολέμησαν παρά το πλευρόν της Γαλλίας" (3^ο Β, Νο 5756, 16 Décembre 1919).

Προ τοιούτου επιχειρήματος, εκ τοιαύτης προερχομένου αυθεντίας, η επιτυχία ήτο εξησφαλισμένη, τούτο δε και εγνωστοποίηε μετά τινος ημέρας εις τον Στρατιωτικόν Ακόλουθον της πρεσβείας ο επιτελάρχης του Στρατάρχου, Στρατηγός Weygand, ανακοινών ότι ο Υπουργός των Στρατιωτικών, δι' εγγράφου του από 28^{ης} Δεκεμβρίου, ε γνώρισεν εις τον Στρατάρχην "την κατ' αρχήν αποδοχήν της αιτήσεως και την λήψιν των προς πραγματοποίησιν αυτής μέτρων".¹⁴⁷

Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1919 οριστικοποιήθηκε η αποστολή έπειτα από διαγωνισμό, προς εκπαίδευση στην *École Supérieure de Guerre* μόλις 2 αξιωματικών (Ταγματάρχης Πυροβολικού Ευριπίδης Μπακιρτζής που υπηρετούσε στο Υπουργείο Στρατιωτικών και Ταγματάρχης Πεζικού Εμμανουήλ Μάντακας που υπηρετούσε στην Επιτελική Υπηρεσία Στρατού)!¹⁴⁸ Αποτέλεσμα, ήταν η άφιξη των Ελλήνων αξιωματικών στο Παρίσι με τουλάχιστον 45 ημέρες καθυστέρηση.

Το 1920 παρουσιάστηκε και πάλι μεγάλη καθυστέρηση στην απόφαση του υπουργείου για το συγκεκριμένο θέμα. Μόλις στις 27 Οκτωβρίου –λίγες ημέρες πριν τις εκλογές– αποφασίστηκε η αποστολή του Αντισυνταγματάρχη Πυροβολικού Μάρκου Δράκου και του Ταγματάρχη Πεζικού Αθανασίου Στράγγα, ενώ τα μαθήματα άρχισαν στις 4 Νοεμβρίου. Πάντως, στην συγκεκριμένη περίπτωση, η απόφαση εντάσσεται στα πλαίσια γενικότερου σχεδίου μετεκπαίδευσης 39 συνολικά Ελλήνων αξιωματικών.¹⁴⁹

Στο μεταξύ, το όλο σκηνικό μεταβλήθηκε άρδην, εξαιτίας του εκλογικού αποτελέσματος τον Νοέμβριο του 1920. Ο Αντιστράτηγος Παρασκευόπουλος υπέβαλε την παραίτησή του και η κυβέρνηση αναγκάστηκε εσπευσμένα να καλύψει το κενό. Καθώς, η νέα πολιτική ηγεσία βρέθηκε στην ανάγκη να επιλέξει άμεσα νέο στρατιωτικό αρχηγό, έλαβε την συμβουλή διαφόρων γνωστών για τα φρονήματά τους αξιωματικών της Επιτελικής Υπηρεσίας Στρατού. Ο νέος υπουργός Στρατιωτικών Δημήτριος Γούναρης «διώρισεν άνευ εξετάσεως της πολεμικής καταστάσεως εν Μικρά Ασία και διά λόγους μάλλον κομματικής υπερισχύσεως εν τω στρατεύματι τον Υποστράτηγον κ. Παπούλαν, ουχί ως αρχιστράτηγον αλλ' απλώς ως Διοικητήν της Στρατιάς Μ. Ασίας [. . .] εισηγουμένων φαίνεται αυτώ αποταχθέντων και μη αξιωματικών, των κατά συγκυρίαν και τυχαίως περιστοιχισάντων τον Γούναρην κατά την στιγμήν της αναλήψεως της εξουσίας,

¹⁴⁷ Ρακτιβάν, *Εθνικόν Πιστεύω*, ό.π., 42. Ο Συνταγματάρχης Ρακτιβάν διορίστηκε το 1919 Στρατιωτικός Ακόλουθος στο Παρίσι αντικαθιστώντας τον Υποστράτηγο Κοντογιάννη, βλ. ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 166, 23 Ιουλίου 1919.

¹⁴⁸ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 274, 3 Δεκεμβρίου 1919.

¹⁴⁹ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 244, 27 Οκτωβρίου 1920.

εν μεγίστη αμηχανία ευρεθέντα, ως αγνοούντα πρόσωπα και πράγματα και ως εκ τούτου παρασυρθέντα».¹⁵⁰

Συνεπώς, το απόγευμα της 7^{ης} Νοεμβρίου, ο μόλις αποφυλακισθείς απότακτος Υποστράτηγος Αναστάσιος Παπούλας, κλήθηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο, το οποίο τον ενημέρωσε – δίχως να έχει ζητηθεί πριν η συγκατάθεσή του – ότι είχε διοριστεί αντικαταστάτης του Αρχιστρατήγου. Ο ίδιος, αφού αποδέχθηκε τον διορισμό, μετέβη στην οικία του αποστράτου Αντισυνταγματάρχη Πυροβολικού Κωνσταντίνου Πάλλη, ζητώντας του να αναλάβει τα καθήκοντα επιτελάρχη.¹⁵¹

Λίγο πριν, όταν η εκτελούσα χρέη αντιβασιλίσσας, Βασιλομήτωρ Όλγα επρόκειτο να υπογράψει το διάταγμα για τον διορισμό του Παπούλα, δήλωσε ότι θα ανέμενε την γνώμη του Βασιλιά Κωνσταντίνου που διέμενε στην Ελβετία. Η απάντηση ελήφθη μετά από 2 ημέρες και σε αυτήν υποδεικνύετο κατά προτίμηση ως κατάλληλος ο απόστρατος Αντιστράτηγος Στέφανος Γεννάδης και μόνο αν ήταν αδύνατος ο διορισμός του, να αναλάμβανε ο Παπούλας. Δεδομένου, όμως, ότι ο Παπούλας είχε διαταχθεί να σπεύσει άμεσα στην Σμύρνη για να αναλάβει την διοίκηση εξαιτίας της έκρυθμης κατάστασης στο στράτευμα, τελικώς παρέμεινε στην θέση.¹⁵² Πράγματι, στις 9 Νοεμβρίου 1920, την διοίκηση στην Σμύρνη, ανέλαβε ο προαχθείς Αντιστράτηγος Παπούλας, έχοντας ως Επιτελάρχη τον προαχθέντα Συνταγματάρχη Πάλλη, ενώ στο ΙΙΙ Γραφείο διατηρήθηκε ο Συνταγματάρχης Σαρρηγιάννης, θεωρούμενος υπαρχηγός του Επιτελείου.¹⁵³

Ποιες όμως ήταν οι δυνατότητες αξιοποίησης εκ μέρους της υπηρεσίας των αποσταλλέντων στην αλλοδαπή προς επιτελική εκπαίδευση τα προηγούμενα έτη; Πριν την έναρξη των κρίσιμων επιχειρήσεων του Μαρτίου 1921, πόσοι και ποιοι ήσαν οι καλύτερα κατηρτισμένοι Έλληνες αξιωματικοί σε ανώτερες επιτελικές σχολές του εξωτερικού, που θα έπρεπε να αναλάβουν θέσεις κλειδιά στην μαχόμενη Στρατιά Μικράς Ασίας; Έως τα τέλη

¹⁵⁰ Βίκτωρ Δούσμανης, *Η Εσωτερική Όψις Της Μικρασιατικής Εμπλοκής – Διατί Απέτυχαν αι Προσπάθειάι μου στο Χρονικόν Διάστημα 1920-22 Προς Αποτροπήν της Καταστροφής*, (Αθήνα: Λαβύρινθος, 2019 – ανατύπωση αρχικής 1928), 26.

¹⁵¹ Ιωάννης Δ. Πασσάς, *Η Αγωνία Ενός Έθνους – Αναστασίου Παπούλα πρώην Αρχιστρατήγου του εν Μικρασία Ελληνικού Στρατού*, (Αθήναι: 1925), 15· ΦΕΚ τ. Γ', αρ. φ. 247, 5 Νοεμβρίου 1920· ΦΕΚ τ. Γ', αρ. φ. 250, 8 Νοεμβρίου 1920 (προαγωγή κατ' απόλυτον εκλογήν σε αντιστράτηγο). Ο Δούσμανης στο μεν βιβλίο *Η Εσωτερική Όψις της Μικρασιατικής Εμπλοκής* (26–7), αναφέρει ότι πριν είχε εκφράσει στον Γούναρη την αρνητική του γνώμη για τον Παπούλα (με τον οποίον ήταν φίλος): «ως αμαθούς και ανικάνου να διοικήση την Στρατιάν και να διευθύνη πολεμικάς επιχειρήσεις». Όταν ο Γούναρης επέμενε για τον Παπούλα, τότε –πάντα σύμφωνα με τον Δούσμανη– ο Δούσμανης: «όπως προσπαθήση να μειώση τα μειονεκτήματα της στρατιωτικής αμαθείας του κ. Παπούλα διά του διορισμού αξιωματικού μαθήσεως και πείρας πολεμικής, ως τοιούτον δ' επροτείναμεν, και ο Γούναρης απεδέχθη τον αντισυνταγματάρχη Κ. Πάλλη, πρώην αξιωματικόν του υφ' ημάς Γενικού του Στρατού Επιτελείου».

¹⁵² Βασιλόπαις Ανδρέας, *Δορύλαιον–Σαγγάριος 1921*, (Αθήναι: Αετός, 1928), 21. Τελικώς, ο Αντιστράτηγος Γεννάδης, διορίστηκε Αρχηγός Χωροφυλακής, βλ. ΦΕΚ τ. Γ', αρ. φ. 252, 11 Νοεμβρίου 1920. Σημειώνεται, ότι ο Συνταγματάρχης Μηχανικού Γεννάδης, είχε αναλάβει εκτάκτως τον Οκτώβριο του 1912, την διοίκηση της διαλυθείσης κατά τις επιχειρήσεις V Μεραρχίας, αποστολή που εκτέλεσε με επιτυχία, ενώ μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, είχε αναλάβει την διοίκηση του Α' ΣΣ και Γ' ΣΣ.

¹⁵³ Σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο: «Χαρακτηριστικόν των επικρατουσών αντιλήψεων μετά την επελευθέρωσιν μεταβολήν, είναι ότι ενώ μετά του Αρχηγού της Στρατιάς Αντιστρατήγου Παπούλα ουδεμία ψυχρότης εχώρισεν τας ιδιαίτερας σχέσεις μας, μου υπεδείχθη κατά την ολιγοήμερον εν Σμύρνη μετά την παραίτησίν μου διαμονήν, ότι ώφειλον ν' αναχωρήσω το ταχύτερον. Κατά την αναχώρησίν μου διετάχθησαν οι αξιωματικοί οι θέλοντες να με αποχαιρετήσουν και αυτοί οι τέως επιτελείς μου, να μη έλθωσι εις το ατμόπλοιον. Προς εκτέλεσιν της διαταγής ταύτης ετέθη φρουρά ειδική εις το ατμόπλοιον», βλ. Παρασκευόπουλος, *τόμος Β'*, ό.π., 381–82.

του 1920, συνολικά είχαν αποσταλεί 30 αξιωματικοί, εκ των οποίων 9 στην Γερμανία και 21 στην Γαλλία. Από αυτούς οι 7 ήταν του Μηχανικού, οι 10 του Πυροβολικού, οι 12 του Πεζικού και 1 του Ιππικού. Εξ αυτών, οι 3 ήταν ελεύθεροι ακροατές, οι 5 δεν είχαν τυπικά αποφοιτήσει καθώς δεν παρακολούθησαν το 2^ο έτος της *École Supérieure de Guerre*, ενώ 22 ήταν τακτικοί μαθητές των σχολών και παρακολούθησαν το σύνολο σχεδόν του κύκλου μαθημάτων, θεωρούμενοι πλήρως κατηρτισμένοι.

Και πάλι όμως πρέπει να σημειωθεί ότι από τους 22 τακτικούς μαθητές που αποφοίτησαν οι μισοί δεν κατάφεραν να παρακολουθήσουν τον πλήρη κύκλο σπουδών. Για τον μεν Νικολόπουλο η εκπαιδευτική του άδεια ανακλήθηκε για αρκετούς μήνες και ο ίδιος όπως και οι 7 απεσταλμένοι το 1911, που επέστρεψαν στην Ελλάδα τις παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων *έχασαν* τον τελευταίο μήνα της εκπαίδευσης. Βεβαίως, οι πιο άτυχοι ήταν οι 5 που απεστάλησαν το 1913 που φοίτησαν κατά το 1^ο έτος και μάλλον δεν πρέπει να ολοκλήρωσαν –για λίγες ημέρες/εβδομάδες– τον κύκλο αυτού, εφ’ όσον οι σπουδές διεκόπησαν στις 20 Ιουλίου 1914. Πάντως, η πλέον κραυγαλέα περίπτωση είναι αυτή της αποστολής των 2 αξιωματικών κατά το 1919 (Μπακιρτζής, Μάντακας) με ιδιαίτερη καθυστέρηση (περίπου 50 ημέρες) για να παρακολουθήσουν το 1^ο εκπαιδευτικό έτος και οι οποίοι ενώ αναμένετο να ολοκληρώσουν τον 2ετή κύκλο σπουδών κατά τα μέσα Οκτωβρίου 1921, επέστρεψαν αρκετούς μήνες πριν και εμφανίζονται να υπηρετούν στην Στρατιά Μικράς Ασίας, τουλάχιστον από τον Ιούλιο του 1921.¹⁵⁴ Στον Πίνακα 1 εμφανίζονται όλοι οι αξιωματικοί που σπούδασαν σε επιτελικές σχολές του εξωτερικού.

	Όνομα	Σχολή	Έτος Εισ.	Έτος Αποφ.
1	Ανθυπολοχαγός ΠΒ Νικόλαος Τρικούπης	École Supérieure de Guerre	1893	1895
2	Υπολοχαγός ΜΧ Ιπποκράτης Παπαβασιλείου	Kriegsakademie	1899	1902
3	Ανθυπολοχαγός ΜΧ Ιωάννης Μεταξάς	Kriegsakademie	1899	1902
4	Ανθυπολοχαγός ΜΧ Ξενοφών Στρατηγός	Kriegsakademie	1899	1902
5	Υπολοχαγός ΠΖ Δημήτριος Σκαρπαλέζος	Kriegsakademie	1904	1907
6	Υπολοχαγός ΠΒ Κωνσταντίνος Πάλλης	Kriegsakademie	1905	1908
7	Υπίλαρχος Αλέξιος Γρίβας–Γαρδικιώτης	Kriegsakademie	1905	1908
8	Υπολοχαγός ΠΖ Ελευθέριος Βερνάρδος	Kriegsakademie	1905	1908
9	Υπολοχαγός ΠΒ Μανουήλ Ρακτιβάν	École Supérieure de Guerre	1906	1908
10	Υπολοχαγός ΠΒ Νικόλαος Ρίζος–Ραγκαβής	Kriegsakademie	1908	1910
11	Υπολοχαγός ΠΒ Ζήνων Μιχαηλίδης	École Supérieure de Guerre	1908	1910
12	Υπολοχαγός ΜΧ Δημήτριος Νικολόπουλος	École Supérieure de Guerre	1908	1912

¹⁵⁴ Δεν έχει εντοπιστεί ΦΕΚ, ή διαταγή ανάκλησής τους από την Γαλλία, ούτε έχει διευκρινιστεί πότε μετέβησαν στη Μικρά Ασία.

13	Λοχαγός ΜΧ Γεώργιος Βαλέπτας	Kriegsakademie	1909	1912
14	Αντισυνταγματάρχης ΠΒ Αναστάσιος Χαραλάμπης	École Supérieure de Guerre	1911	<i>ακροατής</i>
15	Υπολοχαγός ΠΒ Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν	École Supérieure de Guerre	1911	1914
16	Υπολοχαγός ΜΧ Πτολεμαίος Σαρρηγιάννης	École Supérieure de Guerre	1911	1914
17	Υπολοχαγός ΠΖ Ιωάννης Καλογεράς	École Supérieure de Guerre	1911	1914
18	Λοχαγός ΠΖ Αντώνιος Πραντούνας	École Supérieure de Guerre	1911	1914
19	Λοχαγός ΠΖ Ευστάθιος Μαργαρίτης	École Supérieure de Guerre	1911	1914
20	Υπολοχαγός ΠΖ Πέτρος Κλάδος	École Supérieure de Guerre	1911	1914
21	Υπολοχαγός ΠΒ Δημήτριος Καθενιώτης	École Supérieure de Guerre	1911	1914
22	Συνταγματάρχης ΠΖ Γεώργιος Μέξας	École Supérieure de Guerre	1913	<i>ακροατής</i>
23	Συνταγματάρχης ΜΧ Πάτροκλος Κοντογιάννης	École Supérieure de Guerre	1913	<i>ακροατής</i>
24	Ταγματάρχης ΠΖ Αναστάσιος Βενετσανόπουλος	École Supérieure de Guerre	1913	1916 *
25	Λοχαγός ΠΖ Επαμεινώνδας Μαζαράκης	École Supérieure de Guerre	1913	1916 *
26	Λοχαγός ΠΖ Θεόδωρος Πάγκαλος	École Supérieure de Guerre	1913	1916 *
27	Λοχαγός ΠΖ Μιχαήλ Πάσσαρης	École Supérieure de Guerre	1913	1916 *
28	Λοχαγός ΠΒ Νικόλαος Ζαφειρίου	École Supérieure de Guerre	1913	1916 *
29	Ταγματάρχης ΠΒ Ευριπίδης Μπακιρτζής	École Supérieure de Guerre	1919	1921;
30	Ταγματάρχης ΠΖ Εμμανουήλ Μάντακας	École Supérieure de Guerre	1919	1921;
31	Αντισυνταγματάρχης ΠΒ Μάρκος Δράκος	École Supérieure de Guerre	1920	1922
32	Ταγματάρχης ΠΖ Αθανάσιος Στράγκας	École Supérieure de Guerre	1920	1922

Πίνακας 1: Αξιωματικοί σπουδασάντες σε επιτελικές σχολές της αλλοδαπής 1893–1920

Ενώπιον του 1921

Είναι γεγονός, ότι μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, εντός των ηγετικών κλιμακίων του Ελληνικού Στρατού, αλλά και στο επίπεδο της πολιτικής ηγεσίας του, πρωθυπουργού και υπουργού Στρατιωτικών, ουδέποτε είχε εξεταστεί η ανάγκη είτε για την ίδρυση στρατιωτικής σχολής προς κατάρτιση επιτελών αξιωματικών, είτε τουλάχιστον για την αποστολή στο εξωτερικό ενός σημαντικού αριθμού αξιωματικών για τη φοίτησή τους σε ακαδημία πολέμου, προς απόκτηση επιτελικής μόρφωσης. Όμως ακόμη και όταν αποφασίστηκε το δεύτερο, η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Στρατιωτικών αποδείχθηκε εκ των πραγμάτων ότι δεν ενστερνιζόταν αυτή την εκ των ων ουκ άνευ απαίτηση. Στα

αρχικά στάδια, δεν υπήρξε προγραμματισμός, οι κινήσεις ήταν σπασμωδικές και το ενδιαφέρον εκδηλώθηκε, είτε ως προσωπική πρωτοβουλία, είτε ως επείγουσα ανάγκη μετά το 1897 και προσωπικό ενδιαφέρον του Διαδόχου Κωνσταντίνου.

Συνεπώς, η αποσπασματική μεταξύ 1893–1909 αποστολή αξιωματικών στο εξωτερικό, αφορούσε νεαρούς αξιωματικούς μόλις στον βαθμό του ανθυπολοχαγού –σε ορισμένες εξαιρέσεις σε αυτόν του υπολοχαγού– σε αντίθεση με τις χώρες φιλοξενίας των εκπαιδευτικών κέντρων, όπου φοιτούσαν κατά κανόνα έμπειρους αξιωματικούς στον βαθμό του λοχαγού. Μόνο με την μαζική αποστολή στην Γαλλία από το 1911, αποστέλλονται υπολοχαγοί και λοχαγοί, οπότε έχοντας στο μεταξύ οι προηγούμενοι ανθυπολοχαγοί προαχθεί κι αυτοί, επιτυγχάνεται μια κάποια βαθμολογική *τυποποίηση* των πτυχιούχων επιτελών.

Η διαφορά αντίληψης και πρακτικής ήταν κραυγαλέα σε σχέση με τον κύριο αντίπαλο που θα αντιμετώπιζε το α' τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, ο Ελληνικός Στρατός. Όταν το 1902 αποφοιτούσαν οι 3 αξιωματικοί που έπειτα από πρωτοβουλία του Διαδόχου απεστάλησαν στο Βερολίνο, ο Ελληνικός Στρατός διέθετε συνολικά 4 διπλωματούχους επιτελικούς. Αντίθετα, ο Οθωμανικός Στρατός την ίδια ακριβώς περίοδο, στο Σώμα των αξιωματικών που αριθμούσε 24.000 αξιωματικούς, διέθετε 550 οι οποίοι ανήκαν στο Σώμα Γενικών Επιτελών, οι οποίοι είχαν υποστεί πλήρη εκπαίδευση, τόσο στην οθωμανική σχολή πολέμου, όσο και στο εξωτερικό.¹⁵⁵

Στην Ελλάδα, κατά τον Μάρτιο του 1921, από τους πρώτους 13 αποσταλλέντες προς επιτελική εκπαίδευση μεταξύ 1893–1909, οι τέσσερις ήταν εκτός Στρατεύματος. Ο μεν Μεταξάς επανήλθε τον Νοέμβριο του 1920, τον Δεκέμβριο προήχθη και ταυτόχρονα αποστρατεύτηκε,¹⁵⁶ προτιμώντας να εμπλακεί στην πολιτική, όπως είχε πράξει ήδη νωρίτερα και ο Γρίβας, ο οποίος είχε διατελέσει υφυπουργός Στρατιωτικών μεταξύ 1918–1920.¹⁵⁷ Ο Νικολόπουλος παραιτήθηκε με την λήξη του πολέμου στα τέλη του 1918,¹⁵⁸ ο δε Ρακτιβάν ζήτησε και αποστρατεύθηκε αμέσως μετά τις εκλογές του 1920.¹⁵⁹ Επιπλέον, ο Μιχαηλίδης, αναγκάστηκε να υποβάλει την παραίτησή το καλοκαίρι του 1921.¹⁶⁰

Συγκεκριμένα, από τους υπολοίπους 17 αποσταλλέντες μεταξύ 1910–1919, οι 11 ήταν μη διαθέσιμοι ή παρέμειναν αναξιοποίητοι! Ο Βενετσάνοπουλος από το 1914 ήδη, είχε μεταταχθεί στο νεοουσταθέν Σώμα Επιμελητείας,¹⁶¹ ο Χαραλάμπης είχε παραιτηθεί το 1918.¹⁶² Αμέσως μετά το εκλογικό αποτέλεσμα του 1920, οι Μαζαράκης–Αινιάν,

¹⁵⁵ *Ο Τουρκικός Στρατός – Γενική Έκθεση εμπιστευτική προς το Υπουργείο Στρατιωτικών*, (Κωνσταντινούπολη: Α. Κωνσταντινίδης, 1902), 105.

¹⁵⁶ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 247, 5 Νοεμβρίου 1920· ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 291, 28 Δεκεμβρίου 1920 (προαγωγή κατ' απόλυτον εκλογή σε υποστράτηγο λογιζομένης από 30 Μαρτίου 1919).

¹⁵⁷ Ο Αλέξανδρος Γρίβας μεταξύ 3 Ιανουαρίου 1918–4 Νοεμβρίου 1920 διετέλεσε υφυπουργός Στρατιωτικών της κυβέρνησης Βενιζέλου.

¹⁵⁸ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 293, 14 Δεκεμβρίου 1918.

¹⁵⁹ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 257, 16 Νοεμβρίου 1920. Η απόσπαση του Συνταγματάρχη Πυροβολικού Μανουήλ Ρακτιβάν στην πρεσβεία Παρισίων, έπαυσε τυπικά πολύ αργότερα, βλ. ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 36, 12 Φεβρουαρίου 1921.

¹⁶⁰ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 164, 19 Ιουλίου 1921, θέση σε αυτεπάγγελτη διαθεσιμότητα.

¹⁶¹ Ο Ταγματάρχης Πεζικού Αναστάσιος Βενετσάνοπουλος μετατέθηκε στο νεοουσταθέν Σώμα Στρατιωτικής Επιμελητείας και προήχθη σε αντισυνταγματάρχη, βλ. ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 298, 13 Δεκεμβρίου 1914. Σύμφωνα με τον κατά το 1912 Επιλοχία Χριστόπουλο, ο τότε Λοχαγός Βενετσάνοπουλος: «Ήτο [. . .] πολύ καταρτισμένος, αλλά ανίκανος να διοικήσει. Δεν ήτο κατάλληλος διά μάχιμος αξιωματικός, δι' αυτό πήγε στην Επιμελητεία», βλ. Γεωργίου Χριστοπούλου στρατηγού, *Κάποιες άλλες εποχές–Αναμνήσεις από τον Στρατό – Βαλκανικοί Πόλεμοι – Ουκρανία – Μ. Ασία*, (Αθήνα: Θύμηση, 1984), 51.

¹⁶² ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 177, 26 Ιουλίου 1918.

Πραντούνας, Καθενιώτης και Πάγκαλος, υπέβαλαν αίτημα αποστρατείας μεταξύ Νοεμβρίου–Δεκεμβρίου, εξαιτίας της πολιτικής τους τοποθέτησης.¹⁶³ Ακολούθως, εντός του 1921, αναγκάστηκαν να υποβάλλουν την παραίτησή τους οι Καλογεράς, Κλάδος, Επαμ. Μαζαράκης.¹⁶⁴

Ο Ζαφειρίου από το 1919 είχε τεθεί σε διαθεσιμότητα, θεωρούμενος υπεύθυνος για τα επεισόδια που σημειώθηκαν κατά την αποβίβαση της I Μεραρχία στην Σμύρνη.¹⁶⁵ Αν και επανήλθε τον Μάρτιο του 1920,¹⁶⁶ με την κυβερνητική μεταβολή δεν διαφαίνεται οποιαδήποτε πρόθεση για αξιοποίησή του, εξαιτίας κομματικών θεωρήσεων, οπότε φυσιολογικά αιτήθηκε και αποστρατεύτηκε τον Μάρτιο του 1921.¹⁶⁷

Πέραν των ανωτέρω, υπήρξε και μια ιδιαίτερη περίπτωση, κατά την οποία υφίσταντο εν ενεργεία αξιωματικοί διαθέσιμοι στην υπηρεσία, η οποία όμως για κομματικούς κυρίως λόγους αδιαφόρησε για την αξιοποίησή τους. Ο Κοντογιάννης τοποθετήθηκε τον Ιανουάριο του 1918 Στρατιωτικός Ακόλουθος στο Παρίσι και σύνδεσμος στο Μέγα Γενικό Επιτελείο,¹⁶⁸ από όπου επέστρεψε το καλοκαίρι του 1919 και έκτοτε παρέμενε ουσιαστικά *άεργος*, καθώς η κυβέρνηση Βενιζέλου απαξιούσε να του αναθέσει διοίκηση εξαιτίας της ακομμάτιστης στάσης του. Την ίδια τακτική απέναντί του τήρησαν και οι κυβερνήσεις μετά τον Νοέμβριο του 1920, οπότε τον Απρίλιο του 1921 τέθηκε σε διαθεσιμότητα, αναγκάζοντάς τον να αιτηθεί την αποστρατεία του τον Μάιο του 1921.¹⁶⁹

Από τους παρόντες κατά το 1921, ο Παπαβασιλείου επανήλθε στις τάξεις του ενεργού Στρατού, αλλά τον Μάρτιο του 1921 απεστάλη ως Στρατιωτικός Αντιπρόσωπος στην

¹⁶³ Συνταγματάρχης Πυροβολικού Δημήτριος Καθενιώτης: ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 257, 16 Νοεμβρίου 1920. Υποστράτηγος Θεόδωρος Πάγκαλος: ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 263, 23 Νοεμβρίου 1920. Υποστράτηγοι Αλέξανδρος Μαζαράκης–Αινάν, Αντώνιος Πραντούνας: ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 290, 24 Δεκεμβρίου 1920.

¹⁶⁴ Συνταγματάρχης Πεζικού Ιωάννης Καλογεράς: ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 48, 26 Φεβρουαρίου 1921. Συνταγματάρχης Πεζικού Πέτρος Κλάδος: ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 260, 4 Νοεμβρίου 1921 (θέση σε διαθεσιμότητα τη αιτήσεί του). Συνταγματάρχης Πεζικού Επαμεινώνδας Μαζαράκης: ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 176, 2 Αυγούστου 1921 (θέση σε αυτεπάγγελτη διαθεσιμότητα).

¹⁶⁵ Με Βασιλικό Διάταγμα της 13^{ης} Ιουλίου 1919, τέθηκαν σε αυτεπάγγελτη διαθεσιμότητα ο Συνταγματάρχης Πυροβολικού Νικόλαος Ζαφειρίου και ο Αντισυνταγματάρχης Πεζικού Διονύσιος Σταυριανόπουλος, θεωρούμενοι ως υπαίτιοι για τα επεισόδια που σημειώθηκαν στις 2 Μαΐου στην Σμύρνη, βλ. ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 159, 15 Ιουλίου 1919. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο, ότι ο Αντισυνταγματάρχης Σταυριανόπουλος ανακλήθηκε τον Σεπτέμβριο, βλ. ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 206, 10 Σεπτεμβρίου 1919. Η απόφαση για διαθεσιμότητα των Ζαφειρίου και Σταυριανόπουλου, βασίστηκε εν πολλοίς στην ανάγκη για πολιτικούς λόγους εξεύρεσης των υπευθύνων και *παραδειγματικής* τιμωρίας για τα επεισόδια στην Σμύρνη. Όπως γράφει ο Αρχιστράτηγος Παρασκευόπουλος, απεστάλη προς έρευνα των συνθηκών υπό τις οποίες εξελίχθηκαν τα γεγονότα, ο Υποστράτηγος Λεοναρδόπουλος: «Ο στρατηγός μετέβη εκεί και κατόπιν λεπτομερούς εξετάσεώς μου υπέβαλε μακράν έκθεσιν και κατέληξεν εις το συμπέρασμα ότι ουδόλως ευθυνόμεθα διά τα συμβάντα. Αι μικραί παραλήψεις του μεράρχου δεν αποδεικνύουν ανικανότητα. Οπωσδήποτε επρότεινε την αντικατάστασιν του μεράρχου και την πειθαρχικήν τιμωρίαν του Συνταγματάρχου Σταυριανόπουλου. Και οι δύο ετέθησαν εις διαθεσιμότητα. Φανερόν είναι ότι αι ποιναι αυτών ήσαν πλέον ή αυστηραί, αλλ' είναι ευνόητον ότι επεβλήθησαν προς ικανοποίησιν των Συμμάχων», βλ. Παρασκευόπουλος, *τόμος Α'*, ό.π., 183.

¹⁶⁶ ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 68, 24 Μαρτίου 1920. Τον Απρίλιο εκδόθηκε νέο Βασιλικό Διάταγμα με το οποίο συμπληρώνετο το προηγούμενο προστιθεμένης της φράσης: «Η ανάκλησις αύτη συνεπάγεται και την ανάκλησιν των αποδοχών του», βλ. ΦΕΚ, τ. Β', αρ. φ. 92, 28 Απριλίου 1920.

¹⁶⁷ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 61, 11 Μαρτίου 1921.

¹⁶⁸ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 5, 8 Ιανουαρίου 1918.

¹⁶⁹ Με Βασιλικό Διάταγμα της 29^{ης} Απριλίου 1921 τέθηκε σε αυτεπάγγελτη διαθεσιμότητα, βλ. ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 99, 1 Μαΐου 1921. Με Βασιλικό Διάταγμα της 20^{ης} Μαΐου 1921, τέθηκε σε αποστρατεία τη αιτήσεί του και ταυτόχρονα προήχθη σε αντιστράτηγο, βλ. ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 118, 24 Μαΐου 1921.

Κοινωνία των Εθνών και ταυτόχρονα ορίστηκε Στρατιωτικός Ακόλουθος στην Ρώμη.¹⁷⁰ Ο επίσης απόφοιτος της *Kriegsakademie* Ξενοφών Στρατηγός αποκαταστάθηκε στην υπηρεσία, προήχθη «κατ' απόλυτον εκλογήν» και ταυτόχρονα αποστρατεύτηκε, καθώς εν τω μεταξύ είχε μετάσχει στις εκλογές του 1920 οπότε και εξελέγη βουλευτής, για να δεχθεί μετά να ανακληθεί στα τέλη Μαρτίου 1921 ως Υπαρχηγός της ΕΥΣ.¹⁷¹

Ο Σκαρπαλέζος που δεν είχε απομακρυνθεί από την υπηρεσία έλαβε την θέση του Διευθυντή ΙΙΙ Επιτελικού Γραφείου της ΕΥΣ,¹⁷² ενώ ο Μαργαρίτης δεν εμφανίζεται να έχει απομακρυνθεί από την υπηρεσία. Επιπλέον, οι Πάλλης,¹⁷³ Βερνάρδος, Ρίζος-Ραγκαβής, Τρικούπης και Βαλέττας,¹⁷⁴ έλαβαν ενεργή θέση στην Στρατιά Μικράς Ασίας, οι 3 πρώτοι επιτελικοί στο Γενικού Στρατηγείου και οι άλλοι δύο ως διοικητές των ΙΙΙ και ΙΙ Μερραρχία αντίστοιχα.

Ως εκ τούτου από τους παραπάνω 13 που μετέβησαν στο εξωτερικό μεταξύ 1893–1909, ήσαν διαθέσιμοι στην υπηρεσία οι 9, αλλά εξ αυτών στον μικρασιατικό αγώνα ενεπλάκησαν μόνο 6 (Τρικούπης, Πάλλης, Βαλέττας, Στρατηγός, Βερνάρδος, Ρίζος-Ραγκαβής).

Από τους υπόλοιπους 17 που απεστάλησαν μεταξύ 1910–1919 στο εξωτερικό, διαθέσιμοι ήσαν μόλις 6. Ο Σαρρηγιάννης παρέμεινε Διευθυντής του ΙΙΙ Επιτελικού Γραφείου της Στρατιάς Μικράς Ασίας, ο Μέξας ανέλαβε δευτερευούσης σημασίας θέση στα μετόπισθεν,¹⁷⁵ ο Πάσσαρης επανήλθε, προήχθη σε αντισυνταγματάρχη και συνταγματάρχη, δίχως να έχει διευκρινισθεί η θέση που έλαβε,¹⁷⁶ ενώ οι 2 τελευταίοι παρακολουθήσαντες την *École Supérieure de Guerre*, Μπακιρτζής και Μάντακας, δεν κρίθηκε σκόπιμο να αξιοποιηθούν σε επιτελικές θέσεις, αλλά να αναλάβουν διοίκηση μονάδων εκστρατείας ανάλογες του βαθμού τους, πιθανότατα εξαιτίας πολιτικών

¹⁷⁰ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 247, 5 Νοεμβρίου 1920· ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 63, 13 Μαρτίου 1921.

¹⁷¹ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 247, 5 Νοεμβρίου 1920· ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 291, 28 Δεκεμβρίου 1920 (προαγωγή σε υποστράτηγο λογιζομένης από 30 Μαρτίου 1919)· ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 77, 31 Μαρτίου 1921.

¹⁷² Εφ. *ΣΚΡΙΠ*, 2 Απριλίου 1927, 1.

¹⁷³ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 247, 5 Νοεμβρίου 1920· ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 273, 4 Δεκεμβρίου 1920 (προαγωγή σε συνταγματάρχη, λογιζόμενη από 13 Δεκεμβρίου 1917).

¹⁷⁴ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 247, 5 Νοεμβρίου 1920· ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 273, 4 Δεκεμβρίου 1920 (προαγωγή σε συνταγματάρχη, λογιζόμενη από 13 Δεκεμβρίου 1917). Με Βασιλικό Διάταγμα της 19^{ης} Μαΐου 1921, η προαγωγή του λογίζετο ως γενομένη από 25 Μαρτίου 1917, βλ. ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 118, 24 Μαΐου 1921.

¹⁷⁵ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 247, 5 Νοεμβρίου 1920· ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 291, 28 Δεκεμβρίου, προήχθη κατ' απόλυτον εκλογήν σε υποστράτηγο, του προβιβασμού λογιζομένου από τις 30 Οκτωβρίου 1917. Με το ίδιο ΦΕΚ, διατίθετο στην Στρατιά Μικράς Ασίας. Κατά τον Φεβρουάριο του 1921 ανέλαβε την διοίκηση της Ανωτέρας Γενικής Στρατιωτικής Διοικήσεως Σμύρνης, που εξασφάλιζε τις συγκοινωνίες και την τάξη στην ζώνη των μετόπισθεν, βλ. Κωνσταντίνος Νερούτσος, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασία, Τόμος Τρίτος, Επιθετικά Επιχειρήσεις Δεκεμβρίου 1920–Μαρτίου 1921*, (Αθήναι: ΔΙΣ, 1963), 348 και Ξενοφών Δανέλλης, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασία, Τόμος Τέταρτος, Επιχειρήσεις Ιουνίου–Ιουλίου 1921*, (Αθήναι: ΔΙΣ, 1962), 448.

¹⁷⁶ ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 247, 5 Νοεμβρίου 1920· ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 273, 4 Δεκεμβρίου 1920 (προαγωγή σε αντισυνταγματάρχη)· ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 48, 26 Φεβρουαρίου 1921 (προαγωγή σε συνταγματάρχη του προβιβασμού λογιζομένου από 13 Δεκεμβρίου 1919). Σύμφωνα με το έργο Λάζαρος Θεοτικός, *Επιχειρήσεις εις Θράκην (1919–1922)*, (Αθήναι: ΔΙΣ, 1969), 192, ο Συνταγματάρχης Πάσσαρης τελούσε επιτελάρχης στην Στρατιά Θράκης από τον Δεκέμβριο του 1920. Ωστόσο, πιθανόν να μην είναι αυτό ακριβές, δεδομένου ότι τον Δεκέμβριο του 1921 τοποθετήθηκε υποδιοικητής του Στρατιωτικού Σχολείου Ευελπίδων, βλ. ΦΕΚ, τ. Γ', αρ. φ. 291, 9 Δεκεμβρίου 1921. Η αρχαική έρευνα δεν αποκάλυψε τα καθήκοντα που ανέλαβε μετά την επαναφορά του στο στράτευμα στα τέλη 1920, πάντως τον Απρίλιο του 1922, όταν ανέλαβε διοικητής της Στρατιάς Θράκης, ο Αντιστράτηγος Χατζανέστης, βρήκε τον συνταγματάρχη να εκτελεί καθήκοντα επιτελάρχη.

σκοπιμοτήτων (είχαν αποσταλεί επί βενιζελικής κυβέρνησης). Συγκεκριμένα ήδη από τον Ιούλιο του 1921 –αν όχι νωρίτερα– υπηρετούσαν στην Στρατιά Μικράς Ασίας, καθώς ο Ταγματάρχης Μάντακας ανέλαβε αργότερα διοικητής του ΙΙ/7 Τάγματος Πεζικού και ο Ταγματάρχης Μπακιρτζής διοικητής της Ιβ Μοίρα Ορειβατικού Πυροβολικού.¹⁷⁷

Συνεπώς, από τους 30 που η υπηρεσία είχε κατορθώσει με μεγάλη προσπάθεια να αποστείλει στο εξωτερικό, στις αρχές του 1921 ήσαν διαθέσιμοι οι 14 και από αυτούς υπηρεσία στην Στρατιά Μικράς Ασίας εκτελούσαν μόλις 10. Καθαρά, όμως, επιτελικά καθήκοντα έλαβαν μόνο 4 (Πάλλης, Σαρρηγιάννης, Βερνάρδος, Ρίζος–Ραγκαβής), ενώ 2 τοποθετήθηκαν διοικητές μεραρχιών (Τρικούπης, Βαλέτας), 1 διοικητής Ανωτέρας Γενικής Στρατιωτικής Διοίκησης Σμύρνης (Μέξας) και 2 τοποθετήθηκαν διοικητές τάγματος/πυροβολαρχίας (Μπακιρτζής, Μάντακας). Όλα αυτά, την στιγμή που στην Μικρά Ασία υφίστατο ανάγκη για την επάνδρωση τουλάχιστον 18 επιτελικών γραφείων στην πρώτη γραμμή (1 Στρατιά, 3 Σώματα Στρατού, 1 Ανώτατη Διοίκηση, 12 Μεραρχίες Πεζικού, 1 Ταξιαρχία Ιππικού), τα οποία απαιτούσαν για μια στοιχειώδη επάνδρωση την τοποθέτηση σε αυτά τουλάχιστον 90 επιτελικών αξιωματικών. Θεωρητικά από τους παραμένοντες στην Στρατιά Μικράς Ασίας, ο πλέον καταρτισμένος βάσει της εκπαίδευσης που είχε λάβει στην αλλοδαπή, αλλά και της πολεμικής του εμπειρίας, ήταν Υποστράτηγος Τρικούπης αν και η δράση του στις επιχειρήσεις Ιουνίου 1921 ως διοικητή του Βορείου Συγκροτήματος Μεραρχιών, υπήρξε απογοητευτική.¹⁷⁸

Μοιραία, για την επάνδρωση των Επιτελείων χρησιμοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό αξιωματικοί που είχαν λάβει μερική μόνο επιτελική εκπαίδευση στην Ελλάδα, είτε στο Σχολείο Ανωτέρων Σπουδών το 1914, στο Σχολείο Λοχαγών το 1915, ή στο Εκπαιδευτικό Κέντρο που σύστησε η Γαλλική Στρατιωτική Αποστολή στα τέλη του 1917.

Από τους ανωτέρω και συγκεκριμένα τους μαθητές του Σχολείου Ανωτέρων Σπουδών, κατά το 1921 ο Αντισυνταγματάρχης Ιππικού Αλέξανδρος Παπάγος τελούσε επιτελάρχης της Ταξιαρχίας Ιππικού,¹⁷⁹ ο Συνταγματάρχης Λεωνίδα Σαγιάς επιτελάρχης του Β' ΣΣ,¹⁸⁰ ο Συνταγματάρχης Ιωάννης Ταρσούλης επιτελής στο Α' ΣΣ,¹⁸¹ ο Αντισυνταγματάρχης Δημήτριος Μπότσαρης επιτελής στην Στρατιά Μικράς Ασίας και αργότερα το Β' ΣΣ,¹⁸² ενώ γνωστότερος είναι ο Συνταγματάρχης Γεώργιος Σπυρίδων στο Επιτελείο της Στρατιάς Μικράς Ασίας.¹⁸³

Από το Σχολείο Λοχαγών του 1915, αξιωματικοί του Πεζικού που είχαν παρακολουθήσει τα μαθήματα του 1^{ου} έτους δεν ανέλαβαν επιτελικές θέσεις, σε αντίθεση με αξιωματικούς του Πυροβολικού. Ως εκ τούτου, ενδεικτικά, το 1921 οι Συνταγματάρχες

¹⁷⁷ Συνταγματάρχης Πεζικού Γεώργιος Καλαιτζής, *Η Εκστρατεία εις Μικράν Ασίαν 1919–1922, τόμος πέμπτος μέρος δεύτερον*, (Αθήνα: ΔΙΣ, 1963), 229, 260, όπου ο Ταγματάρχης Μάντακας εμφανίζεται στις 17 Αυγούστου να αντικαθιστά στην διοίκηση του ΙΙ/7 Τάγματος τον Ταγματάρχη Πλούταρχο Χατζόπουλο. Δεν αποκλείεται πριν ο Ταγματάρχης Μάντακας να υπηρετούσε στο Επιτελείο του συντάγματος ή της μεραρχίας και να διατέθηκε στο τάγμα, αν και το όνομά του δεν αναφέρεται στα σχετικά παραρτήματα.

¹⁷⁸ Βασίλειος Λουμιώτης «Κριτική επί των σχεδίων της Στρατιάς Μικράς Ασίας για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων προς το Εσκή Σεχέρ και την Άγκυρα και επί της Διεύθυνσης αυτών», *ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΝ*, Τ. 3, (2021), 83.

¹⁷⁹ Δανέλλης, ό.π., 415.

¹⁸⁰ Στο ίδιο, 393.

¹⁸¹ Στο ίδιο, 392.

¹⁸² Νερούτσος, ό.π., 349, 353, (διευθυντής ΙΙ Επιτελικού Γραφείου έως Ιανουάριο του 1921 και μετέπειτα Διοικητής Διαβιβάσεων στο Β' ΣΣ).

¹⁸³ Στο ίδιο, 349, (διευθυντής ΙV Επιτελικού Γραφείου).

Βλάσιος Καραχρήστος,¹⁸⁴ Δημήτριος Κοσμόπουλος,¹⁸⁵ Νικόλαος Ρόκας¹⁸⁶ είχαν αναλάβει την διοίκηση συνταγμάτων Πεζικού, ο Συνταγματάρχης Παναγιώτης Νικολαΐδης διοικητής της Ταξιαρχίας Ιππικού.¹⁸⁷ Αντίθετα, ο Συνταγματάρχης Ιππικού Νικόλαος Σπυρόπουλος, ανέλαβε επιτελάρχης του Γ' ΣΣ,¹⁸⁸ ενώ ο Συνταγματάρχης Πυροβολικού Αλέξανδρος Μερεντίτης υπηρετούσε στο Επιτελείο του Α' ΣΣ.¹⁸⁹

Ως εκ τούτου, πρακτικά κατά την περίοδο που ο Ελληνικός Στρατός σχεδίαζε τις μεγαλύτερης έκτασης επιχειρήσεις στο μικρασιατικό μέτωπο, παρέμειναν στην διάθεση της στρατιωτικής ιεραρχίας, οι μισοί πλήρως εκπαιδευμένοι επιτελείς. Μάλιστα, ο τρόπος αξιοποίησής τους υπηρεσιακά, ήταν ενδεικτικός της προχειρότητας με την οποία χειρίστηκαν το κρίσιμο αυτό θέμα, οι αρμόδιοι. Ως εκ τούτου, ήταν επόμενο το κύριο βάρος εκτέλεσης επιτελικών καθηκόντων να αναλάβουν οι μερικώς εκπαιδευθέντες στην Ελλάδα απόφοιτοι διαφόρων σχολείων και οι *εμπειρικοί* που είχαν ψηθεί μέσα από τους πολέμους.

Η διάγνωση εκ μέρους των Συμμάχων αυτής της έλλειψης, σε επιτελικώς καταρτισμένους αξιωματικούς προς υποστήριξη εντατικών πολεμικών επιχειρήσεων, ήταν δεδομένη από το 1918, οπότε προέκυψε ο ενιαίος Ελληνικός Στρατός, μετά και την βοήθεια που του παρασχέθηκε μεταξύ 1916–1918. Η κλιμάκωση των επιχειρήσεων εντός του 1921, έδωσε άλλη μια ευκαιρία για τον εντοπισμό της συγκεκριμένης ελληνικής στρατιωτικής αδυναμίας. Με επικείμενες τις νέες επιθετικές επιχειρήσεις της Στρατιάς Μικράς Ασίας, οι αγγλικές Αρχές στην Κωνσταντινούπολη ενημέρωναν στις 18 Μαΐου 1921 το Λονδίνο, ότι αν απεφασίζετο η παροχή στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα, οι εκεί αγγλικοί στρατιωτικοί κύκλοι πίστευαν, πως η *προσφορά* επιτελικών αξιωματικών, αρμάτων μάχης αλλά και αεροπλάνων, θα αύξανε σημαντικά τις πιθανότητες της Ελλάδας να πετύχει στρατιωτικά, ώστε να λυθεί το αδιέξοδο.¹⁹⁰ Από την πλευρά της, τρεις ημέρες αργότερα, η αγγλική πρεσβεία στην Αθήνα, ενημέρωνε, ότι ο εκεί Άγγλος Στρατιωτικός Ακόλουθος, για μερικές από τις κυριότερες ανάγκες της ελληνικής πλευράς, μεταξύ δε αυτών σημείωνε ότι χρήσιμοι θα ήσαν και επιτελικοί αξιωματικοί!¹⁹¹

¹⁸⁴ Δανέλλης, ό.π., 438, (διοικητής 37^{ου} ΣΠ).

¹⁸⁵ Στο ίδιο, 434, (διοικητής 28^{ου} ΣΠ).

¹⁸⁶ Στο ίδιο, 435, (διοικητής 33^{ου} ΣΠ).

¹⁸⁷ Στο ίδιο, 415, (διευθυντής Πυροβολικού).

¹⁸⁸ Νερούτσος, ό.π., 353.

¹⁸⁹ Δανέλλης, ό.π., 392, 393, (διοικητής Πυροβολικού Α' ΣΣ έως τον Μάρτιο 1921 και εν συνεχεία στο Β' ΣΣ).

¹⁹⁰ *Documents on British Foreign Policy 1919–1939, First Series Volume XVII, Greece and Turkey 1921–1922*, Edited by: W. N. Medlicott, Douglas Dakin, M. E. Lambert, Her Majesty's Stationery Office, London, 1970, 213, No. 202, May 31, 1921, Mr. Rattigan (Constantinople) to Earl Curzon (Received June 1), No. 384 Telegraphic [E 6288/143/44].

¹⁹¹ Στο ίδιο, 216, No. 207, June 3, 1921, Lord Granville (Athens) to Earl Curzon (Received June 4), No. 298 Telegraphic [E 6411/143/44].

Συμπέρασμα

Προφανώς ήταν κοινό μυστικό, η ατέλεια του ελληνικού στρατιωτικού οργανισμού ως προς την εξειδικευμένη επιτελική κατάρτιση και μόρφωση των αξιωματικών του. Τα σοβαρά κενά ήσαν δεδομένα, αλλά έως το 1920, όταν οι κεμαλικές δυνάμεις που αντιμετώπιζε ο Ελληνικός Στρατός δεν ήσαν αξιόλογες (άτακτοι και υποεπανδρωμένες και υποεξοπλισμένες τακτικές δυνάμεις), συνέτειναν στην άμβλυση του προβλήματος. Το σκηνικό ανατράπηκε, όταν παρέστη η ανάγκη διεξαγωγής ευρειών και παρατεταμένων πολεμικών επιχειρήσεων εντός του 1921 και η υστέρηση σε επιτελική *κουλτούρα* στο ελληνικό στράτευμα, ξεδιπλώθηκε σε όλο της το μεγαλείο.

Βεβαίως, υπήρχε επιτελική πενία, ωστόσο, γεννάται το ζήτημα ως προς τις επιδόσεις των επιτελών που είχαν σπουδάσει στο εξωτερικό (Στρατηγός, Πάλλης, Σαρρηγιάννης, Βερνάρδος) που δεν μπόρεσαν να συμβουλευθούν ορθώς τον διοικητή της Στρατιάς, μετά την τόση επιτελική μόρφωση που έλαβαν. Ποια ήταν τα διδάγματα από τη φοίτησή τους και πως ξεχάστηκαν αυτά; Τι τέλος πάντων έμαθαν στις σχολές που πήγαν; Πως και δεν κατανόησαν τις αρχές του πολέμου, την οικονομία δυνάμεων, την συγκέντρωση των δυνάμεων προς επίτευξη του κυρίου σκοπού, την ασφάλεια; Πού ήταν τα τμήματα καλύψεως κατά τις επιθετικές επιχειρήσεις, που ήταν τα τμήματα καλύψεως και οι προφυλακές κατά τις αμυντικές επιχειρήσεις; Που ήταν η κλιμάκωση των δυνάμεων, οι εφεδρείες, ή ο κανόνας ότι ένας ορίζεται ως κύριος σκοπός μιας επιχείρησης και όχι δύο; Ότι η κατάληψη εδάφους ουδέν επιχειρησιακό πλεονέκτημα προσφέρει στον κατέχοντα αν δεν έχει εξουδετερώσει τις κύριες δυνάμεις του αντιπάλου, ή όταν η Διοικητική Μέριμνα αποφαινεται αρνητικώς θα πρέπει να αλλάξει το σχέδιο;

Συμπεραίνεται, ότι οι σπουδές και οι γνώσεις είναι πάντοτε σημαντικές, αλλά ποτέ δεν μπορούν να υποκαταστήσουν το ένστικτο του φυσικού στρατιώτη. Το ράσο (επιτελικό) δεν κάνει τον Πάπα, τον Στρατηγό και τον Καλό Επιτελή, δηλαδή δεν μπορεί να ξεπεράσει τον φυσικό στρατιώτη. Παρ' όλα αυτά ας επιτραπεί να σημειώσει ο γράφων, ότι κατά την άποψή του, το κύριο χαρακτηριστικό που επέδειξαν οι Έλληνες επιτελείς κατά το 1921–1922 –ακόμα και αυτοί που είχαν εκπαιδευθεί σε Γαλλία και Γερμανία– και συνέβαλε στην τελική αποτυχία, ήταν η κατ' επανάληψη υποτίμηση του αντιπάλου.

Σε κάθε περίπτωση η επιτελική υστέρηση των Ελλήνων αξιωματικών είναι το φυσικό επακόλουθο της πάγιας ανυπαρξίας ιδιαίτερου ενδιαφέροντος του πολιτικού κόσμου της χώρας που δεν αντιλαμβάνονται παρά μόνο ευκαιριακά και μάλλον κατόπιν εορτής, την σημασία αξιόπιστων Ενόπλων Δυνάμεων. Είναι διαχρονική η αδυναμία των πολιτικών ηγεσιών να κατανοήσουν την κρίσιμη σημασία της στρατιωτικής ισχύος για την ασφάλεια του κράτους και την επίτευξη των εθνικών στρατηγικών σκοπών και κυρίως την αδυναμία τους να αντιληφθούν τι σημαίνει στρατιωτική ισχύς· δεν είναι μόνο τα όπλα. Χρειάζονται πολλά άλλα και άνθρωποι σε ποσότητα, κυρίως όμως σε μυαλό.

Ο Κωνσταντίνος Δ. Βλάσσης φοίτησε στις ΗΠΑ αποκτώντας Bachelor of Computer Science και Master of Business Administration – Management από το New York Institute of Technology (N.Y.I.T.). Απέκτησε μεταπτυχιακό του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών & Ιστορίας στην Νεότερη & Σύγχρονη Ιστορία από το Πάντειο Πανεπιστήμιο. Από το 1994, συνεργάστηκε με περιοδικά του ειδικού Τύπου, με το ενδιαφέρον να επικεντρώνεται στην μελέτη της διπλωματικής και κυρίως ελληνικής στρατιωτικής ιστορίας κατά το α' μισό του 20^{ου} αιώνα. Έχει συγγράψει τα βιβλία: Η Μάχη της Κριμαίας (Σεπτέμβριος 1941–Ιούλιος 1942), Επικοινωνίες, 2004. Οι Εξοπλισμοί της

Ελλάδας (1936–1940), Δούρειος Ίππος, 2013. Τα τεθωρακισμένα στον Ελληνικό Στρατό (1920–1940), Δούρειος Ίππος, 2017. Πρόσφυγες, Οικονομία & Νομοθεσία κατά την Μικρασιατική Εκστρατεία, ο επίμαχος Νόμος 2870/1922, «Περί της παρανόμου μεταφοράς προσώπων ομάδων ερχομένων εις Ελληνικούς λιμένας εκ της αλλοδαπής», Δούρειος Ίππος, 2020. Οι τελευταίες ημέρες του Αρμωστή, Archive, 2022, Οίκαδε – ο κυβερνητικός και πολεμικός σχεδιασμός το κρίσιμο 1922, Archive, 2022.